

Бегман ЫСҚАҚ

ҚАЗАҚ ЕЛІ

A decorative flourish consisting of symmetrical, intricate scrollwork and floral patterns, centered below the title.

Бегман ЫСҚАҚ

*Мен болмасам, болмайын,
сен аман бол,*

ҚАЗАҚ ЕЛІ

033801

ОБЛЫСТЫҚ
ҒЫЛЫМИ-ӘМБЕБАП
КІТАПХАНАСЫ

Алматы - 2013 ж.

КІТАП САҚТАУ
БӨЛІМІ

УДК 821.512.122
ББК 84(5Каз)
Б34

Пікір жазған:

Мархабат Байғұт, жазушы

Б34 Бегман ЫСҚАҚ
Қазақ Елі. – Алматы, 2013ж. «Әлем» баспасы -
200 бет.

ISBN 9965-19-908-6

Бегман ЫСҚАҚтың бұл кітабынан отаншылдықтың, елшілдіктің, ұлтжандылықтың самалы еседі. Жалған, жасанды «патриотизм» мен шынайы отаншылдықтың аражігін ажырата білуіміз керектігі туралы тереңірек ойлануға бекінесіз. Рухымызды көтеріп, намысымызды жаниды.

УДК 821.512.122
ББК 84(5Каз)

ISBN 9965-19-908-6

© Бегман ЫСҚАҚ, 2013ж.

БЕКЕҢНІҢ БЕЗБЕНДЕУІ

Бөгман Ысқақ мырзаңызды бірталайдан бері біліңкірейміз. Тәуелсіздік алмай тұрып, тағдырдың жетелеуімен Шымкент педагогика институтының фиология факультетінде «нөл три» дейтұғын «ставкамен» сабақ беріңкірегенбіз. Сол жылдары Бегманыңыздың бірбеткейлеу мінезі, жып-жылы жымиысы, жақтырмаған сәттерінде сазаратыны, әсіресе, ойып-ойып ой айтып, пікір түйетіні қатты ұнайтын.

Күндердің күнінде, біз пединституттан алыстап, әкімшілік жүйелерінде жүріңкіреп жүргенімізде «Иллюзия» дейтұғын әңгімесін берді. «Оқып көрші. Егер жарайды деп тапсаң, журналға ма, газетке ме ұсынарсың», – деген. Оқыдық. Бас алмастан. Үнемі жазып жүрмегендіктен, кейбір-кейбір кібіртіктері ғана бар екен. Әйтпесе, әңгімедегі әдіптеу, характер жасау, әсіресе, психологизм мәселесі таңқаларлықтай көрінген. Газетке ұзақтау болғандықтан, бір журналға жөнелткенбіз. Өкінішке орай, әлгі әңгіме жарияланбады. Жарыққа шықпады. Бекең бізден қайталап

сұрамады да, мазаламады да. Қайта біз бас шайқап, өкініп, еске салып қоятынбыз. Әттең, әңгіме әжептөуір шеберлікпен жазылған еді. Журнал жолын ашып жібергенде ше, Бегман Ысқақ біраз қарыштап қалар ма еді, кім білсін—ай, кім білсін...

Одан бермен қарайғы уақыттарда Бегманыңыз қарап жүрмей, жазыңқырайтыны бірталай жұртқа белгілі. Көркем әңгімелер болмаса-дағы, басқалау дүниелер дүрлейтінінен хабардармыз. Бір-екі мәрте біраз-біраз бәйгелерге де ие болды. Міне, енді Бегман Ысқақтың «Қазақ Елі» дейтұғын кітабының қолжазбасы алдымызда жатыпты.

Жинаққа қойылған ат – ардақты ат. Салмақты атау. Жоғары жауапкершілікті талап ететін тәкті тіркес. Ә дегеннен—ақ күдік-күмән оянар. Көңіліңіз түкпірінде. Автор алғашқы сөзінен, әуелгі сөйлемнен қазақтың үш алтын тұғыры туралы айқын ойын аңғартады. Артық-ауыс шықпай-ақ қарапайым ғана сыр шертпекке кіріседі. Аз-маз аялдама жасап, баяндамаға беріліп кетпей, сұрақ-жауап әдісіне көшеді. Қазақ Елі, Қазақ Жері деген ұлы ұғымдарға жан-жақты баға бере, безбендей келе өзі де толғанады, өзгелерді де тебірентеді. Қариямен де, құрдасымен де, жас өскіндермен де сұхбаттасады. Сырласады. Мұңдасады. Тарих тереңдеріне саяхат жасайды. Күреңқасқа, Нұршешек және Жер туралы ежелгі өртегі-аңыздың және бір нұсқасын нақыштайды.

Сөйтө-сөйте дүн-дүниені Дегелеңге әкеп тірейді.

«Ал біз ше? Иә, шынында да... Дегелең! Қайран ғана қазақтың қиян өлке, құба жоны! Күллі қазақтың жазылмас бітеу жан жарасы! «Жуас түйе жүндемекке жақсы». Дегелең – біздің жуастығымыздың жазасы. Уланған дала, уланған шөп, уланған... Дегелең дел-сал, жазылмас дертті. Жер – Ана кірпік қағуға дәрменсіз. Басын сүйеп, ерніне су тамызуға біз де қауқарсызбыз. Өкінішке қарай солай. Дегелеңге келгенде шықпайды үнім. Үнім шықпайды... Қайтейін...» дейді авторыңыз. Бегманыңыз. Шынайылықтың шым-шым етіп, жанарыңызды жасқа шылайтыны осындай-осындай, талай-талай тұстарынан табылады. Күдік-күмәніңіз сейілер.

«Әкім ағаның (Тарази) естелігінен» деген бөлігінен де біраз-біраз белгісіз жәйттерді оқып, тоқисыз. Таңырқайсыз. Осылайша, «Күндәлік дәптерден», «Лес досым айтады», «Ираннан келген қандасымыз айтады», «Амангелді досым айтып еді» дегендейін тақырыптармен баян етілетін жағдаяттардың бірде-бірі бей-жай қалдырмайды.

Жалпы, Бекеңнің бұл жинағы «Жер», «Домбыра» және «Тіл» деп аталатын үш бөлімнен, үш арнадан құрылыпты. «Домбыра» арнасында да «Досханның естелігінен», «Афинадағы домбыра», «Күндәлік дәптерден» деген секілді, «Лес досым айтады», «Алмас» сияқты мәністер татымды да тартымды

тақырыптар қаузалады. Болған оқиғалар, әңгімеленген әсерлер, естіген естеліктер, түйген түйткілдер тек Бегманша безбенделеді.

«Тіл» арнасында да толғанысты һәм тебіреністі тұстар аз емес. Жан-жүректен, өзгешелеу өрілгені, жазбагердің өре-өрісі аңғарылып, ишаралары иландырады. Мұнда да бірсыдырғы баяндай берместен, «Махамбет маған айтқан еді», «Натали Васильенсканың күнделігінен», «Лес досым айтады», «Айжанның күнделігінен», «Күнделік дәптерден», «Бұлардың қайсысы ақымақ?», «Ел аузында қалған мынадай әңгіме бар», «Шектен шықпа», «Ел аузынан», «Мүсір досым айтады», «Тіл білмеудің әлегі» деген дүниелерді орынды келтіреді.

«Болашақ» стипендиясы бойынша Англияда оқып жүрген, ана тілінен мақұрым, мәңгүрттің тексіздігін, ұлттық уызға жарымағанын, керісінше Моңғолстаннан атамекенін аңсап жеткен қарияның қазақтың қара топырағын сүйіп жылағанын салыстыра көрсетіп, автордың: «Біздің болашақ... Қайдам, қалай боларын...» деген жерінде жаныңыз ауырар. Күйзелерсіз.

Айтулы азамат, ұлағатты ұстаз Сағынғали Сандыбайұлы айтқан әңгімедегі Желтоқсан көтерілісінің рухы да жүрек тербейді.

Бегман Ысқақтың «Қазақ Елі» кітабынан отаншылдықтың, елшілдіктің, ұлтжандылықтың самалы еседі. Бір күйінесіз, бір сүйінесіз. Бір ысынасыз, бір суынасыз. Жалған, жасанды

«патриотизм» мен шынайы патриоттықтың ара жігін ажырата білуіміз керектігі туралы ойланбаққа бекінесіз.

«Бегманның безбендеуі» деуімізде мәніс бар. Ол қандай безбендеу? Нендей таразылау? Алғы сөзде бәрін айтпақ мүмкін емес. Өзіңіз оқырсыз. Оқырсыз-дағы, тоқырсыз.

**Мархабат Байғұт,
жазушы.**

ЖЕР

*Пай, пай, пай!
Киелі неткен жер!
Батырлар дүрілдеп өткен жер,
Тұлпарлар дүбірлеп төккен тер,
Ғашықтар бір-бірін өпкен жер.
Сарылып сал-сері кеткен жер.
Бас иіп, иіскеп топырағын,
Тағзым жасамай өтпеңдер!*

М. Мақатаев

Қазақтың қасиетті үш алтын тұғыры бар: қазыналы жері, жер деген – қазақтың ырыс-несібесі, береке-молшылығы; шанағынан күй саулаған қоңыр домбырасы, көркем де шешен тілі.

Бұлардың бірінсіз қазақ қазақ емес, күздің аңызақ желі сыпырып-сиырып айдап әкететін құнсыз қу жапырақтары, домбыраның басты ішегімен үндесе алмай қалған бос ішегі, Қазақ Елінің іргесі қаланып жатқанда қалауға жарамай қалған жарамсыз тасы десе де болады.

Қазақ Елі! Бұл менің – туып-өскен, кір жуып, кіндік қаным тамған туған жерім. Бұл менің –

алғаш рет бесік жырын тыңдап, ана тілін үйренген құнарлы топырағым! Қасиетті де шешен ана тілім менің көкейіме тап осы өлкеде сіңді. Бұл – менің тұңғыш рет қасиетті қоңыр домбыраның сағағынан төгілген күмбірлеген күйді тыңдап, өзім де тұңғыш рет ән салған жерім. Бала кезімде, жалаңаяқ жар көшіп тыныш таппай аласұрып жүргенде, абайсызда жарақаттанып қалсам, жаныма шипа болар туған жердің қара топырағы бұл.

Тұңғыш рет сезімді тербетіп, мейірімді молайтып, қиялыма қанат қақтырып, жігерімді шабыттандыратын әнін естіген туған өлкем. Сайын дала ырғағы менімен бірге болмаған, менің көкейімде тұрмаған, бірде-бір күні, бірде-бір сәті жоқ өмірде. Бұл ән – бас ауырып, балтырым сыздағанда өмірге деген құштарлығымды арттыратын қуатым. Бұл саз – өрнім кезеріп сусаған кезде шөлімді қандыратын көусар бұлағым. Бұл ырғақ – аптап ыстық пен қақаған аязда қорғайтын шаңырағым. Мына өмірде еңсемді тіктеп жүргенім, риясыз күлгенім сол шаңырақтың құдіреті.

– Ұлан байтақ жері бар, Қазақ Елі, қайдасың сен?

– Еуразия кіндігіндемін.

– Сахи даласы, заңғар шыңды таулары бар, Қазақ Елі, қайдасың?

– Алтай мен Атыраудың аралығындамын.

– Шалқар көлді, телегей теңізді, Қазақ Елі, қайдасың?

– Айдаһардай ысқырған, мың айлалы Қытай мен аюдай ақырған, ішкі есебін ішіне бүккен Ресейдің ортасындамын.

– Асты кеніш, үсті пейіш Қазақстан деген елді білесіңдер ме? Бүгінде қайда ол?

– Дұшпанының аларған көзінде, достарының ілтипатты сөзінде ол.

– Қайда?... қайда дейсіз?

– Қазақтардың жүрегінің төрінде.

– Қазақстан қай халықтың мекені?

– Қазақтардың, кешіріңіз, күллі түркілердің Атамекені, Атажұрты.

– Онда кімдер мекен етеді?

– Ынтымағы мен бірлігі жарасқан ұлттар мен ұлыстар тіршілік етеді.

Таңертең теледидардан: «Өскемен мен Семейде қар бораған бұрқасын, Орал мен Ақтөбе жаңбырлы. Ал Тараз бен Қызылордада шие гүлдеп тұр. Шымкентте аспан айналып түскендей ыстық» деп хабарлады. Мұны естіген испандық турист: «Мен әлемнің 141 елінде болдым. Мұндай жылдың төрт мезгілі қатар келетін бірде-бір елді көрген емеспін», – деп жағасын ұстапты дейді көргендер.

Жері бардың елі бар, айдыны мен белі бар. Күлкісі жарқын, жүрегі жылы, санасы салқын. Сондықтан қазақта: «Келген қадамдарыңа гүл бітсін», «Егінің бітік шықсын!» дегендер ең асыл тілек. «Жер жастан!», «Жер жұтсын!» дегендері, – ең ауыр қарғыс.

Ауылда ең қонақжай отбасы жайында: «Ой,

шіркін, олардың дастарқаны қазақтың кең даласындай ғой», деп үнемі ризашығын білдіреді. Қария баласына: «Алтын тағың болғанша, алақандай жерің болсын!» деп отырады.

Тағдыр талқысымен жат жерде өмір кешкен қария асыл арманы мен соңғы тілегі: «Жаратқан Ием, соңғы демім біткенде, туған жердің бір уыс топырағын бұйырта гөр», деп сәждеге басын қойған сайын Жаратқанға жалбарынады.

Қазақтың бітіспес екі дауы бар. Бірі – жер дауы болса, екіншісі – жесір дауы. Жесір дауынан жер дауы алғаш айтылу себебі – жер деген қазақтың ырыс-несібесі, тіршілігінің көзі, береке-молшылығы, өміріне нәр берер киелі топырағы. Қазақ үшін жерден айырылып қалу деген – ұрпақтан-ұрпаққа жалғасқан тарихынан, тілі мен дінінен, салт-дәстүрінен, ұл-қызының бүгіні мен ертеңінен айырылу деген сөз.

Алыс сапарда жүрген жандар жөн сұраса келе бір өлкеден болып шықса: «Жерлес өкенбіз!» деп, олардың арасында бір-біріне деген, қандай құдіретінің бары қайдам, жылы сыйластық, жақындық пейіл туындайды.

Жер төсін еміп өскен шаруа: «Жақсы адам – елдің ырысы, Жақсы жер – жанның тынысы» деп отырғаны.

– Ей, қазақ, неге сонша мейманаң тасып шаттанасың?

– Ұлан-байтақ, сахи далам болғандығынан.

– Ей, қазақ, әуелете әндетуіңе жол болсын?

– Ана-Отаным болған үшін шырқата ән

саламын.

– Ей, қазақ, әндерің неге мұңлы?

– Ұлы даламды қорғауда көп қиындық көргеннен болар.

– Ей, қазақ, неге күйлеріңде жер танабын қуырған тұлпар тұяғының дүбірі жаңғырып тұрады?

– Қазақтың ару өлкесін көз алартқан дұшпандардан қорғауда ауыздықпен алысқан сәйгүліктер ер қанаты емес пе? Күйімізден тұлпар тұяғының дүбірі, қылышының сыңғыры, жебесінің зуылы естілетіні сондықтан.

– Ей, қазақ, көк байрағыңдағы қандай құс?

– Қыран! Бізге сол құс ұнайды. Басқа құстар күн суыды дегенше–ақ туған өлкесін тастап, жылы да жайлы жаққа бет түзейді. Ал мұзбалақ бүркіттер қаншама аяз қысқанмен, қаншама төперіш көргенімөн, туған шыңын еш уақытта тастап кетпейді. Қиямет қайым болса да. Жас жеткіншек сол қыраннан үлгі алсын деп, туымызға бедерлегенбіз.

– Ей, қазақ, сендер қалайша көк бөрінің ұрпағымыз дейсіңдер?

– Бізге жеткен аңыз бойынша, бес жүз үйлі ғұн жұртын дұшпандары қапылыста қырып тастайды. Осынау қанды қырғыннан жалғыз бала аман қалады дейді. Тәңірдің құдіретімен әлгі баланы көк бөрі ақ сүтін беріп, ер жеткізеді. Кейін осы баладан көк бөрілер ұрпағы Ашина тайпасы тарайды дейді аңызда. Түркілер бөрі бейнесін байрағына бедерлеп, қиыр шығыстағы

Хинган тауларынан батыстағы Қап тауына дейінгі ұлан-ғайыр аймақты бағындырыпты.

Бөрі рухын кие санап, пір тұту бізде күні бүгінге дейін сақталған. Демек, бөрі бөйнесіндөгі өршіл рух қазақтың санасында соно-о-у ерте замандардан қалған. Сірә, осы аңыздың астарында тарихи шындық жатса керек.

Ата-баба аманат етіп қалдырған қиян өлкеге зерделәй үңілер болсақ ғасырлар бойы қатталған естелігі іспетті. Олай дейтінміз, көшпенділер ең бір аяулы есімдерді өзен-көліне, тау-тасына, жазығы мен қырына «жазып» кеткен.

Жетісу, Сарыарқа, Байқоңыр, Маңғыстау, Атырау,... япырау қандай атаулар десеңші, жүрекке жылы, жанға жайлы, әсем де көркем емес пе?

Қазақ әні мен күйінің, өлеңі мен жырының ең әрлісі мен нәрлісін осыноу кең даласына арнаған.

Қазақ жерден көз жазып қалса, айдарлысының құл, тұлымдысының күң болатынын ежелден-ақ білген. Қиян өлкесі мен құлан жортқан атырабын жат жұрттыққа таптатудан өткен қорлық жоқ екенін түсінген менің данышпан ата-бабам. Сондықтан жаугершілік заманда рухы биік, намысты ата-бабамның қылышы қайраулы, найзасы ұштаулы, қазанаты ерттеулі тұрған.

Құданың құдіреті, Алланың пендесі түсінде не көрмейді. Бөтен елде, бөгде жұртта жүр екенмін-ау деймін. Мені ұстап алып тәртіп

сақшылары болу керек пагондары бар менің төлқұжатымды сұрайды. Менде ол жоқ. «Қай елдің азаматысың? – деп қасамға таяп сұрақтың астына алсын кеп, мен болсам тілімді жұтып қойғандай ләм деп үн қатуға шама жоқ. Мелшиіп тұрғаным тұрған.

– Әй, сенің елің, мекенің бар ма осы? – дейді, әлгілер жер тепкілеп. Мен болсам бақшаға қойылған қарақшыдай құр қалқаямын.

– Мына мүсәпірдің тұрғылықты елі, жері, сөйлесерге тілі жоқ қаңғыбастың барар жері абақты», – деп тар да қараңғы бөлмеге сүйрелеп әкеліп тастады. Мен мына мүшкіл халіме налып, ал кеп жылайын, ал кеп жылайын.

Өкірген өз даусымнан оянып кетсем, түсім екен. Қуанышымда шек болсайшы! Өзіңнің кіндік кескен жерің, ана тілің болғанынан асқан бақыт бар ма бұл жалғанда?! Өз еліңнің қара суы мен қара нанына не жетсін?!

Айтқан жерден аулақ, туған жер, атамекенім болмаса, онда мына дүние мен үшін басы болса да миы жоқ, кеудесі болса да жүрегі жоқ, көзі болса да жанары жоқ, арнасы болса да суы жоқ, әйтеуір бір күлді бадам болары хақ.

Иә, қазаққа сайын даласынан көз жазып қалудан өткен қорлық жоқ. Ол тағы қандай дала десеңші! Асты кеніш, үсті пейіш жер жаннаты ғой қазақ даласы!

О-о, қазақтың қасиетті қара топырағы! Менің ата-бабамның асылы, ұрпағына қалдырған баға жетпес мұрасы, ең аяулы дұғасы, енді менің

балаларыма ақтық тапсырар аманатым, баға жетпес байлығым. Егемендігім мен елдігімнің тұғыры.

Жақында бүкіл Еуропаның көрікті жерлерін аралап келген «жаңа қазақ» ініммен сұхбаттасқаным бар. Ол кәрі континентте көрген кереметтерін: салтанатты сарайларын, аспанмен тілдескен ғимараттарын, аспалы көпірлері мен көз жауын алар көрмелерін, мұражайлары мен мұрағаттарын... әйтеуір қойшы бәрін, бәрін таңдайын қаға таңданысын жасыра алмай сөз етті. Сөз соңында әлгі: «Басқа халықтың ұрпағына қалдырған асыл мұраларын көре жүріп: «Құдайым-ау, біздің ата-бабаларымыз екі-үш әйел алып о төбеде бұ төбеге мал соңынан салпақтап көшіп-қонғаннан басқа не бітірген? Ұрпағына, мына бізге, бөгде жұртқа мақтан етер не қалдырған? Немізбен мақтана аламыз?» – деген өкпелі ойда болдым дегені.

Әсем қалалар мен көрікті көпірлер салып келешегіне мұра өтіп қалдырмағанына көйінгі ұрпақтың алдыңғы ұрпағына ойлы көз, ояу жүрек талқысынан өткізілмеген өкпесі еді бұл.

Мен оған: «Қарағым, ата-бабаға бекер өкпе артасын. Оңтүстігінде сан жұмбағын ішіне жасырған, айдаһардай ысқырған, алпыс айлалы, құрттай құжынаған Қытай, солтүстігінде жерін мен еліңе көз алартқан аюдай Ресей өкі алып империяның қыспағында ат төбеліндей аз ғана қазақтың өмір кешкенін тарихтан білесің. Егер

екі-үш әйелден некеге отырып, ұрпақ өрбітіп отырмаса, біздің тарих бетінде қалар-қалмасымыз неғайбыл еді ғой. Бұл көрегендігі емей немене?

Салтанатты сарайлар мен аспанмен тілдескен ғимараттар салмаған деп кінә артасың. Өткен ата-баба тарихына ақыл көзімен қарайықшы. Сонау жаугершілік заманда Күлтегін баба қала салып, көп қабатты қорғанмен бекінеміз дегенде дана кеңесші Тоныкөк: «Хан ием, саны аз халқыңның басын қосып, қорғанды қалаға жидың делік. Ал құмырсқадай қаптаған тобғачтар қалаңды қоршап алып, ары кеткенде бес-алты айда қорғаныңды да, халқыңның да күлін көкке ұшырады, қашаңғы шыдарсың. Інге кірген қасқырдай қан қақсатады. Біз сияқты аттың жалында, түйенің қомында өсіп, шыныққан жамағатқа ат үстінде жүріп тиіп-қашып қапылыста тап беріп, айламен соғысқан тиімді. Белі бесіктен шыққаннан ат жалын ұстап өскен біздің жұрттың бір сарбазы он тобғачтарыңа дес бермейтінін білесің», – деп қала салуға оны берік қорғанмен қоршауға үзілді-кесілді қарсы болады. Осылайша жүйелі сөз өрісін тауып, Күлтегін баба да парасатты сөзді хош көріп, қала салудан бас тартады.

Санының аздығына қарамай, шойын білекті, арыстан жүректі бабаларымыз «еңку-еңку жер салып, егеулі найза қолға алып», ұлан-ғайыр сар даласын сан ғасыр жаудан қорғап бізге, мына

саған, мұра етіп қалдырған. Дала болғанда тағы қандай дала десеңші! Түгін тартса май шығатын, қойны қазыналы, үсті жазиралы құнарлы дала! Ата-бабаның бұл мұрасы аз ба? Жоқ, аз емес, көп дер едім. Көп болғанда да досың сүйсініп, дұшпаның күйінетіндей мол мұра, үлкен сыбаға.

Ал енді сол далаңа саялы «Бәйтеректеріңді» тігіп, келер ұрпақ мақтан етەرлік, көз жауын алатын әсем қалалар салу, пирамидалар тұрғызу бүгінгі ұрпақтың, яғни біз бен сенің міндетің», – дедім.

Менің айтқанымнан «жаңа қазақ» баһра алды ма, жоқ әлде алмады ма ол жағы маған белгісіз.

«Жаңа қазақ» қалай қабылдаса, солай қабылдасын, батыр бабаларымыз мұра етіп қалдырған мына ұлы дала біз үшін алтын сарайлар мөн аспалы көпірлердің бәрінен де қымбат. Өйткені бұл топырақ қан майданда мерт болған қазақ сарбаздарының қаны мен оны жоқтаған қара көз арулардың көз жасына суарылған. Сондықтан елімнің әр уыс топырағы қазақ үшін қасиетті де қастерлі.

Қасиетті жер, қастерлі топырақ демекші, мынандай аңыз есіме түсті.

– Уа, қадірлі жамағат! – деп сөз бастады хан кеңесші уәзірлеріне.

– Мына көрші Таң елінен елшілер келгенінен хабардар шығарсыздар. Аса мәртебелі императоры аламан бәйгеде еліміздің даңқын төрткүл дүниеде жайған,

шашасына шақ жұқтырмас Күреңқасқа тұлпарды сұрата жіберіпті. Оның бұл өтінішін орындаймыз ба, жоқ әлде, басқа білдірер уәждерің бар ма? Кәне, не айтасыздар?

– Тақсыр, берілмейді тұлпар.

– Неге берелік? Бермеу керек Күреңқасқаны.

– Күреңқасқаны ата жауға бергенше жағаласып өлу керек.

– Көппіз деп басымбасын тобғачтар.

– Тұрысар жерін айтсын! – болды уәзірлердің айтқандары. Көздеріне қан құйылып, маңдай тамырлары білеулене.

Тұлпар хандікі болғанымен, қазақта қазанат пен сұлу қыз, балуан жігіт бүкіл рудың, қала берсе күллі өлдің мақтанышы деп есептелетін. Бұлар жеке біреудің ғана меншігі емес, бүкіл руға, күллі жамағатқа ортақ мүкәмалдар деген әлімсақтан қалыптасқан ата дәстүрді ұстанған уәзірлердің шамдануларының да жөні бар өді.

Кеңесші уәзірлерінің сөзін асықпай-саспай тыңдаған хан үнсіз ұзақ ойланып отырды да:

– Жауға бір қыл құйрықты қимаймыз деп ананы ұлынан, әйелді ерінен, баланы әкесінен айырып, халқымды қара жамылдыра алмаймын. Алсын! Елшілерге Күреңқасқаны жетектетіп жіберіңдер. Қазақтың кебеже қарын биелері аман болса, әлі-ақ мың сан Күреңқасқаларды құлындар, – деді.

Хан екі сөйлемейді. Оның сөзіне қарсы уәж айтылмайды. Айтқаны айтқандай, дегені дегендей мүлтіксіз орындалады. Күреңқасқа

кісіней-кісіней жау жетегінде кете барды.

Келесі жылы көрші Таң елінен елшілер келіп, императорларының былтыр берген тұлпарына аса риза болғанын, өндігі жерде нұр дидарлы ханшайым Нұршешек сұлуды әйелдікке сұратып жібергенін жеткізеді.

Хан ақыл-кеңес алуға уәзірлерінің басын қосты. Тобғачтар өлі императорының екінші өтінішін жеткізді оларға.

– Не дейді, мына қысық көздер, көппіз деп басынайын деген өкен!

– Біз елміз бе, жоқ, әлде өзбіз бе?

– Нұршешек ханшайымды бергенше, жау жағасына жармасып өлеміз!

– Сүйекке таңба ғой бұл.

– Соғысу керек, тәубасына келтіру керек сұмырайлардың.

– Тұрысатын жерін айтсын тобғачтар! – болды, уәзірлердің айтқаны. Бойларын көрнеген ызаға бұлығып, қарттары түйілген жұдырықтарын көкке білеп, жастары семсерлерінің балдағына жармасты.

Ел тізгінін ұстаған ханның бәйбішесі түгілі жесірін жатқа қимайтын қазаққа Нұршешектей аруды жау қолына беруге намыстануының да жөні бар еді.

Қабағынан қар жауып, ұзақ ойланды хан. Бір кезде сөз бастады.

– Уа, жарандар! Бір сәтке ашуды ақылға жеңдіріп, теке-тірестің соңы не болатынын ой елегінен өткізіп көрдіңдер ме? Ерегіс соңы қан

майдан, қан төгіс екені бесенеден белгілі. Құмырсқадай қаптаған тобғачтардың жүз, бәлкім одан да көп сарбазына бір-ақ қазақтан шығара аламыз. Жеңіске жеткен күннің өзінде сан мыңдаған жастарымыз опат болып, сонша әйел жесір, сансыз жас жетім болары хақ. Халқымды қабағат қасіреттен сақтау үшін Таң елі императорының бұл өтінішін де орындап, сүйікті бәйбішем Нұршешекті беруді ұйғардым. Тас түскен жеріне ауыр демекші, бұл ауыртпалықты бүкіл халыққа артып күңіретпей, бір өзім намыс өртіне өртенсем өртенейін. Елім үшін Нұршешектей ару құрбандық. Қазақтың ақ жаулықты аналары аман болса, ай мән күндей небір Нұршешектер дүниеге келер, – деді.

Хан екі сөйлемейді. Шешім дұрыс па, жоқ әлде бұрыс па ешкім төрелігін айта алмайды. Айтылған тұжырым сөзсіз орындалады.

Нұршешек бәйбіше де жылай-жылай ата қоныс елімен қош айтысып, жау жетегінде кете барды.

Үшінші жылы көрші елдің елшілері қайта төбе көрсетті. Бос келмепті, бұл жолы түмен ел қоныстанатын жер сұрай келіпті.

Хан кеңесші уәзірлерін жинап, көрші ел елшілерінің бұйымтайын жеткізді.

– Онсыз да бос жатқан жер ғой, берсек берелік.

– Жоқ, ата қоныс мекенімізді неге береміз. Бермейміз.

– Жер жетеді. Өгіздің талысындай кең жеріміздің бір пұшпағын берсек берелік. Жарлы болып қалмаспыз.

– Берілмесін!

– Тобғачтарды өкпелетіп алып, басымызға бәле сатып алмайық. Бергеніміз дұрыс, – болды уәзірлердің жауабы.

– Жоқ! – деді хан қыраңдай шаңқ өте қалып, ата-бабамыздың маңдай тері мен алқызыл қанына шыланған осынау киелі мекеннен, алдыңғы ұрпақ мұра етіп қалдырған жер-анадан айрылып қалу – ата-баба әруағын қорлау. Қасиетті жерсіз біздің еркіндігіміз де, тіршілігіміздің де мәнісі болмайды. Келешек ұрпақ атамекенсіз қалса, бөгде жұрттың құлы мен күңіне айналады. Тоз-тозы шығып, қасиетсіз тобырға айналады. Сондықтан келешек бізді кешірмейді. Қазақтың ұлтарақтай жерін ата жауға тапталпау үшін семсерімізді қыннан суыратын күн туды. Не табанға салып жеңгенше, не қазақтың соңғы шамы сөнгенше суырылған семсер қайта қынға салынбасын!

Қысық көз елшілерге жеткізіңдер, қазақтың сыйға берер жері жоқ. Ол сатылмайды да, өйткені жер – қазақтың өзі. Сондықтан тобғачтар тұрысатын жерін айтсын!

Хан екі сөйлемейді. Мынауыңыз дұрыс, мынауыңыз бұрыс дей алмайды. Оның шешімі мүлтіксіз орындалады.

Қазақ жері отқа оранды, жалыны көкті шарпыды. Сайын дала төсін сан мың ат

тұяғының дүбірі, аруақ шақырған батырлардың қиқуы, семсерлердің бір-біріне қақтығысқан сыңғыры құлақ тұндырды. Жердің шаңы аспанға көтеріліп, бір тозаң бір тозаңға ұласты. Жан беріп, жан алысқан ұлы шайқастар болып жатты.

Таулардың етегінде, мидай жазықта, жота мен қыратта, өзен аңғырында қазақтың не бір апайтөс өрендері, қуатты да ер жүрек сан мыңдаған ұландары опат болды. Сан мың малшы, сан мың диқан, сан мың әке қыршынынан қиылды. Қан қасап майдан жесірлер мен жетімдерді қаптамтты. Қазақ топырағы сан мың перзентінің алқызыл қанына, төгілген теріне малшынды. Қан мен терін босқа төккен жоқ өзінен он есе, жүз есе көп жауларын баудай түсіріп, жайратып салды. Ұлтарақтай жерін де жат жұртқа таптамтады. Қасиетіңнен айналайын, қайран ғана менің батыр бабаларым-ай!

Міне, осылайша, ару даласын қазақтың хас батырлары «егеулі найза қолға алып, еңку-еңку жер шалып», «халқы үшін түн ұйықтамай, күндіз отырмай, қара терін төгіп, қып-қызыл қанын жүгіртіп», «басы барды еңкейтіп, тізесі барды бүктіріп» аттың жалында, түйенің қомында жүріп сақтап қалған. Өз ұрпағының болашағы үшін өмірлерін құрбан еткен, тағдыр тәлкегіне мойымай, рухтарын биік ұстап, намыстарын жауына таптамтаған. Қайран менің намысты да ержүрек бабаларым! Пайда

ойламаған, ар ойлаған. Бар мақсаты – Қазақ Елі, қазақтың сайын даласы. Ұрпағының қамы мен амандығы.

Ал біз ше? Иә, шынында да... Дегелең! Қайраң ғана қазақтың қиян өлке, құба жоны! Күллі қазақтың жазылмас бітеу жан жарасы! «Жуас түйе жүндемекке жақсы». Дегелең – біздің жуастығымыздың жазасы. Уланған дала, уланған шөп, уланған... Дегелең дел-сал, жазылмас дертті. Жер ана кірпік қағуға дірмәнсіз. Басын сүйеп, аузына су тамызуға перзенттері біз де қауқарсызбыз. Дәрменсізбіз. Өкінішке орай солай. Дегелеңге келгенде шықпайды үнім. Үнім шықпайды... Қайтейін...?

Он сегіз мың әлем жаралғалы бері тіршілік иелеріне нәпақа беріп келген жер ана бүгінде көкірегінен нәрлі сүт орнына, зәрлі у ақтарып, әл үстінде сазарып жатқаны мынау. Жазылмас ауыр дертті. Кезінде хакім Абай, қажы Шәкәрімдерді дүниеге әкелген ару дала еді ғой бұл!

Намысы үшін жан беріп жан алысқан өжет ұрпақ көкпар шауып, құс салып аң аулаған керме иық жазира емес пе еді Дегелең! Ұшқан құс, жүгірген аң қазір қайда? «Оты жоқ жер жетім, басшысы жоқ ел жетім, елінен ауған ер жетім, тыңдаушысыз сөз жетім...» дегендей, сұраусыз, іздеусіз жетім қалды-ау кәрі құрылықтың бір елі беймарал сиятын қазақтың құлан жортқан атырабы! Иә, жетім...! Намысты жұрт өз жерінде бомба түгілі шіріген жаңғақ-та

шақтырмайды. Намысты ел солай етеді. Бөгдеге басындырмайды. Шектен шыға берсе, тұрысатын жерін сұрайды. Не тәубесіне келтіреді, не түгел... Намысты халық біз сияқты «мың өліп, мың тірілгенді» мақтан етпейді. Мақтан етерлік «мың өліп, мың тірілу» ерлік пе, әлде мәртебе ме? Түсінсем бұйырмасын!

Қазақ қандай болса, туған топырағы да сондай!... Біз дерттіміз, туған топырақ та науқас. Иә, екеуі де... Емдемесек, емделмесек құрдымға кеткеніміз кеткен! Құр-дым-ға...!

Қазақтың жан жарасын жазуға тек қазақ қана мүдделі, бөгде жұрт емес. Өзіміз ғана,... Иә, өзіміз ғана мүдделіміз! Жат жұртқа біздің жер қойнындағы байлығымыз ғана керек, ал қазақ олар үшін көк тиын да тұрмайды. Мұны түсінетін уақыт жеткені қашан?!

«Қайран, қазақ даласы!... Бетпақдаланың төсінде қазір де протондар, темір қалдықтар жаңбырша жауады. Өкінішке орай, сұрауы жоқ.

Үнсіз адам шеруі даламен төпелей тартып барады.

«Қайда барасыңдар, туғандар?» деп айқай салдым. Ешкім жауап қатқан жоқ.

Үнсіз дала талып жатыр...» (Роллан Сөйсенбаев)

Туған жердің қарғысына қалмасақ болғаны!
Қарғысына... Қазақтар!

Әкім ағаның (Тарази) естелігінен.
Мәскеуден Алматыға қайтарда үш күн бойы екі

кісілік бір купеде Ғабит аға Мүсіреповпен армансыз-ақ сырластық. Сол әңгімелердің бір тұсында мен Ғабеңе қайраң қалдым. 1932 жылғы аштықты әңгімелеп отырып, Өзбекстан мемлекетінің аш қазақтарды өзбектендіру саясаты туралы сөз болды. Аштардың балашағасын бір пұт күрішке, бір пұт талқанға сатып алушылар көп болыпты. Алғаш оларды құл ғып ұстап, күң ғып ұстап, келе-келе өз аттарына жаздырып ұл-қыз қып алушылар аз емес екен. Сол мәселені шешіп келуге екі адамды Қазақстан үкіметі Ташкентке жіберді. Бірі – Шымкент облысының сол кездегі басшысы екен. Екіншісі – Ғабең. Шымкент облысының басшысы туралы айтқанда Ғабең кекетіңкірөп сөйледі.

– Аты-жөні есімде қалмапты, – деді. – Бірақ ұзын бойлы, келбетті, мұртты кісі еді. Қылыш асынып жүретін... – Осы араға келгенде Ғабең көзінен әлде бір кекшілдікті байқап қалдым. – Әумесерлеу жан еді. Өзбек үкіметінің отырысына барғанымызда, сол қылышын тастаған жоқ. Жалғыз қылышпен өзбектерді жасқандырам деді ме, жарықтық.

– Ғабең мысқылдап күлді. – Өзбек үкіметі мүшесінің бірі:

– Аш жүрген қазақтарыңды түгел қайтарып береміз. Бірақ сендер бізге Сырдарияға дейін бос жатқан жерлеріңді бөріңдер! – деді.

Сол сөзді естігенде, мен аңтарылып отырып қалдым. Күткенім: Ғабең де, Шымкент облысының басшысы да бұлқан-талқан

ашуланған шығар деп ойландым. Бірақ Ғабәң ешбір шамырқанбастан:

– Әлгі әумесерім, қылыш асынған әумесерім:

– Мә, сендерге жер! – деп үш саусақтан комбинация көрсетті! – деп сықылықтап күлді.

– Сырдария – қазақ пен өзбектің арасындағы табиғи шекара, – деді Ғабәң маған тесіле қарап отырып.

– Бос жатқан жер. Келісе салуымыз керек еді дегені. Жан дүнием қопарылып кетті. Миым шыңылдап, біраз отырып қалдым. Ғабәңнін аузынан шығатын сөз емес еді. Ғабәң деген ұлы тұлғаны еске алғанда осы бір келеңсіз жай да ере келеді менің есіме. Әруағын сыйлаймын. Бірақ әруақ ақиқаттан биік емес қой. Ақиқат – Алланың бір есімі».

Күнделік дәптерден. Қайран ұлы дала, қазақтың алтын бесік Атамекені! Бір шаршы метр жеріңде қазақтың он жігітінің, жүз шаршы метр жерінде жүз жігітінің, барша қасиетті жеріміздің топырағы сан мыңдаған ата-бабамыздың маңдай төрі мен алқызыл қанымен суарылған.

Ерте көктемде қазақтың сайын даласы қызылды-жасылды, алқызыл түске бөленеді. Алыстан көз салған жанға жер-ана төсі алқызыл дақтарға малшынып жатқандай, жақындап келіп қарасаң сансыз қызғалдақтар қоңыр салқын самалға еркелей тербетіле сұлулық пен нәзіктіктің қоспасындай көңілге ләззатты сезім ұялатады. Қиялыңа қанат бітіріп, көкірегіңе

ғажайып сүйіспеншілік сазын құяды.

Жер ананың төсін жарып шыққан нәзік сабақты әсем гүлдер алқызыл түсті қайдан алды екен? Қазақтың сайын даласын қорғап, опат болған батыр бабаларымыздың ағызған қаны емес пе екен бұл?

Жер-ананың әр көктем сайын исі жұпар аңқыған, алқызыл қызғалдақты шешек атқызып, бүгінгі ұрпаққа, бізге, ұлан-ғайыр жерге мұра етіп қалдырған ата-бабаның төгілген қаны мен аққан терін ұмытпасын, жадында сақтасын, естен шығармасын деген үнсіз ишарасы шығар, кім біледі?

Қасиетіңнен айналайын батыр ата-бабаларымыз тұмақтарын жалпылдатып, жан беріп, жан алысып жүріп бізге осынау ұлы даланы мұра етіп, көздің қарашығындай сақтауды, жат жұртқа сыйламауды, сатпауды аманат етіп кеткен еді. Сол ата-баба аманатын орындауға лайықты ұрпақ бола алдық па, жоқ, әлде...?!

Қазақтың құба жоны мен ару даласына қызықпаған жау кемде-кем шығар-ау, әсте. Елімізге көз аларту, бейбіт тіршілігіне сөмсер сілтеу дүркін-дүркін қайталанып отырды. Қайсар халық жат жұрттықтардың арамза ниетін білегінің күшімен, найзасының ұшымен, ақыл-парасатымен қайтарумен болды.

Қазақ қилы замандарда, қиын қыстауларды бастан кешіріп, «теңдік», «бостандық», «достық» деп ұрандатқан кеңестік кезеңге де жеттік-ау. Сөз бен істің арасы тым алшақ екен,

аңқау қазақтың басынан қиқу кетпеді. Сәт сайын көрініп те, көрінбей де арамза ойларын жүзеге асырумен болды. Ширек ғасырдың ішінде төрт миллиондай азаматын жер жастандырды. Көшбастар көзі ашық даналарын өз халқына «жау» етті. Әсіресе, ұлан-байтақ жеріне сұғын қадау жалғаса берді. Өйткені жер – бар байлықтың басы, бүкіл тіршіліктің көзі ғой.

Аузы алты қарыс алып қызыл империяның сол кездегі әпербақан бас хатшысы Н.С.Хрущевтың қазақтың солтүстіктегі шұрайлы жерін Ресейге қосайық деген ұсынысына қазақтың біртуар азаматы Жұмабек Тәшеновтің: «Жер – қазақтікі, Никита Сергеевич, сіз айтты екен деп қол қойып, қолыңа ұстатып бере алмаймын», – деп қасқайып қарсы тұруы рухы биік ата-бабамыздың ұлттық дәстүріне адалдығы емес пе! Бұл сөз жай сөз емес, халқының мүддесі үшін өзін құрбандыққа шалып, басын бәйгеге тігу болатын. Өйткені коммунистік Мәскеу болса, «таспен атқанды, аспен ататын» Иса пайғамбардың ізгі жүректілерінің қатарынан табылмайтын. Қорқау ойын жүзеге асыру үшін көздескен кедергілерді басып-жаншып кете беретін «жеті басты жалмауыздың» өзі болатын.

Өз ұлтының шынайы перзені Жұмекеңнің бұл ерлігі жаугершілік заманда киелі жерін, туған өлін қорғауға аттанған, қазақтың мыңдаған сарбаздарының жан берісіп, жан алысатын

ерлігімен пара-пар еді.

Жер тағдыры – ұлт тағдыры. Ұлт тағдыры үшін жауына қасқайып қарсы тұрар ұл туса, Жүмекеңдей болсын! Қазақтың қайсар ұлы – өскелең ұрпаққа үлгі-өнеге. Үлгі болғанда да қандай өнеге! Теңдессіз!

Қазақтың қасиетті қара топырағын әр қазақ дәл Жүмекеңдей сүйсе ғой, шіркін!

Құнарлы қара топырақ... Топырақ демекші... Топырақ болғанда қандай топырақ десөңші! Қураған қу томарды шаншысаң көгеріп, жапырақ жайғызатын құнарлы топырақ қой бұл. Иә, құнарлы да қасиетті... Алысқа кеткенді аңсатқан, жат жерде жүргенді бір көруге армандатқан қасиетті «Темірқазық» ол.

XX ғасырда Канадада өткен ЕКСПО-67 көрмесіне қатысқан мұнайшы маман Саламат Шалабаевтың мына бір естелігі көңілге мұң ұялатады. Мұң емес-ау, көзге жас үйіреді.

«Кеңес одағының ақ дегені алғыс, қара дегені қарғыс болып тұрған кез. Мәскеу Канададағы ЕКСПО-67 көрмесіне құдай жарылқап, Қазақстанды да қатыстыруды ұйғарыпты. Делегация құрамында мен де бар болып шықтым. «Ел құлағы елу» дегендей осы көрмеге Атажұрттағы қазақтар да келеді екен деп есітіп, Монреаль қаласына әлсегенің әр түкпірінен қандастарымыз бас қосыпты.

Ол кезде бүгінгідей азаматтардың шетелмен емін-еркін араласуы жоқ. Қызыл

империя – қатаң тәртіпті, темір-бетон қоршауында өз халқын өзі жаншыған жабық мемлекет. Ұшқан құс, жүгірген аң еркін кіріп-шықпайды. Сондықтан тағдыр тәлкегімен шетелдерде тарыдай шашыраған қазақтар Атамекеннен келген бауырлармен кездесуді мақсат өткен болу керек. Олардың ішіндегі үлкендері келіп:

– Алла Тағала, Жаратқан Ие осындай қауышудың сәтін салған екен. Бауырлар, біз сіздер үшін осындағы бірнеше қонақ үйді жалдап қойдық. Сонда барып, ас-су ішіп, емін-жарқын әңгімелесейік, сағынышымызды, мауқымызды басайық. Мұндай мүмкіндік бола бермес, – деген өтініш білдірді. Бұған біз, жастар жағы елең өткенімізбен, үлкендер жағы ыңғай бөре қоймады. Ал, делегация басшысы С.Б. Ниязбеков (ол кісі сол кездегі Қазақ ҚСР Жоғары Кеңесі Төралқасының төрағасы) :

– Ниеттеріңізге рахмет. Алайда біздің уақытымыз жоқ. Бара алмаймыз.- деп ұнжырғасы түсе, көңілсіз жауап берді.

– Әттөген-ай, – деп келген қандастар қабырғасы қайыса, қатты өкініш білдірісті.

Осының бәрін естіп-көріп тұрған мән шыдай алмай:

– Аға, онда тұрған не бар? Шын ықыластарымен келіп тұр ғой, барып қайтайық та, – дедім қызбаланып.

– Әй, қарағым-ай! Сен Кеңес өкіметінің

тәртібін білмейсің ғой, – деді ауыр күрсініп. Өзінің де қандастарымыздың алдында сағы сынып тұрғанын сездім де тілімді тістемей қойдым.

Делегация басшысы ыңғай танытпаған соң, қалғандары жанарларын төмен салып, жаназа шығарғандай үнсіз қалды.

Үміттері ақталмай, қуаныштары су сепкендей басылған шетелдік қазақтар:

– Амал нешік. Ниетіміз оң өді. Туған жердің топырағына аунай алмаған соң, тым болмаса сіздермен осында кездессек деген едік, – деп бастарын төмен салып, еңселері түсе кетіп бара жатты олар. Елін, жерін, қазағын аңсап келген шетелдік қандастарымыздың жақсы ниетіне жете алмағанына, өзіміздің бөгденің қас-қабағына қарайлап, босағадағы жетім, жаутаң көз баладай болған бейшара халімізді сезініп, кірерге тесік таппай тұрған көзімізде, өрілген қос бұрымы тілерсегіне соғылған, жанары шоқтай жанған бір бойжеткен артына бұрылып тұрып:

– Ағатайлар-ай, тағдыр тәлкегіне ұшырап шет жерлерде жүрген біз сияқты көген көз бауырларыңызға арнап Атажұрттан тым болмаса бір уыс топырақ әкелмеген екенсіздер. Сағынғанда көкірегімізге басып, мауқымызды басар едік-ау, – деді. Мұны естігенде айнала тұрған жұрттың көзіне мөлп-мөлп өткен жас келді. Осы көрініс әлі

күнге дейін көз алдымнан көтпейді. Есімнен шықпайды», – деді Саламат ақсақал даусы жарықшақтанып.

Иықтан жанша, еңсе езген бодандық не деген қорлық десеңші! Жүрегіміз елжіреп, көңіліміз хош көріп тұрса да Атажұртым, туысқаным, қандас-бауырым деп келген қазақтармен өмін-еркін қауыша да алмаған қатыгез уақыт еді-ау. Бұдан артық қорлық, бұдан артық бейшаралық бар ма бұл өмірде!

Құдайға шүкір дейік, бүгінде біреудің қабағына қарап, жетім баладай жалтақтаған заман қараң қалды! Қазағың тәуелсіздік алды.

Тәуелсіздіктің арқасында қазақты күллі өлем танып, сондай додалы көрмені, ЕКСПО-17-ні, сұлу қала Астанада өткізгелі отырмыз. Бұл ТӘУЕЛСІЗДІКТІҢ арқасы, сайын ҚАЗАҚ ДАЛАСЫНЫҢ қақ төрінде шаңырақ көтерген нұр қала АСТАНАНЫҢ арқасы. Бұған қуанып, шүкіршілік етейік, бауырлар!!

Лес досым айтады. Ерте көктем. Жер ананың қақаған қыстан құрысқан бойын жазып, төсі иіген шағы, саумал сүттей жылы жаңбырдан соң марқа қозының құйрығындай аппақ қозықұйрықтардың қаптаған кезі.

Немерем: «Қозықұйрық теруге барайықшы, ата», – деп қыңқылдап қоймаған соң, меселін қайтармайын деп, әрі десе майға баптап қуырылған дәмі тіл үйіретін таңсық асты мен де шет көрмейтіндіктен, оның ұсынысын хош көріп, жолға шықтық.

Қаладан – 50-60 шақырымдай жол жүріп, Қазығұрт тауының бауырындағы кең алқапқа келіп тоқтадық. Айнала жасыл желекке бөленген, құлпырып тұр. Немеремнің қуанышында шек жоқ.

Ыдыстарымызды ыңғайлап, іске кіріскелі жатқанымызда бір салт атты бізге қарай жосытып келе жатқанын байқадым. Ойымда еш нәрсе жоқ. Іштей: «Мал іздеген біреу шығар» дедім де қойдым. Ол әні-міні дегенше салып ұрып қасымызға жетіп келді. Иығында асынған қосауыз мылтығы шошаяды. Аузы-басын түк басқан, құс тұмсық, шегір көз, түрі суық жігіт амандық-саулық жоқ:

– Не қылған адамсыңдар? Қане табандарыңды жалтыратыңдар бұл жерден, – деді қамшысын көкке білеп.

Мына шегір көздің бізді басынып тұрғанына тыз өте қалған мен:

– Ей, сен қашаннан бері құдайдың жеріне қожайын болып қалғансың бізді қуатын, – дедім ашуға булығып.

– Әй, қаусаған шал, бұл құдайдың жері емес. Бұл Могомедтің жері, біліп қой.

– Могомедің кім, тағы?

– Осы алқаптың иесі ол. Сатып алған бұл жерді. Бұл маңдағы жүгірген аң, ұшқан құс ендігі жерде Могомедтікі, білдің бе? Жөкөшелендіріп алған. Заңды құжаттап берген өкімет. Жақсылықпен қараларыңды батырыңдар, әйтпесе... Күш қолданамын дегендей

мылтығына қол жүгіртті.

Өз жерімде өгей бала кейпіне түскеніме зығырданым қайнап:

– Әйтпесе не? Атасың ба? Ат онда. Кеше ғана тағдырдың тәлкегіне ұшырап, азып-тозып келгеніңде төрімнен орын беріп, бір үзім нанымызды бөліскен едік. Енді тойынған кезіңде бар қайырды ұмытып, мылтық кезенейін дедің бе? – деп көкірегімді тосып, тұра ұмтылдым.

– Ата, ататай, қойыңызшы, кетейікші, – деді немерем зәре-құты ұша мені құшақтай алып.

Менің іс-әрекетімнен, болмыс-бітімімнен ғибрат алатын, әлі оңы мен солын танымаған ұрпағымның алдында ақылды ашуға жеңдірмейін деп лап еткен сезімді зорға тежедім. Қабырғам қайыса, жан дүнием өзіле, ұңжырғам түсе машинаға келіп отырдым. Әлгі аузы-басын түк басқан, шегір көз дүлей өзінің шоқтығының биіктігіне, біздің шарасыздығымызға мейманасы таси, миығынан кекетө күліп шығарып салды. Шығарып салған жоқ-ау масқаралап ит қосып қуып шықты.

Күнделік дәптерден. Өзіне өріс бермейтін, өзгеге өзегін үзіп беретін, қайран жұртым-ай, қайтейін...! Бұл қасиетіңе не дейін? Не дейін-ау, не дейін?!

Ираннан келген қандасымыз Әмин айтады: «Мен Иранда дүниеге келдім, көз ашып көргеннен қоғамдағы адамдар арасындағы, әсіресе жергілікті ұлт пен тағдыр тәлкегіне

ұшырап келген біз сияқты бөгде жамағаттар арасындағы теңсіздікті көріп өстім. Ата-анамыз отбасында қазақ тілінде қарым-қатынас жасайтындықтан, менің де тілім ана тілінде ұшталды.

Мектеп жасында жергілікті тілді жете меңгермегендіктен, мұғалімдердің сыныптас балалардың мазағына ұшырадық. Көрген келемежіміз еттен өтіп, сүйекке жеткенде көз жасымды көл өте отырып әкеме: «Әке, жастайымнан неге маған парсы тілін үйретпегенсіңдер. Қазіргідей қор болмас өдім», – дейтінмін. Ол: «Балам, сен қазақсың, ирандық емессің. Сондықтан сен өз тіліңді, қазақ тілін білуің қажет. Әке өлгенде, артындағы ұрпағына үйі, жері, малы, домбырасы, мұра болып қалмақ. Ал алдыңғы ұрпақ кейінгі ұрпаққа тілді, ана тілін мұра өтіп қалдырады», – дейтін әкем.

Бір күні мектептен үйге келген соң әкеме иран тілінде амандастым. Ол: «Ей, атаңа нәлет! Менімен құлдың тілінде сөйлеме былай!» – деп ұрысты қабағынан қар жауып. Сол-сол екен екінші рет әкеммен тек ана тілінде сөйлесетін болдым. Сондықтан жат жерде жүрсек те, тілімізді ұмытпадық.

Ашуы тарқап, жайма-шуақтанған кезінде мен: «Әке, парсы тілін неге құлдың тілі дедіңіз», – дегенімде ол ауыр күрсініп барып: «Е-е балам-ай, қазақтың кең жазиралы даласына кім көз алартпады дейсің. Кезінде талай елді басып алып, жазықсыз жандарды қан қақсатқан залым

парсы патшасы Кур Тұмар ханымға (Томирис) елші жіберіп: «Маған тұрмысқа шық. Екөуміз парсы мен сақ елдерінің басын қосып, бірігіп билейік», – деп хат жібереді.

– Әке, Тұмар ханым деген кім?

– Ол көзсіз батырлығымен қоса, елінің ертөңін тереңінен ойлай білетін даналығымен аты аңызға айналған сақ елінің патшайымы. Біздің арғы тегіміз. Аяулы апамыз.

Курдің мақсаты сақ елін жаулап алу екенін түсінген Тұмар ханым: «Мен өз елімнің патшайымымын. Менің иілгенім – елімнің иілгені. Ал, мен еліме қыл бұрау салдыртпаймын, атабаба аруағы жатқан қасиетті жерді жаттың табанына таптатпаймын, қорлатпаймын. Соны есіңде сақта!» – деп жауап береді жау айбынынан тайсалмай.

Көзіне топырақ толғанша дүниеге тоймайтын шах айласын асыра алмаған соң, асау қызды найзаның ұшымен жуасытпақ болып, құмырсақдай қаптаған әскерін ел іргесіне бастап келеді.

Сайын даланы сансыз тұлпар тұяғының дүбірі, сарбаздардың аттандасқан ұраны, сөмсерлердің сыңғыры, жаралылардың аянышты айқайы кернеп кетті. Әр сілтенген сөмсер, әр тартылған жебе біреудің арқа сүйер әкесін, біреудің сүйген жарын, біреудің жар дегенде жалғызын баудай түсіріп жатты. Жетімдер мен жесірлерді қаптатты. Жер ана қызыл қанға боялды.

Сақ сарбаздарының қатары сиреп, парсылардың бел алып бара жатқанын байқаған Тұмар ханым «ер аналар» деп аталып кеткен қыз-келіншектерден тұратын, жастайынан әскер өнерімен тәрбиеленген жасағына: «Еркін сақ өлінің арулары! Елің мен жеріңді, арың мен намысыңды қорғайтын кезің келді. Біріңнің әкең, біріңнің жарың, біріңнің бауырың мына қанды қырғынның ішінде жүр. Бұларды біз қырғызып қоямыз ба? Жанымыз олардан ардақты емес. Суырыңдар сөмсерлеріңді!» – деп өзі бастап қан майданға араласты.

Таудан аққан тасқындай жойқын тың күш жолындағысын баса-көктөп ата жауын тасталқан етті. Кердеңдеген Курдің басы үзіліп, батыр апамыздың табанының астында жатты. Жеңілген елдің тілін құлдың тілі демегенде не дейін, – деді әкем.

Жат жерде жүрсе де ата-анамның рухының биіктігіне, намысының тұғырлылығына, қазақи салт-дәстүрге, ділі мен дініне бөріктігі таңдандыратын. Өз халқының өткені мен көткенін тереңінен толғай апатыны қайран қалдыратын мені.

Жергілікті балалардан себепсізден-себепсіз зорлық көрген кездерімізде ата-анамызға шағынып келгенімде олар: «Балам, шаңыраққа қарамайсың ба, төр солардікі, жөргілікті иттің де құйрығы қайқы келетінін білмейсің-ау, сорлы бала», – дейтін анам.

Бала кезімізде өзімізге асқар таудай

көрінетін ата-анамыздың әлгіндей жұмбақ сөздеріне де, сөзімізді сөйлеп, ақымызды әперуге дәрменсіздік танытатынына түсіне бермеуші едік. Ержете келе, мүшкіл халіміздің, шарасыздығымыздың басты себебі табан астындағы басып жүрген топырақтың біздікі еместігінде екендігін түсіндім.

Әке-шешем бесіктен белім шықпай жатып туған халқымның тілін, құлақ құрышын қандыратын ән-күймен сусындатты. Сонау алыста менің де атамекенім барын, ақпейіл де адал, дарқан қазақ деген халқым барын санама сіңірді. Олар: «Тағдыр солай болған соң амал қанша, туған жерден айрылып, талай таудан асырып, таукімет тарттырып жат өлден бір-ақ шығарды бізді», – дейтін анам мұңайып.

«Әке жолын өзіме-ақ калдыр, балам. Өз соқпағыңды тап. Өзіңнің үйіріңді ізде. У ішсең руыңмен деген бар», – дейтін әкем

«Жат жерде сұлтан болғанша, өз еліңде ұлтан бол. Есің барда еліңді тап. Біз секілді өміріңді өкінішпен өткізбе», – дейтін әке-шешем.

– Қай жерде менің өлім, не деп аталады ол..? – деп сұрайтынмын мен олардан:

– Қазақ Елі «Қазақстан» деп аталады.

– Қай жерде орналасқан «Қазақстан»?

– Ертіс пен Еділдің арасындағы атырап.

– Ертіс пен Еділіңізді білмеймін ғой мен, – деймін. Олар:

– Арқа мен Алатаудың арасы- қазақтың алтын бесік Атамекені.

– Арқа мен Алатау Иран жағрафиясында жоқ қой. Ол қай жер? – деймін елімнің қай жерде орналасқанын біліп алғым келіп.

– Қытай мен Ресей сияқты алып мемлекеттердің арасындағы ұпан-ғайыр өлке Қазақ Елі.

– Әке, күні бүгінге дейін «Қазақстан» деген мемлекеттің бар екенін, есітпедім мен, – дедім.

– Е, балам, – деді әкем ауыр күрсініп, – өкінішке орай ол бүгінде Ресейдің қарамағында.

– Бейшара болған ата-анам-ау, өз қолы өз аузына жетпеген, бөгде жамағатқа кіріптар халқымыздың бесік жыры мен әндерін, тілі мен ділін маған несіне үйретумен келесіңдер онда, онан да...

– Не айтайын дегеніңді білем, балам, – деді әкем сөзімді бөліп, – онан да парсының тілі мен ділін неге үйретпедіңдер демекшісің ғой. Сен қазақсың, сондықтан өз халқыңның күйін күйлеп, жырын жырлағаныңды мақұл көрдік. Батыр да ер жүрек халқың тұрғанда өз шаңырағын көтерер, үмітсіз шайтан деген. Сонда әлгі біз үйреткендер кәдеге асады, әлі.

Кейде анамнан ел жайында айтып беруін өтінетінмін. Ол мұндайда әжімді жүзі жадырап, сөнуге айналған жанары ұшқынданып: «Қазекемнің ұшы-қиырсыз дарқан даласының шүйгін де, құнарлы шөбін айтсайшы! Оған қоңданған малдың майлы еті аузыңа салдырмайды-ау, салдырмайды. Исі мұрын жаратын жусаны қандай керемет! Әлемнің

төрт бұрышын шарласаң да таппайсың ондай жұпар иісті. Көктемде қызғалдақтың көптігі сонша- алыстан көз салған адамға жер ана төсі лаулап өртөніп жатқан секілденеді.

Не жазығымыздың барын білмеймін, жаратқанның қаһарына ұшырап, бармаған жеріміз, баспаған тауымыз жоқ. Алайда туған жердей жер жаннатын көргеніміз жоқ. Енді көрмейміздә-ау, – дейтін көкірегі қарс айрылып анам жарықтық.

Әкем сәждеге басын қойған сайын: «Ой, жаратқан ием, жамбасымды туған топыраққа тигізсе гөр», – деп көз жасы әжімді бетін жуып мінежат ететін.

Ата-анамның маған айтқан өсиетінің алтын арқауы «Туған жерсіз көкірек-жүрексіз құр бос кеуде, туған жұртсыз адам – құр сүлде».

Бала күннен ата-анам арқылы берілген тәлім-тәрбие, үлгі-өнеге, ата жұртқа деген сүйіспеншілік жүрек түкпірінде өмір сүріп, қиялыма қанат бітірді. Оң-солымды таныған сайын, еселей арта түсті Қазақ Еліне деген махаббатым. Өмірдің бар мән-мағынасын, нәрі мен мазмұнын «Қазақ Елі» деген сөзбен байланыстырдым. Мен қазақ деген халықтың перзентімін, сондықтан өз жұртыма қосылуым керек деп шештім. Таршылық та болар, қиыншылық та кездесер өз халқым не көрсе соны көрермін. Ең бастысы жат жерде жүріп көрінген біреуден «Ей, моңғол» деген кемсіткен, қорлаған сөзін естімейтін боламын.

Осылайша үзеңгіге аяқ салып, атқа отырғаныммен, жүрер соқпағымды таппай дал болып жүргенде Қазақ Елінің өгеменді ел болғаны жайында хабар естідік теледидардан.

Сол күнгі қуанышымызды сөзбен айтып жеткізу мүмкін емес. Кемпір-шал дауыс салып жыласын. «Өлгеніміз тірілді, жоғалтқанымыз табылды» деп.

– Ау, бұларың қалай? Қайта қуанбайсыңдар ма қазағымыздың жеке шаңырақ көтергеніне, қызықсыңдар ма? – десем. Олар:

– Ұлы атаң мен әжең арманда боп жетпей кеткен күн туды, байғұс балам. Айымыз оңынан, күніміз соңынан туған күн. Өмір бақи отырсақ ойымыздан, жатсақ түсімізден шықпайтын бостандық таңы атты. Қорқыныш пен қуаныш бірдей деген, бұл қуаныш жасы. Бүгіннен бастап өлсөк те арманымыз жоқ. Енді біздің де іздеріміз, сұрарымыз бар. Жаратқанның мұнысына шүкір, – деп кемсеңдеп, көз жастарын көл өтсін кемпір-шал.

Қуаныш құйыны саябыр тапқан шақта әкем:

– Ал, балам, біз тағдыр тәлкегіне ұшырап, бөгде елде, жат жерде түтін түтетіп, тіршілік тауқыметін тарттық. Еш жерде көсегеміз көгерген жоқ. Әркімге көз түрткі болып, күн көрістің күйкі тірлігін бастан кешірдік. Еңсе көтеріп өмір сүрмедік. Тауқыметтен көз ашпадық. Өйткені шаңырақ біздікі емес, басқанікі болды.

Біздің көрі қойдың жасындай жасымыз қалды.

Сен әлі жассың, бар өмірің алдыңда. Өз жұртың егемендік алды. Енді есің барда еліңді тап. Ата жұртыңды тамыр жайып, түтін түтеткенің жөн.

Өмір бойы тірнектеп жиған азын-аулақ қаражатым бар. Ала кет. Кәдеңе жарар. Түтінің түзу шығып, жағдайың түзелсе, бізге елдің бір уыс топырағын бұйыртарсың, одан басқа арманымыз жоқ біздің, – деді.

Сол күннен бастап Атажұртқа ат басын бұруға дайындала бастадым. Жылға жақын құжаттарымды дайындап, уһ дегенде Қазақ Еліне баруға рұқсатқа да қол жеткіздім.

– Жортқанда жолың болсын, Қыдыр ата жолдасың болсын, ел-жұртқа бізден дұғай сәлем айта бар, – деп шығарып салды әке-шешем.

Қоштасар сәтте сабырлы да салмақты болып көрінуге тырысты олар. Өздерінің ықтиярымен сонау бала кездерінде амалсыздан көз жазып қалған Атамекендеріне аттанып бара жатсам да ішкі сезімдерінің астаң-кестең болып жатқандығын жасаураған жанарлары хабардар етіп тұр. Ұлы мұратқа қол созып бара жатқан перзентіне деген ата-ананың лезде шарпып өтетін, лып өтпе қимастық сезімі еді бұл. Мен де мәз емеспін. Ішкі дүнием боз-боран. Алда не күтіп тұр? Дүниеде маған жаны ашитын жандар көздері жаутаңдап қалып барады. Алайда екі жақты да сабырға шақырып, тәуекелге бел байлатып тұрған Атажұртқа деген сағыныш пен үкілі үміт.

Тегеран – Шымкент бағытына ұшатын ұшаққа құжаттарды рәсімдеу басталды. Мән кезекке тұрғаным сол еді, бір топ иран жігіттері дабырлай келіп:

– «Ей, моңғол», саған не жоқ, сен бізден кейін рәсімдерсің билетіңді, – деп қол жүгімді лақтырып, өзімді кимелей ығыстырып жіберді. Он шақты дарақыланған оспадар жігітке не қайрат көрсетпекпін. Жалғыздың үні шықпас деген осы. Ол жақта біз сияқты бөгде жұрттың сөзін сөйлеп, қол ұшын берер пенде жоқтығын бесіктен беліміз шыққаннан көріп өскенбіз, көндігіп өскенбіз. Бұл бұл ма? Бұдан да сорақыларын бастан көшіргенбіз.

Мыналардың көрсеткен қорлығына күйініп, өзімнің қорғансыздығыма ұнжырғам түсіп, көзектің соңына барып тұруға мәжбүр болдым. Әкөмнің: «Балам, шаңыраққа қара, төр солардікі, амал жоқ!» деген сөзі есіме түсті. «Біреп сағаттан соң мен де өз шаңырағымның астына барармын, менің де өз Атамекеніме табаным тиер» деген ой бойыма еселей қуат құйып, жігерімді жаныды. Жаңа ғана көрген қиянатқа қарсылық көрсетпегеніме, құлдық, көмбістік танытқанымға өкіндім! Енді бірі тиіссе, жағасынан ала түспек ниеттемін. Бірақ әлгілердің менімен ісі болмады. Өзара тәжікелесіп, бірін-бірі келемеждеп, құжат рәсімдеу залын бастарына көтөрумен болды.

Бүкіл жолаушылар ұшу аланына шықты. Сонадайдан бауырына «KAZAKHSTAN» деп

жазылған ақ қанатты ақ ұшақ көзіме оттай басылды. Қуанғаннан жүрегім кеудеме сыймай аттай тулады. «Менің егеменді елімнің, Ата жұртымның ақ қанатты ақ ұшағы» деймін іштей қайта-қайта. Кеудемді қуаныш кернеп, төбем көкке жеткендей болды. Мұндай күйді басынан кешірмеген адам қайдан білсін? Тілмен айтып жеткізу мүмкін емес ол қуанышты.

Ұшаққа енуім сол-ақ еді, радиодан баяу ғана әсем ән беріліп тұр екен. Жастайымнан сіңісті болған таныс саз. Туған елін, өскен жерін сағынғанда анамның салатын әні. Дәл сол. Мен оны жазбай таныдым. Оркестрмен сүйемелденген халық әні ерекше мақаммен құбылады. Онсыз да шарықтаған көңілімді желпінтіп, қиялыма қанат бітіреді.

Жат жерде жүрсе де, халқымның құлақ құрышын қондырар сұлу ырғақ, әсем әуенін бойыма сіңдірген асыл анамның ұлттық өнерге адалдығына тәнті болдым іштей.

«Өз шыңында қалықтамай өлексе жеген құзғындардың арасында жүрген қыран қыран емес. Өз халқының әнін салмаған адам адам емес», – деп отыратын анам.

Ұшақ салонын тәтті қиялға бөлеген сұлу әуен үзілді. Сәл үнсіздіктен соң қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде ұшқалы тұрған ұшақтың бағыт-бағдары, жолаушыларға қызмет көрсететін ұжым жайында мәлімет берілді радиодан. Ұлы тілдердің қатарында менің де ана тілім үзеңгілес тұрғанына масаттанып, жан-

жағыма қораздана көз тастадым.

Жат елде жүрсө де ата-бабадан жалғасқан желі үзілмесін деп ана тілінің қадір-қасиетін танытқан ата-анамның ұлттық рухына риза болдым ұшақ үстінде. «Олар маған тіл ұстартқандағы мақсаты күндердің бір күнінде кәдесіне жаратар, ұлттық қасиеті мен тек өзіне тән қазақи ерекшелігінен мақрұм болып қалмасын деп үйреткен екен-ау», – деп ойлаймын бүгінде.

Ақ қанатты, ақ ұшақтың үстіндегі көтеріңкі көңіл күйдің көрігі Егеменді елімнің шарапаты екенін жан дүнием елжірей сезінеді.

«Жат жерде дүниеге келген бір перзентің ұшып келеді, Атамекен! Қалай қабылдар екенсің, Атажұрт! Әуелі қабылдар ма екенсің мені? Жоқ әлде...», – үміт оты бір жанып, бір сөнеді. Бір жанып, бір өшеді.

Осындай әре-тәре ой үстінде отырғанда, ұшақ радиосынан: «Қымбатты жолаушылар, ұшақ Шымкентке қонуға бет алды. Қауіпсіздік белдіктерін тағынуларыңызды сұранамыз», – деп қазақша, орысша және ағылшынша хабарлады.

Шамы самсаған қаланы көремін ғой деп терезеге үңілдім. Жылт еткен от көзге түсер емес. Тұңғыық қара түнекке сүңгіп келеміз.

Бір кезде ұшақ дөңгелегі жерге тиді. Ұшақтың дөңгелегі жерге тиюі мұң екен, бір шаттық сезім тамыр-тамырымды қуалай жөнелді. Жұдырықтай жүрегім кеудемді

соққылап, бостандық сұрағандай. Бұл алай-дүлей нөнің әсері? Ұлы ата-бабамның сайын даласына алғаш рет табан тіреген қуанышының әсері ме?

«Армысың Атамекенім мен Атажұртым. Менің әке-шешемнің исі бұрқыраған жусаныңды құмарта исікеуді аңсаған, ақыретте бір уыс топырағың бұйыруын армандаған қасиетті Жер ана», – дедім тебірене.

Жат жерде қалған ата-анамның туған елі, өскен жері жайында айтқан өсиеті мен көрсеткен өнегесі есіме түсіп, ойдың ұшы-қиыры жоқ тұңғыық түкпірінен қайта бетіне қалқып шықты. Қазақ Елі мен дарқан даласын сүюді бала жастан көкейіме құйып келген, көкіректерін туған жеріне деген сүйіспеншілік кернеген шерменде әкем мен шешемнің сонау бөгде елде қалып қойғаны, қоштасар сәтте көздері жасаурап, діріл қаққан қолдарын көкке жайып, бата бергендері есіме түсіп, бір сәт қамығып та қалдым.

Ұшақ дөңгелегі Шымкент әуежайына тиюі мұң екен, Тегеранда тайраңдаған жігіттерді әлде бір күштің мысы басқандай даурықла қалжың, оспадар қылық, дарақы күлкілері сап тыйылды. Бір-бірімен сыбырласа үн қатысып мүләйім күйге түсті де қалды. Мен қайранмын.

Әкемнің: «Балам, шаңыраққа қара, төр солардікі!», – деген сөзі есіме түсіп, бұл сөздің мәнін енді түсінгендей болдым. Бұл жердегі шаңырақ та, төр де қазақтыкі. Мұнда көргенсіздік көрсетуге, шектен шығуға

болмайтынын біледі олар.

Өмір деген қоштасу мен көрісуден тұрады. Қоштасу адамды мұңға бөлесе, көрісу қуанышқа кенейді. Ұшақтан түскен көп жолаушы қарсы алған туған-туысқандарымен қауышып, мәз-мейрам болып жатыр. Мені шығарып салушылар болғанымен, күтіп алушы болмағаны белгілі. Өйткені мұнда дос-жорандарым мен ағайын-туғандарым жоқ.

Атамекенге табан тіреген кездегі бойды көрнеген қуаныш бірте-бірте сөйіліп: «Ата жұртта мені не сыбаға күтіп тұр, қол ұшын берер пенде жоқ, тағдырым не болмақ?» деген ой бір сәтке қамықтырғандай болды. Әр жерде өлеусіреген шамдар да үміт отын тұтандыруға пәрмені жетпей, қайта жабырқата түскендей. Әре-тәре көңілмен күңгіртеу күтушілер залына келіп жайғастым. Әлгі мүсәпір күйге түскен ирандық жігіттер де осында екен. Мен сияқты атар таңды осында күтпек болған тәрізді. Баяғы дарақылық ізім-қайым, сахараның құмына сіңген судай, күбір-күбір, сыбыр-сыбыр мүсәпір күйге түскен. Оларды осынау күйге түсірген ненін құдіреті? Оларды жуасымған ненің кереметі? Әрине ол ата-бабам ұрпағына мұра етіп қалдырған ұлан-ғайыр жерінің құдіреті ғой дөп топшыладым мен. «Мен де сол ұрпақтарының бірімін. Өз жерімді баса отырып, мен неге қамығам? Неге жабырқауым керек?» деген буырқанған ой бауыры суық қара жердің астынан күнге қарай жол тапқан өсімдіктің нәзік

сабағы сықылды көктөй шығып, көңілдегі күдікті сөйілтіп жіберді. Сәттілік те, сәтсіздік те кездесер өмірде. Алайда мен өз шаңырағымның астында тіршілік етуге келдім емес пе? Өз төрімде...

– Құрметті жолаушылар, – деген полицейдің сөзі бөліп жібереді ойымды.

– Күтушілер залында ұйықтауға болмайды. Қол жүктеріңізге әзір болыңыздар! – деді. Сәл кідірістен соң:

– Араларыңызда қазақтар бар ма? – деді.

– Бар аға, – дедім орнымнан тұрып, әлде бір кібіртік, жасқаншақтық бойымды билеп, – мен қазақпын, көке.

– Жүктеріңді алып, бері шық, – деді бірден даусы жылып. Даусы жылыды ма, жоқ әлде маған солай көрінді ме, әйтеуір жүрегім бір жылылықты сезгендеймін.

Жап-қарық бөлмеге бастап келген әлгі жігіт ағасы құжаттарымды тексеріп болып:

– Ал, Әмин, Атамекеніңе келуіңмен құттықтаймын, түбегейлі келдің бе, жоқ әлде алыс-жақыннан ағылып келіп жатқан көптің бірі сияқты нәпақа теруге келдің бе?

– Атажұртымның басы болмасам да, сайының тасы болайын деп келдім, көке.

– Солай де, сайының тасы болайын деп келдім де. Онда жарадың. Бетіме таңдана қарап тұрды да, – Шетте жүрсең де қазақшаға ағып тұрсың ғой, – деді.

Сол кезде ағаның соншалықты разы

болғанына түсінбедім де. Сөйтсем Атамекенде туылып, атажұрттың ортасында өссе де ана тілінен мақрұм қалған қандастарымыздың бар екенін мен кейін білдім ғой.

– Көке, мені не құдай ұрыпты ана тілін білмей. Шет жерде туылсам да бесік жырын естіп өскенмін анамның.

– Солай де, бесік жырын естіп өстім де. Ал Атажұртыңа келуіңмен тағы да құттықтаймын, бауырым, – деп орнынан тұрып, жанарынан мейір оты төгіле, қолымды сілкілей қысты.

«Бауырым» деген сөзді естігенде тұла бойым шамырқанып, сөзбен айтып жеткізгісіз күйге түстім. Тамағыма бір түйін кептеліп не жауап қайтарымды білмей, тұтылдым да қалдым. Қуаныш жасы кірпігіме ілініп барып, төмен қарай домалай жөнелді.

«Қабылдады... жат жерден келген бір перзентін Атажұрт қабылдады», – дедім іштей ет-бауырым елжірей тебіреніп.

Күнделік дәптерден. Қазақ Елінің сонау тәй-тәй басқан сәби шағында, қиыншылықтар шаш етектен болса да, егемендіктің тәтті дәмін татқан кезінде келген Әмин бүгінде жүздеген жанға жұмыс орнын ашып, тасы өрге домалаған білікті кәсіпкер. Алматы, Қарағанды және Шымкент қалаларында сауда нүктелері бар. Миллиондап табыс салығын төлеп, Атажұртының гүлденуіне өз үлесін қосып көледі.

Қазақтың қара көз аруымен шаңырақ

көтеріп, үйөлмелі-сүйелмелі төрт бірдей ұл-қыз өсіріп отыр ол.

Кейде мен Әминнен: «Бақыт деген не?» – деп сұраймын. Ол:

– Мен үшін бақыттың үш түрі бар. Біріншісі, табаныңның астында өзіңнің туған жерің болып, дүниенің төрт бұрышына емін-еркін көз жібергенге не жеткен! Екіншісі, қайталанбас, тек өзіңе тән салт-дәстүрі бар Атажұртыңның болуы. Үшінші, одан басқа бақыттар.

Күнделік дәптерден. Ұлы далам болмаса, ақ қанатты, ақ ұшақтың бүйіріне жазылған «KAZAKHSTAN» атты ел болмас еді.

Ұлан-ғайыр жерім болмаса, алтын кірпікті күн астында қалықтаған қыранды көк байрағым болмас еді.

Сайын далам болмаса, қазағымның аузы болса да тілсіз, даусы болса да үнсіз мәңгүрттенген тобырға айналар еді.

Ұлы далам болмаса,...

Лес досым айтады. Бегман, тұңғышымнан кейінгі сүйікті қызымның өсімі Қарлығаш екенін білесін. Мен оны үшкір қанатты, ақшыл төсті, сүп-сүйкімді қарлығаштай құсты сүйіп өскендіктен солай атаған едім.

Қарлығаш ерте көктемде туған өлкесіне келіп, үй боғаттарына ұя салып, балапан басатын. Шіркіндердің тамылжыта сайрағанын айтсайшы! Нәп-нәзік көмейден төгілген әсем әуезді тыңдаудан жалықпайсың-ау,

жалықпайсың. Оның жемтігін ұшып жүріп қағып әкететін ұшқырлығына таңдана қарайтынмын, бақшаларды құрт-құмырсқадан арылтатын қасиетін айтсаңшы!

Бүгінде адамға үнемі жақын жүретін сол қарлығаш ауылға мүлдем жоламай кетті. Бауыр басқан, туып-өскен жерінен нәге безінді өкөн, ол шіркіндер! Оны елден айырған лашын құстың екпіні ме екен? Лашын болса да мейлі еді-ау. Ол да төре құстардың бірі ғой. Өкініштісі Қытайдан ба, әлде Ауғаннан ба ауып келген шаруаға зияны шаш етекпен алақанат бажылдақ құстан озбырлық көргені болып тұр ғой.

Былыр, жоқ бұрынғы жылы болса керек біздің үйдің боғатына қарлығаштар ұя салды. Бірнеше аптадан соң ұядан балапандардың әлсіз шиқылы естіле бастады Ата-анасы тынбай құрт-құмырсқа тасуға кірісті.

Бір күні алақанаттардың бажылдаған, қарлығаштардың үрейлене шиқылдаған дыбыстарын естіп, сыртқа атып шықтым. Алғашқыда еш нәрсеге түсінбей: «Нәге бұлар осынша шулап кетті» деп зер сала қарасам, өз көзіме өзім сенбей сілейіп тұрып қалдым. Байқасам, әлгі алақанаттар ұядағы сары ауыз шақалақ балапандарды шетінен бір-бірлеп тырбаңдата шиқылдатып алып кетіп жатыр екен. Кейбірі балапандарын арашаламақ болып зар илеген қарлығаштарды қақпайлап жолатар емес.

Мен ес жинап көмекке ұмтылғанымша, ұяны

тып-типыл етті.

Балапандарынан айырылған қарлығаштар екі күндей сай-сүйегінді сырқыратар жоқтау зарын төкті де, үшінші күні ізім-қайым жоқ болды. Сол сол екен, қарлығаштар туған өлкесіне былтыр да, биыл да мүлдем жоламай кетті.

«Қанатты достардан» біз осылайша көз жазып қалдық.

Уақыт өткен сайын асылдарымыздан бірте-бірте көз жазып қалып жатырмыз. Таңданарлығы сол: біз оған өкінбейміз де, өйткені мұндайға өтіміз үйренген.

Амангелді досым айтып еді. Аспирантым ойдағыдай қорғап, көңіл жайланып өлге қайтуға әуежайға келдім. Ертерек келіппін. Алматы – Шымкент бағытына ұшатын ұшаққа құжаттарды рәсімдеуге әлі екі сағаттай уақыт бар екен.

Күту залындағы бос орынға келіп жайғастым. Адам деген қызық жаратылған жан ғой. Жұмыс үстінде де, жайлы орындықта түк шаруасы жоқ, жай мүлгіп отырса да, санасы сапырылысып жатқан ой-қиял тізбегінен бір босасайшы. Бірі келіп, екіншісі кетіп жатады. Әйтеуір тыным болсайшы. Жүйкеге ауыр салмақ түсірмейтін жеңіл ойдың жетегінде отырған сәтте әкелі-балалы екеу келіп отырды. Қымбат бағалы иіс судың жұпар исі айналаны алып кетті. Жаңа ғана ине-жіптен шыққандай соңғы модамен киінген. Күйлі жүздеріне күн түгілі жел тимеген, бапты күтімде өкендігі байқалады. Қазанның

қақпағының жоқтығын пайдаланып, халық байлығынан молырақ қарпып қалған азулының бірі болса керек, түр-тұрпатынан хандық пен паңдықтың, байлық пен барлықтың лебі еседі. Үлкен майға пісірілген бауырсақтай бортиған саусағына көзді сақина, кішісінің мойнында жуан алтын алқа.

Қасқырға ұлыған жарасқанымен, итше үргені жараспайтыны белгілі. Әлгі әкелі-балалы ата-бабадан мұрас болған ана тілінде емес, діні де, түрі де бөлек ұлт тілінде сөйлесіп отыр. Тұр-тұрпаттары қазақ болғанымен, ойлы көз, ояу жүрекпен үңілер болсақ олардың өн бойынан қазақылықтың мысқал түйірін табу қиынның-қиыны. Қағынан жеріген, мәңгүрттенген жандар.

Сөз ауандарынан байқағаным әке баласын Қазақстан Республикасы Президентінің «Болашақ» халықаралық бағдарламасы бойынша Англияның ең беделді оқу орынының біріне аттандырып салмақшы екен. Әкесі баласына шетелдегі өмір жайында, ағылшындардың тұрмыс-тіршілігі, ділі жайында әңгімелей отырып, ең соңында: «Шетелде білім алған өзіңдей жастар – Қазақстанның болашағы», – деп қорытындылады сөзін.

Мен: «Ата-бабадан берілген бүкіл қасиеттен жұрдай мәңгүрттенген жандар Қазақ Елінің болашағы болса, жарыған екенбіз», – дедім іштей күйіне.

Осы кезде әуежай радиосынан Ұлан-Батор – Алматы бағытындағы ұшақтың көліп қонғанын,

Моңғолиядан келген қандастарымызды қарсы алушыларды ұшу-қону алаңына келулерін өтінген хабарландыру естілді.

Елге ел, жерге жер қосылып жатса шаттанбайтын қазақ бар ма, сірә, көлу-қарсы алу шараларының куәсі болу мақсатында сыртқа шықтым. Күту залында отырғандар да қопарыла алаңға қарай бас қойды.

Бір жігіттің сүйемелдеуімен ақ киімді, сақал-шашы аппақ құдай, пайғамбар сипатты қария траптан жайлап түсіп, қос қолын көкке жайып жіберіп біраз тұрды да, етпеттей кетіп, жерге маңдайын төсеп, екі-үш рет сүйіп-сүйіп алды.

Елін мен жерін сүйген батыр-бабалардан жалғасқан алтын арқауды бойында сақтаған ақ киімді, ақ сақалды пайғамбар сипатты қарияның туып өскен жеріне деген бұл ілтипаты тот баса бастаған жан дүниемнің астаң-кестеңін шығарды. Неге осы қариядай сүймейміз туған жерді? Неге қадірлемейміз? Неге..?

– Смотри, папа, этот старик дурак что ли, грязную землю целует, – деді біреу. Жалт қарасам, шөтелге оқуға бара жатқан «Қазақ елінің болашағы» екен. Әкесі:

– Сынок, они оралманы, – деді. Үнінде кемсітушілік, «надан ғой» деген пиғылды аңғартып.

Қазақтың бір уыс қара топырағын армандап келген қарттың жан дүниесін өз ұлтының қадір-қасиетінен, салт-дәстүрінен, тілі мен ділінен қол үзген мәңгүрттенген жандар қайдан

түсінсін?! Қайдан...!

Біздің болашақ... Қайдам қалай боларын?
Қайдам..?

Киелі Қазығұрттың кеме қалған бөлігіне көтеріліп айналаға көз талғанша ұзақ қарадым. Шетсіз де шексіз. Бір шеті көкжиекке асылып барып тоқтаса, екінші шеті бір қыраттан кейін бір қырат, бір белестен соң бір белес, бір жотадан соң бір жота жалғасып сон-о-о-у шыңдары көк тіреген Алатаудың төсіне тұмсығын тіреп барып дамыл тапқандай. Тау етегі жайдақтала келе, жазықтыққа ұласып керіліп жатыр. Паң, кербез.

Ата-бабамның мұра етіп қалдырған құтты мекені, немере-шөберелеріме тапсыратын ақтық аманатым сен.

Мына шырайлы да шұрайлы жер, сұлу бөктер, кең жазира, сылдырай аққан бұлақ, көкпен тілдескен мұнар тау, шалқар көл, толқыны жағасын тынымсыз соққылаған асау теңіз, қыранның қанаты талатын, тұлпардың тұяғы кетілетін көрме иық дала – бәрі менікі, қазақтікі, жүрегімде қуаныш кернейді. Иә, қуаныш...

Алыста оттар жылтырайды. Қазағымның жаққан оттары. Азға қанағат, көпке бөреке тілейтін, жаны жомарт, қиялы бай, мінезі кесек қазағымның оттары ғой ол. Іләйім отың сөнбесін, қазағым. Алла тағала сөндіре көрмесін отыңды. “Жағарларың молайсын, жаққан шамдарын мәңгі сөнбесін” деп тілеймін іштей.

Шіркін, табаныңның астында өзіңнің туған топырағың боп, шартарапқа біреуге жалтақтамай, табынбай, еңсе көтеріп көз салғанға не жетсін?!

Иә, жер – олар көк тіреген таулар, қыраттар, аңғарлар, жазықтар, шөл, құмдар. Не десе де бұл ата-бабаның білегінің күші, найзасының ұшы, маңдай тері мөн қанына суғарылған Атамекен туған жер емес пе?!

Күнделік дәптерден. «Енді қандай арманың бар?», – деп сұрағанымда Әмин:

- Өркениетті елден келген әрбір қонақ: «Шіркін, қазақтар бүкіл адамзаттың озық құндылықтарын игеріп алған, алайда ешбір халыққа ұқсамайтын өзгеше тұрпатты, өз мәдениеті бар ұлағатты ұлт екен» дегізетіндей деңгейге жеткен халық болсақ деймін.

Бар қазақтың арманы Әминнің арманындай болса кәні, шіркін-ай!!

ДОМБЫРА

«Домбыра үніне ұйымаған, жусанды даланың исін
аңсамаған қазақты қазақ дөп айтудың өзі
қиындау»
Н.Ә.Назарбаев

Бабамның көзімісің?!
Данамның сөзімісің?!
Жаралған сезім үшін,
Мазасыз жүрегімнің өзімісің?!
Домбырам,
Қоңыр қозы, аққуымсың!
Арманым, мұңым, сырым,
шаттығымсың!

М. Мақатаев

Қымызханаға жиналған қазақ жігіттерінің бірі: – Жарандар, жан тербетер жайлы әуезді айтыңдаршы білсеңдер, – депті. Отырғандар бірінен соң бірі:

- Алтынның сыңғыры дә.
- Ат тұяғының дүбірі болар.
- Баланың күлкісі шығар.
- Ананың бесік жыры.

- Бұлақтың сылдыры.
- Сүйген қыздың сыбырына не жетсін?
- Жаңбырдың тырсылы.
- Бұлбұлдың тамылжыта сайрағаны.

Қойшы әйтеуір, әркім өзінің ұнатқан дыбыстарын ортаға салысыпты.

– Білмедіңдер, – депті әлгі жігіт. – Одан да мынаны тыңдап көріңдерші, – депті де, қоңыр домбыраны қолына алып, күңірөнсін келіп. Қос ішек емес, қазақтың өзі сөйлеп тұрғандай. Домбыра шанағынан төгілген толқындай тулаған, буырқана бусанған алып күш қара тасты қақ жарып, көбігін көкке атып төңбекшіген теңізді жуасытып, таудың қоңыр аюын билетіп, қарақшыны қара ниетінен қайырып, ғашықтарды ынтықтыра түсердей толқытсын-ай келіп, тебірентсін. Айнала жымжырт, уақыт бір сәтке тоқтап, ол да мүлгіп маужырап қалған.

Дүниенің бар-жоғын ұмыттырған күй аяқталысымен, күйші:

– Домбыраның күмбірінен бөлек тәтті әуез жоқ қазақты тебірентер. Өйткені сол қоңыр домбыраның қоңыр үнінде жаңағы сендер айтқан дыбыстардың бәрі бар, бәрі де.

Әжем жас кезімде қолыма домбыраны ұстатып тұрып:

– Балам, – дейтін, – домбыраның үніне жетер бұл жалғанда үн бар ма? Оны тыңдап, үйрен. Ол көпті көрген, көп білетін көсем ғой, – дейтін жарықтық. Ол кезде бұл сөздің парқына

жеттік пе? Қайдан?...

Ержете келе әліпті таяқ деп білмейтін, «сауатсыз» әжемнің айтқан пәлсапасында қалтқысыз шындық барына көзіміз жетті ғой. Шынында да домбыра шанағынан ақтарылған үнде күннің күркірі, тұлпар тұяғының дүбірі, асау теңіз гүрілі, ботасын іздеп бозінгеннің боздағаны, ата жаумен алысқан ата-баба семсерінің сыңғыры, боздағынан айырылған кейуананың зары, ғашықтардың шырын сыбыры-бәрі-бәрі естіледі. Оның қоңыр үні арайлап атып келе жатқан таң шапағын, күн нұрын, ай сәулесін, жұлдыздардың құбыла жымыңдаған сыйқырлы күлкісін өлестетеді. Көкірегіңе сан түрлі қиял ұялатады. Шаттыққа бөлейді, мұңға батырады.

Елге келген шетелдік қонақ домбыраны қолына алып:

–Домбыраларың нәгә өкі-ақ ішөкті? – депті менсініңкіремей. Сонда қазақ:

–Тіршілікте ізгілік пен зұлымдық, қуаныш пен қайғы, адалдық пен арамдық, шындық пен өтірік, мейірім мен қатыгездік, ақыл мен жетесіздік қатар өріліп отыратыны белгілі. Осынау екі қарама-қарсылықтар арасындағы ымыраға келмейтін мәңгілік күресті бейнелеу үшін біздің ата-бабамыз домбыраны әдейі қос ішекті өткен, – депті.

–О-о, түсінікті, – депті әлгі менмен шетелдік.

Бірде бір қазақ екіншісіне:

–Қош, бауырым, құлақ құрышын бір қандыршы, – депті домбыраны ұсынып тұрып.

–Кешіріңіз, маған ондай өнер қонбаған, – депті екіншісі.

–О-о, сабазым, онда өзің барсың ба, жоқ әлде жоқсың ба? Қағынан жеріген құландар болмаса, домбыраның құлағын келтіре алмайтын, сүйгеніне өлең арнай алмайтын қазақ болушы ма еді, тәйірі, – депті домбыра ұстаған кісі ренжіп.

Бірде жақсы араласып жүрген досымның үйіне барғанымда, төрде ілулі шаң басқан домбыраны көріп: «Ішегі тербелмеген домбыра – өмірі толғатпаған келіншек, аяғына жем түскен тұлпар, тірсегінен қиылған арлан, темір тордағы арыстан, туламаған жүрек екен-ау», – дедім іштей мүсәпір күйдегі домбыраны аяп.

Ол ол ма? Қазақтан одан да сорақысын күтуге болады.

Досханның естелігінен. Осыдан бір жыл бұрын масқара оқиғаға тап болдым. Кенет жол үстіндегі қоқыс салатын жәшікке бір антұрғанның бір бүтін домбыраны тастап кеткенін көзім шалды. Домбыра! Не деген сұмдық! «Қазақтан бәрін күтсем де бұны күтпеген едім», – деп жаным түршікті. Домбыраны қолыма алдым, еш жері сынбаған! Байқағаным қоқыста жатқан қазақтың асыл затын көріп, өтіп жатқан адам қаншама, бірақ оған біреуі де мән берер емес. Құдай-ау, бұл таяқ емес, темір емес, домбыра ғой! Сынып,

жарамсыз болып қалғанның өзінде де көзің қиып,
киесінен қорықпай, күл-қоқысқа қалай
тастайсың, айтшы! Міне, біздің жетістігіміз,
жеткен жеріміз! Домбыра ұлттың ар-ожданы
емес пе, қазағым!

«Бүгінгі қазақ – бұрынғы қазақ емес, мүлдем
өзгерген қазақ» (Г.Бельгер), болмаса бұл дегенің
өзіңді-өзің қадірлемей, өзіңді-өзің көкірегіңнен
итеру ғой. Түсінгенге, білгенге домбыра –
қазақтың бағына біткен асыл қазынасы. Ол –
ұлттың бекзат болмысы, өткен тарихы, жүрек
сыздатар сағынышы, көңілдің нәзік қылын
шертер сезімі, мұң мен шері, қайғысы мен
қасіреті, той-думаны мен қуанышы. Ғасырлар
қойнауынан тамыр үзілмей жалғасып келе
жатқан оның үнінде халқымыздың басынан
кешкен сан қилы нәубет кезеңдердің айқын да
анық таңба-белгісі жаңғырған.

Қазақ қаншама зұлматты басынан көшірді.
Жаугершілік заман. "Елім-айлаған" қиын-қыстау
кезеңдерде қашанда қасынан табылып,
батырлық пен ерлікке үндеген домбырасын қару-
жарағымен бірге алып жүрген. Тастамаған. Ең
асыл мұкамалындай, қасиетті бойтұмарындай
аялап сақтаған батыр бабаларымыз. Ақынның
мына тамаша өлеңі соның белгісіндей.

Бұл қазақ мұң басса да қас-қабақты,
Қастерлемей ән-күйден басқа бақты.

Тұтқиылдан жау тиген кездерде де,
Домбырасын жұртына тастамаған.

Бала кезде әжем айтқан ескі аңыз өлі есімде.

Сайын даланың сәні болған құралайын көзге атып, қан жоса еткен Жошы ханның өр көкірек те ерке баласы аңнын киелісіне кезігіп, мерт болады. Сүйегі құла дүзде қалады.

Ұзақ уақыт ерке баладан хабар болмаған Жошы жүрегі бір жамандықты сезіп, іздеу салыпты. Хан сапарға шыққалы тұрғандарға қаһарлана:

– Кім де кім қаралы хабар жеткізетін болса, басы дар жібіне ілінеді, – дейді.

Із кезушілер дамыл көрмей күндіз-түні шарқ ұрады. Олардың жаратқаннан бар тілегі – өркөкірек те ерке ұлдың амандығы. Өкінішке орай үшінші күн дегенде олар хан баласының мәйітінің үстінен шығады. Мына сұмдықты хабардар етсе, ханның қаһарына ұшырап, бәрінің де дар ағашының жібіне ілінері қақ. Аман қалудың амалын таппай қатты сасады, қиналады. Шыбын жанды сақтап қалудың қандай амалы бар? Қандай? Не істеу керек?

Дағдарып, салы суға кетіп тұрған сарбаздарына топ басшысы:

– Жарандар, Тамшыбұлақтағы Күдері ақыннан ақыл-кеңес сұрайық, бір амалын тапса, сол табар. Ат басын Тамшыбұлаққа бұрыңдар, – дейді сабырлылық танытып.

Қаралы топ Күдері ақынға бастарынан кешкен қаралы оқиғаны баяндай келіп, бір амал тауып, хан қаһарынан құтқаруын жалбарына өтініштерін жеткізеді. Бар баянды мұқият тыңдаған абыз ақын сүт пісірімдөй уақыт

ойланып барып:

– Жарайды, алтын тақ алдындағы қиямет қайымға мен-ақ басымды тігейін, жаратқан ием жар болсын, тәуекел, – дейді алдында отырған жаутаң көз пенделерді қуантып.

Хан сарайы. Алтын тақта қаһарлы Жошы. Күдері ақын әмірші алдында төселген кілемге үн-түнсіз жайғасып алып, домбыраны сарната жөнеледі. Хан қос ішектен төгілген азалы үннен жер танабын қуырған тұлпар тұяғының дүбірін, шыбын жандары шырылдай жөңкіген аң легінің дүбірін, құла дүзге өлім сепкен садақ жебесінің зуылын, омақаса құлаған құралайдың жан шығардағы аянышты қырылын естігендей болады.

Домбыраның қоңыр үні біртө-бірте күшейе түсті. Тасқа тиіп от шашқан тұлпар тұяғының дүрсілін, дүркірей жосып бара жатқан киіктер сарынын, атылған жебенің зуылын, ақсаңдай басқан киіктің жан қиналысын көз алдына елестеткендей болады.

Кенет найзағай жарқылдап, аспан күркіреп, жер-жаһанды жаңғырта жай түскендей болады. Домбыраның бір ішегі «дың» етіп үзіліп кетеді. Бір сәтке хан сарайы құлаққа ұрған танадай тына қалады.

Қос ішектен ағылған қасіретті күйді жаны күйзеле тыңдаған хан:

– Қайран балам, мені тастап, ұлы атаңа аттанған өкөнсің ғой, қайтейін, – дейді аһ ұрып. Сәл үнсіздіктен кейін:

– Күзетшілер! Мына қайғылы хабар жеткізуші пендені алып кетіңдер де, дарға асыңдар, – дейді. Тамшыбұлақтан келген ақынға зәрлене қарап.

– Дат тақсыр! – дейді Күдері асып- саспай.

– Датың болса айт, тезірек! – дейді хан өңменнен өткізе төсіле қарап.

– Сіз қаралы хабар жеткізген адамды жазаламақ болғансыз. Мен сізге ханзада жайлы бір ауыз сөз айттым ба? Айтқаным жоқ. Сонда мені қалайша жазаламақшысыз? Балаңыз жайлы жайсыз хабарды жеткізген мына домбыра емес пе? Хан әділетті болса, жазықтыны жазалауы тиіс, жазықсызды емес, – деді абыз ақын ізетпен сәл басын иіп.

«Ханда қырық кісінің ақылы бар», – дейді дана халық. Ақын айтқан жөн сөзге тоқтап, хан домбыра шанағына балқып тұрған қорғасын құйдырыпты. Қос ішекті киелі аспаптың шанағындағы қара дақ сол Жошы ханның жазасының ізі екен, – дейді әжем.

Міне, осылайша, қасиетіңнен айналайын қоңыр үнді, қоңыр домбыра қазақтың біртуар ақылман ақынын ауыр жазадан құтқарып қалған өкен.

Қазақтың қуанышы мен қайғысына ортақ болған, қайран ғана менің қос ішекті домбырам-ай. Бір ішегіңде халқыңның мұңы мен зары, қайғысы мен қасіреті, екінші ішегіңде риясыз күлкісі мен қуанышы қоса өрілген қазақ жырының басы, қайнар бастауы. Тұңғыш күлкісі мен

алғашқы көз жасы. Домбыра, міне, осы! Оның құлақ күйін келтіре алмаған, төрінен қастерлеп орын бәрмеген қазақ әуелі ол қазақ па? Шынында да ол қазақ па өзі? Қайдам? Кім екенін өзі де білмес, өзі де білмейді...

Қазақтың қос шекті домбырасы, халқыңды дүниеге танытумен келесің, біз сені таныта алмай көлеміз...

Қайран менің Мәжен көкем. Бүгінде балалық шақты балдәурен деп жатады. Балдәурен десе, бәлкім балдәурен де шығар, кім біліпті?

Қанды балақ соғыстың кесірінен ел басына түскен қабағат қасірет пен ауыр тауқымет қабырғасы әлі қата қоймаған, ойын баласы бізді ерте есейтті. Иә, өте ерте...

Кетпен шауып, шалғы тарта алмасақ та, ересектер жағы біздерге тоқылдақ айдатып, қырман бастыратын. Таңның атысынан күннің батысына дейін бір айналымда үзіліссіз айнала бергендіктен көз қарауытып, бас айналып, жүрек көтеріліп өгіздің үстінен құлап та кеткен кездеріміз көп болатын. Ондайда үлкендер бетімізге су бүркіп, есмізді жиғызып, көлікке қайта мінгізетін. Еркелеп, мінез көрсөтер кез емес еді ол уақыт. Ертеден кешке дейін ауылдың еңсе езер, қабырға қайыстырар зіл батпан ауыр жұмыстары кілең шал-шауқан мен қатын-қалаштың мойнындатын. Кімге өркелеп, кімге мінез көрсөтерсің? Кімге?...

Ауыр тұрмыс тауқыметі ештеме емес өкен. Жүз үйлі ауылға кейде отқа оранған, қан қасап майданнан қаралы қағаз келіп, бір отбасының шаңырағын ортасына түсіріп кетеді. Күллі ауылдың сондағы қасіретін сөзбен айтып жеткізу қиынның қиыны. Арқа сүйер азаматынан айрылған бейшаралар шаштарын жұлып, беттерін осып шиедей етіп, сай сүйегіңді сырқырата жоқтау айтатын.

Бозым боздағынан айырылған аналар мен әлі де ыстық-суығы басылмаған жастығы майданда жерленген жап-жас жөңгелеріміздің зар еңіреген жоқтауы өзегіңді өртеп, жүрегімізді қанды шеңгелмен осқылайтын келіп. Болат тырнағымен аямай паршалайтын.

Қанды балақ соғыстың аз-ақ алдында дүниеге келген, бұғанасы әлі қатпаған біздер балалық шақтың бал дәурен екенін, уайымсыз-қайғысыз жұмақ шақ екенін байқамай өткізіп алдық. Өкінішті-ақ. Өтті де кетті, қайрылмастан. Дәмін де татқызбай. Келмеске кетті. Қайран ғана бір-ақ рет бұйыратын балалық шақ қайырылмастан. Асық ойнатпай, доп қуалатпай. Еркелөтпей.

Өткен ғасырдың қырық үшінші жылдың сәуірі ме, жоқ, әлде мамыры ма есімде жоқ. Әйтеуір күн шуақты, тамылжыған нұрлы кез болатын. Құрдасым Есмаханның әкесі майданнан оралды. Оны бүкіл ауыл алдынан

шығып, қарсы алды. Бүкіл ауыл болып қарсы алмай ше, қан қасап майданнан аман-есен оралған тұңғыш жауынгер осы Мәжен көке болатын. Омырауы самсаған орден. Мен мұндалап анадайдан жарқырайды. Орденді жауынгердің еңсесі биік. Мұқалмаған. Айбынды. Алдынан шыққан жұртқа мейірлене қарайды. Қарттармен төс тиістірсе, ақ жаулықты аналарды мол кеудесіне қыса құшақтап, сәлдесінен құшырлана иіскелейді.

Қараймын Есмахан құрдасымның орденді әкесінің сол қол жеңі қайыс белдігіне қыстырулы. Қолы байқалмайды. Кейіннен білдік қой Мәжен көке сол қолын шынтақтан төрт елі жоғары көстіріп, онысын батыс Украина жеріне жерлеп келген екен.

Қаумалаған қуанышты жұрт бірінен соң бірі:

– Мәжен балам, «Қырық жыл қырғын болса да, ажалды өледі» деген бар, Алла Тағаланың мұнысына шүкір, туған топырағыңа аман-есен оралдың. Көрген қияметің әлі-ақ естен шығар. Бір күндей де болдмас. Ұмытылар. Ендігі жерде мына қожырап кеткен шаруашылыққа иелік өтіп, елдің еңсесін көтеруге көмектес, – десе қарттар жағы.

– Қарағым Мәжен қайным, «Кебін киген өледі, кебенек киген келеді» деген осы, аман-есен елмен қауышып, қамкөңіл көңілімізді қуантып отырсың. Құдай алдыңнан

жарылқасын. Айтқандай, қайным-ау, өзіңмен бірге аттанған Жаппардан не хабар білесің, хабар-ошар болмай, қан жұтып отырмыз. Күніміз түнге, түніміз тозаққа айналған бүгінде. Ол жақта құрдасың көзіңе түспеді ме? – десе, келесі бірі:

– Жолай құрбыңды кездестірмедің бе?

– Саттар ініңді ше?

Қойшы әйтпеуір, сұрақ көп те, жауап жоқтың қасы.

Кешке бүкіл ауыл Мәжен көкөмнің үйіне жиналды. Әңгіме-дүкен көпке созылды. Көбінесе сөз ауаны майдан жайлы, зұлмат соғыстың қасіреті жайлы, қыршынынан қиылып жатқан өмір, өзен болып ағып жатқан қан. Отқа оранған дала, өртенген қала.

– Мәжен қарағым жасыған көңілді одан әрі жасыта бермей, одан да әуелетіп ән салшы бір. Қарғыс атқыр соғысқа дейін өлең жазып, ән салушы едің ғой, – деді Дәуірбай ақсақал. Былайғы жұрт та қарттың бұл сөзін құптай дуылдасып кетті.

– Сөйтші, қарағым.

– Е, бәсе, қашаңғы жабыға бермекшіміз.

– Баяғыдай бір шырқашы, қайным.

– Өтінеміз. Ән салыңызшы, көке.

Қанды балақ соғысқа дейінгі серік болған сырнайын алдырып Мәжен көке:

– Өтініп қоймадыңыздар ғой. Қалай болар екен? Тәуекел. Бұрындары қос қолға бағынып,

алдыма түсіп жорғалай жөнелетін «серігім» сыңар қолға бағынар ма екен. Көрейік, – деді де, сырнайдың бір жағын шолақ қолының қолтығына қыстырды да, оң қолымен музыка аспабының тілдерін бір сыдыртып басып өтті де:

– Екі жылдай суық қару ұстаған саусақтарым жатырқап қалған ба, қалай? Қимылы шау тартып қалыпты ғой шіркіндердің, – деп, саусақтарын бір түйіп, бір жазып тұрды да, терең тыныстап алып, сырнайын сызылта шырқай жөнелді. Осынау қара дүрсін өмірімізге, мимырт тіршілікке сыңсыған сырнай үні сән бергелі құйқылжыды-ай келіп, құйқылжысын келіп.

Жаспыз ғой көң кеудесі тола ордөнді жауынгердің қандай өн салғаны есімде жоқ. Әйтеуір мұңлы да шерлі болса керек, бөріктілер жағы ауыр күрсінуге, ақ жаулықтылар жағы үнсіз егіліп, көз жастарын былайғы жұртқа байқатпай жаулықтарының ұшымен сұртумен болды. Өмір өткелдерінде көрген қуаныш пен қайғы, шаттану мен мұңаю, кездесу мен хоштасу, қойшы әйтеуір, қимастық сезім де, кіршіксіз ниет те осынау мұңлы да шерлі әуезден шүпілдей асып, төгіліп тұрғандай.

Сол күннен бастап Есмахан құрдасымның орденді, майдангер-әнші әкесі қанды балақ соғыстың аз-ақ алдында дүниеге келген асық ойнамай, доп қуаламай, балалықты еркелемей

өткізген біздердің үлгі алар тұлғамызға айналған еді.

Мәжен көкем аз күннің ішінде колхоздың бүкіл тізгінін қолына алып, қожыраған шаруашылықты оңдауға белсене кірісіп кетті. Көп ұзамай-ақ іскерлігі мен ұйымдастырушылық қабілетінің арқасында ауданымыздың беделді де білгір басшыларының біріне айналды.

Қан құлы соғыстың жаназасы шығарылды. Жеңіс. Бірақ жеңіс оңайлықпен келген жоқ. Көп ананы бозым боздағынан айырды, он гүлінен бір гүлі ашылмаған мөлдіреген келіншектің жап-жас махаббаты майдан даласында жерленді. Балалар жетім, жеңгелеріміз жесір қалды. Көптеген атпал азаматтар мүгедек болып оралды. Иә, жеңіс оңайлықпен келген жоқ.

Шабындыққа шалғы түскен кез. Ауыл адамдары малға қысқа азық өзірлеу үстінде. Үлкендер жағы шалғы тартады, қарғыс атқан соғыстың аз-ақ алдында өмірге келген, асық ойнамай, доп қуаламай, өркелеудің не екенін білмей өскен біз сияқтылар шөп тырмалап, шомалай саламыз. Бәрінің басы қасында орденді жауынгер Мәжен көке. Оның ақ дегені алғыс, қара дегені қарғыс. Сол кезде бүгінгідей емес, бүкіл ауыл бір отбасындай ынтымақшыл еді-ау. Қуанышта да, қайғыда да бір жағадан бас, бір жеңнен қол шығарысатын. Бауырмал-тын. Сөзге

тұратын. Берген уәдесін орындайтын. Иә, сізге өтірік, маған шын, ол кезде ауыл бүгінгідей емес, мүлдем бөлек еді. Қоспасыз, шыны сол.

Сіңбіруге уақыт таппай жүрген қарбалас шақта ел еңсесін бір серпілтуге облыс орталығынан ауылға әртістер келді. Шетінен үлде мен бүлдеге оранғандар. Жүк машинаға артып алған күйсандығы бар. Оның зілдей бәле білем бес-алты адам жабылысып жүріп жерге әрең түсірісті.

Түс өлетінде қолхозшылар тайлы-тұяғымен қосқа жиналысты. Концерттің басталуын әсіресе қасрғыс атқан соғыстың аз-ақ алдында өмірге келген біздер тағатсыздана күтудеміз. Бізге бәрі таңсық.

Мәжен көке келе бастай беріңдер дегендей, сыңар қолын көкке көтеріп белгі берді де, алдыңғы қатардан келіп орын алды. Көңілді. Орденді жауынгердің көңілді жүретін кезін өте сирек көретінбіз.

Тағатсыздана күткен концертіміз басталды. Үлде мен бүлдеге оранған әртістер бірінен соң бірі күйсандықтың сүйемелдәуімен ән шырқап жатты. Келесі кезектегісін жариялай берген жігітке тоқта дегендей сыңар қолын көтеріп, Мәжен көке қатқылдау үнмен:

– Әй, қарақ, сөзіңді бөлгеніме кешіргейсің, – ол жақтырмаған адамын осылайша «қарақ» деп атайтын әдеті, – Мына құлақты кесіп,

жаныңды тесетін, біз өмірі тыңдап жаттықпаған ария-марияларыңның таусылмайтын түрі бар ғой. Мына жұрт мақпалдай жұмсақ, таң шығындай мөлдір қазақтың өзінің әндерін тыңдауға келіп отыр. Оларың қайда, батырлар-ау. Жөні түзу әндерің бар ма осы? Домбырамен...

Мұндайды тұңғыш рет кездестірген концерт алып барушы жігіт көкенің сөзін бөліп, ренжи:

– Аға, бұлар – опера әртістері. Әркім өз кәсібіне сай қызмет көрсетеді ғой жұртқа, – деді

– Сонда бүгін сіздер қазақтың қоңыр домбырасымен өнер көрсетпейсіздер ме? – деді жігіттің сөзіне көңілі толмай.

– Біздің арамызда домбырамен ән айтатын әнші жоқ, аға, концертті ары қарай жалғастыра беруге рұқсат етіңіз.

– Сіздердің араларыңызда қазақтың киелі домбырасымен ән салатын әртістеріңіз жоқ болса, онда мына отырғандардың арасында ария-марияларыңды таңсық көретін көрермен де жоқ, қарақ. Ол колхозшыларға бұрылып:

– Өз қағынан жерігендерде қандай ұлттық қасиет болушы еді? Ұлттық қасиет жоқ жерден – ұлттық қасиет басталады. Құлан қағынан жерігенде барар өріс, шығар биік қайсы? Айтыңдаршы? – деді сұраулы үнмен.

Ол мына келеңсіз жағдайдан шығар жолды таппай тұрған жігітке бұрылып:

– Жалпы мен операларыңызға қарсы емеспін. Мына колхоз бастық бекзат өнерге қарсы артта қалған біреу өкен деп ойлап қалмаңыздар. Бірақ осы концертті ұйымдастырушылар қандай көрермендерге бара жатқандарын ой елегінен өткізуі тиіс еді. Мына халық, – деді Мәжен көке отырған шөпшілерді сыңар қолымен көрсетіп, – Сіздердің операларыңызды тыңдауға дайын емес. Еңбекші халықтың көңілін көтереміз деген ниеттеріңізге үлкен рахмет. Ұжым атынан үлкен алғысымды білдіремін. Сіздер де жолдарыңыздан қалмаңыздар, мына халық та жұмыстарына кіріссін. Онсыз да концерт тыңдаймыз деп талай тірліктерінен қалды, – деді Мәжен көкем. Омырауы тола орденді жауынгер, сыңарлы қолды шаруашылық басшы, айтты бітті. Оған ауылда басқан ізің қисық деп уәж айтатын пенде жоқ. Ол айтқан тапсырма мүлтіксіз орындалады. Шөпшілер жинала бастады.

Әртістер арасында абыржу байқалды. Өзара күбір-сыбыр басталды. Сәлден соң:

– Аға, – деді концертті алып барушы жігіт жалынышты үнмен, – сәл сабыр сақтаңыздаршы, көрермендеріміздің өрекшелігін есепке алмағанымыз үшін кешірім өтінеміз. Домбыра тауып берсеңіздер оған қосылып ән салатын әншіміз бар. Мүмкін болса ...

– Есмахан, анау менің атыма мін де,

үйдегі домбыраны алып кел, бол тез, – деді Мәжен көке менің қасымда отырған баласын жұмсап.

Әп-сәтте домбыра да әкелінді. «Сахнаға» жұпынылау киінген жігіт шықты. Домбыраның құлағын келтіріп алып, жай желдіріп ала жөнелді. Едәуір екпінмен желпініп ала жөнелген әуен бірте-бірте биікке иіріле көтеріліп барып, қайта құлдилаған сәтте өзіңді бозторғай құстың қанатына ілесіп самғап жүргендей боласың. Қиялыңа қанат бітіріп, жаныңды шаттандыратын шуақты ырғақ көрермендерін өсем әлемге, шуақты өлкеге жетелей берді.

Көрермен алдына шыққан әнші жігіт әннің қайырмасына келгенде ажары нұрланып, жанары шоқтай жанып, еңсесі жазылып, өзінен-өзі арқаланып, базары өнді ғана басталғандай, ұшатын құсқа ұқсап, сұлулықтың жұмақ сарайына кіргендей түрленіп салды. Осылайша бірде шалқып, бірде толқып шырқалған әуез әріберіден соң шуақты күннің құшағын қақ жарып барып, айнала самсап өскен биік бәйтеректердің ұшар басына қонақтап тұрып қалғандай әсер етеді.

«Сахнадағы» домбыралы әнші қазақтың кербез жазирасын, заңғар да биік тәкәппар да менмен тауларын, хош иісті қызылды-жасылды дала гүлдерін елестете, жан дүниенңді тербетіп, тыңдаған сайын

таңдандырып, жүрек қылын шертіп,
алтыбақанда тербелгендей сырлы сазға
сіңіріп бара жатты бізді. Шамасы, нағыз
«құлақтан кіріп, бойды алатын» өуен
осындай-ақ болар.

О, құданың құп құдіреті дейміз ғой! Әрі
асау, әрі шексіз, кеңдік пен биіктікті паш
еткендей, үлбіреген гүлдей, таң шапағындай,
таудан құлаған сеңдей, қойшы әйтеуір, көз
алдыңа көркем көрініс, келісті сурет
елестеткендей. Осынау тәтті сазды
ырғаққа, әсерлі ұнасымға еліткенің сонша,
дөңселенген дүн-дүниенің бар бейнетін
ұмытқандайсың. Со-оно-оу қыран құс самғаған
заңар биікте қалықтағандайсың. Шіркін,
қазақтың сұлу әндері-ай!

Сұлу саз, әсем өуен, құдіретті ырғақ –
табиғаттың төл туындысы екенін бала
кезде қайдан танылық, ақша бұлттан жарқ
етіп шыққан күндей шуақ шашып, күллі
әлемге кербез де сырлы сазын сыйлайтынын
біз оң-солымызды бағдарлағанда барып
танығандаймыз-ау. Күні бүгінге дейін оның
нәзік те сыйқырлы табиғатын
бағаламайтындар қаншама! Көр соқырлар
өкінішке орай баршылық! Ол қалтқысыз
шындық.

Шөпшілер қосы нағыз сахнаға айналып,
әсем саз бірте-бірте шарықтай түсті. Тынық
ауада әуелеген ән жастарды қиялдатып,
қарттарды армандатып бірінен соң бірі со-о-

но-оу алысқа, заңғар биікке шарықтап жатты. «Сахнадағы» әнші халқымыздың «құлдақтан кіріп, бойды елітер» әндерін әуелеткен сайын Мәжен көкем оқта-текте қыран бүркіттей қомданып қойып:

– Әп, бәрекелде, жарайсың жігітім! Жігіт болсаң осындай бол! Ой, дәт, деген! Әй, жарайсың! – деп ерекше разы болып, құлшына түседі.

Ұзақты күні шөп шабықта шаршап-шалдығып жүрген колхозшыларды риза етіп концерт те аяқталды.

Көшегі елдің шетінде, жаудың өтінде жүрген жауынгер, бүгінгі ауданға белгілі шаруашылық басшысы, қан-қасап соғыстың сәл-ақ алдында өмірге келген, асық ойнауды, доп қуалауды, еркелеуді білмей өткен біз сияқты шикі өкпелердің үлгі алар тұлғасы болған Мәжен көке әлгі әнші жігіттің арқасын қағып тұрып:

– Рахмет, қарағым, мына жұрттың езілген еңсесін көтеріп, бір серпілтіп тастадың, өнеріңе тәнті еттің. Еңбекші халық бір сәтке құбақан тірліктен арылып, бір жасап қалды. Өнерің өрлей берсін, жігітім! – деді разы үнмен, – Ал, мына қолыңдағы домбыра менің жастық шағымның өрі сырласы, әрі мұңдасы еді. Көріп отырсың, ендігі жерде мұнымен сырласар менде мүмкіндіктің жоқ екенін. Майданнан келгелі киелі бұл аспап жетімсіреп тұрғаны жаныма

батушы еді, ол бүгін өзінің шын өгесін тапты-ау деп тұрмын. Ендігі жерде сенің сенімді серігің болсын, жалғызсырамасын, жетімсіретпе, қарағым! Сен соған лайықтысың, – деді Мәжен көке.

– Аға, – деді жігіт ыңғайсызданып, – аға, мен сіз ойлағандай, әнші де, домбырашы да емеспін. Менің кәсібім... Мына әртістер кеукеулеп қоймаған соң.. Шыққаным ғой, – деді төменшіктеп.

Мәжен көке таңданысын жасыра алмай:

– Мынаған қараңдар, не дейді мынау? Әртіс емеспін дегенің не сенің? Жаңа ғана құлақтың құрышын қандыра ән салған сен емей, мен ба сонда? Сен кімсің әнші болмағанда өзің?

– Мен, аға, жүргізушімін, – деді жігіт қолындағы домбыраны иесіне қайтарып бермек болып, ұсына берді.

Мәжен көке таңданысын жасыра алмай, үркердей болып үйіріліп тұрған әртістерге мынау шынын айтып тұр ма дегендей сұраулы жүзбен көз тастап:

– Мына жігіт қалжыңдап тұрғаннан сау ма өзі? – деді сыңар қолын жайып.

Бұларға қартыңдау жирен мұртты кісі жақындап келіп:

– Сізге Серік інім істің ақиқатын айтып тұр. Бұл біздің қажетті заттарымыз бен күйсандығымызды алып жүретін мына жүк машинаның шопыры, – деді.

– Өттөген-ай, қас тұлпарын танымаған, қыран құсын баптамай алмаған қайран қазағым-ай. Қайтейін-ау, қайтейін? – деді өкіне басын шайқап.

Жас жігітке мейірлене, жанарының оты жанып, жүзіне лапылдап қызыл күрең алау жүгіріп Мәжен көке:

– Серік інім, өз соқпағыңды таппай жүрген жан екенсің. Біле білсең өнер – адам бойындағы Алла бұйыртқан асыл қазына. Алтын көмбені, бойындағы асылын, көзге түсер көріктісін жауып-жасырғаннан гөрі жамағаттың көзіне жарқыратып көрсеткен лазым. Көкірегіңде күмбірлеген талантыңның қадіріне жетпей жүргенің не қылғаның, қарағым-ау?! Еңсеңді тіктеп, өзіңді-өзің танып, қамшылсаң нетті! Құдай берген өнерді қадірлегейсің, қарағым, ұқтың ба? – деді де, сәл үнсіздіктен соң:

– Өртіс болмасаң да қазақтың төл өнерін: домбырасы мен дәстүрлі өнін қастерлейтін сендей азаматтың төрінде менің, мына қазекемнің киелі домбырасы ілулі тұрса, оның шанағынан сорғалаған әсем өн мен тәтті күй мәңгі жалғаса беретініне мен сенімдімін. Мұны сенімді қолға тапсырдым дөп ойлаймын. Қолымды қайтарма, қарағым, ала кет. Шуақты күндерде демеушің, бұлтты күндеріңде сүйенішің болсын, бұл домбыра, – деп Мәжен көкем жүргізуші жігітке батасын берді. Күллі жамағат кешегі орденді

жауынгерінің, бүгінгі киелі домбыра қамқоршысының бұл ниетіне разы болысты.

Қайран ғана Мәжен көкем-ай, қазекемнің бәрі сіздей өзінің тәл өнеріне жанашыр болса ғой... Көк байрағымыз төмендемей, биіктей берер еді-ау!

Соно-о-у өткен ғасырдың 1979 жылы. Вальс королі атанған – Иоганн Штраустың отаны Австрия астанасы Венада дүние жүзінің ең үздік орындаушыларының музыка фестивалі өтіп жатты.

Фестиваль концерті Венаның алпыс мың адам сиятын ратушасы – ашық алаңында өтетін өнер сайысының даңқы, оның сұсы, Венаның талғамы күшті, тәкәббар халқының сұсты анау-мынау емес, өмірі сахнада өткен, тісі сарғайған өнер иесінің өзінің зәре-құтын алатын.

Талап қатал. Өнердің жілігін шағып майын ішкен, музыканың заңғар биігіне ұя салған мемлекеттердің өзіне де не бары жеті, сегіз минут, тіпті одан да аз уақыт бөріледі. Талантты болсаң осы аз уақыт ішінде өнеріңді көрсет. Жұртты тәнті ет. Әйтпесе...

Жаратқанның құдіреті ме, жоқ әлде, басқаға кіріптар, жаутаң көз, саны аз қазақ сияқты халыққа аяушылық жасады ма, әйтпеуір, фестивальды ұйымдастырушылар Қазақстанның өнер иелеріне он бес минут уақыт бөлді. Керемет қой, бұл! Мұндай

қамқорлыққа аузы алты қарыс алпауыт мемлекеттерінің қолы жете бермейтін уақыт. Құдайдың игені деген осы.

Әуелі қазақтың ару қызы Бибігүл Төлегенова, одан кейін бишілер тобы... Одан кейін қазақтың қоңыр үнді қоңыр домбырасын жүрегіне босып, Қайрат Байбосынов шықты сахнаға. Ол микрофонға жете бергенде, бірінші қатарда иін тіресе тік тұрған жұрттың екі қапталынан: «Иә, әруақ!» деген сөз саңқ ете қалды. Бұл жас әншіге тілеулес, қазақтың қасіретіне қайғырып, қуанышына шаттанатын шет елдерде жүрген қандастарымыз болса крек. Қайрат та іштей: «Иә, әруақ!» деп домбырасын бебеулетіп барып «тылсым тыныштықта ұйыған даланың, балбыраған ай нұрының, арман толы жазғы түннің поэзиясы» болған Жарылқапбердінің «Ардағын» бастап жіберді. Махаббаттың бұл бір асқақ жыры бірден әуелеп, қалықтай бергенде кенет микрофон істемей қалды. Дайын тұрған инженер-техниктер сахнаға жүгіріп шығып, микрофонның сымдарын көріп, әрі-бері тартып қозғап, ақыры электр қуатының сөніп қалғаны белгілі болды. Алайда, қоңыр домбыраның мақпал үніне сүйене шырқалған ән тоқтамады. Жалғаса берді. Қайраттың аса биік, кең зор үні «Ардақты» Вена аспанында қалқытып тұрып алды. Ән айтылып біткенде, ратушадағы алпыс

мыңдай қалың нөпір қолдарын көкке созып шапалақтағанда күн күркіреп, жай түскендей болды. Заманында Иоганн Штраустың өзіне де халық мұндай қошемет көрсетпеген шығар-ау, әсте... Көрмеген. Қайдан көрсін?

Сол жылы қазақтың қос шекті домбырасы мен Жарылқапбердінің «Ардағы» «бүкіл даласы ән салып тұрған» біздің халықты айдай әлемге танытып, әншілік келбетін көрсеткен еді.

Күнделік дәптерден. Бірде түркиялық дос Кенан Коч өкеуміз Құрманғазы оркестрінің концертін тамашалауға бардық. Сансыз қос ішектен ағылған жанға жайлы қоңыр әуен бірде баяу мұңға батырып, көзіңе жас алғызса, бірде жігеріңді жанып, қиялыңа қанат бітіреді. Бойыңды алапат сезімге бөлеп, жан әлеміңді баурап барады. Айрық ақ сақалды Алатаудай биік, ұшы-қиырсыз Сарыарқадай жазық, жср жанаты Жетісудай әсем, шағалалы Каспидің толқынындай асау, арынды Есілдің сылдырындай сұлу саз бөтен, тіпті бөгде таңғажайып бір әлемге, қайғы-мұңы жоқ жұмбақ әлемге жетелей жөнеледі. Қара шанақтан саулаған әсем үн жұлдызды көктің шетсіз-шексіз кеңістігін кернеп қызылды-жасылды сан бояумен құбылады. Көктемгі жауыннан кейінгі түзілген түрлі түсті кемпірқосақтай жұмбақ әлем. Керме иық даланың жусан исі аңқыған күйлері шартарапқа шарлап, дүниенің төрт бұрышын көрнеп барады. Сиқырлы саз. Тәңір тілімен үн қатқандай

тамылжиды. Бір кезде әуен әуелеп, күй күмбірлеп, көкте қанатын қақпай тұрып алды да кенет кілт үзілгендей еді, қайта шырқау биікке самғап, тұла бойды шымырлата балқытып, алпыс екі тамырды қуалай ләззаттың тал бесігіне бөлегендей құбылды.

Сайын дала төсінде мың сан тұлпар тұяғының дүбірі ме-ау, шарқ ұрып ботасын іздеген аруананың боздап, жасыл желегін жайған ару аршаның бұтағына қонып алып, сандуғаш сайрады ма-ау, әйтеуір дүн-дүниені тәтті күмбір баурап алды.

Киянға қанат бітіріп, жер-көкке сыйғызбай, дамыл таптырмайды. Кеңістікті нұрға бөлеген домбырадан төгілген іңкәр саз пендені мың сан күйге жетелейді. Тебірентеді. Сүйсіндіреді. Сағындырады. Аңсатады. Өкіндіреді. Жылатады. Көзіңнен сораңды ағызады. Көкірегіңе нұр құйып қуантады. Өмірдің қысқа да өткінші екенін, өнердің мәңгі де құдіретті екенін ұқтырғандай болады.

Домбыраның сағағынан күмбірлеп сорғалаған қоңыр күй қаншама тыңдасаң да жалықтырмайтын өміршең ырғақ бұл! Сөзіміңді тереңдетіп, мейіріміңді масайтып, қиялыңа қанат қақтыратын, жаныңды шабыттандыратын күй бұл. Бұл балдай тәтті өсем үндө өмірге деген құштарлық бар, күйректік жоқ; қайрат бар, торығу жоқ; үміт бар, өнжарлық жоқ; жақсылыққа деген іңкәрлік бар. Жалқыдан жалпыға айналған шындық жанды

шежіре боп төгіледі. Ет жүректі елжіретер өсел әуез асып-төгіліп жатады.

Мамыр айының балындай тәтті концерті аяқталды. Туркиялық досқа көз салсам, ол ағыл-төгіл.

– Ой, Кенан, мұның қалай? Көз жасыңды көлдеткенің қалай сенің? Мұны білгенімде... Концерті бар болсын... Оқа емес көптен бері жуылмаған қап-қара тостағандарыңды шайып алдың. Бұл да бір есіңде жүрген ісің болса керек, – дедім әзілдеп.

– Неткен ғажап, ғажап қой бұл, Бегман аға! Мың сан тұлпар тұяғының дүбірін, жағалауын ұрғылап, астан-кестеңі шыққан долы төңіз толқынының гүрілін, кейде жайма-шуақ мамыражай күнді, кейде жеңкіле көшкен қаз бауыр бұлтты, найзағайдың жарқылын, тау қыранының шаңқылын көз алдына слестстстіндсй құдірстті музыка аспабын, домбыраны, ойлап тапқан ата-бабамыздың тапқырлығы мен даналығына бас имеске шамам жоқ. Ат төбеліндей аз қазақтың ұшы-қиыры жоқ осыншама жерді қалайша иелік еткен деп ойлаушы едім. Сол сауалға бүгін жауап алғандай болдым. Аттан деп жорыққа шақырып тұратын, намысты жанып, рухты заңғар биікке көтеретін, ерлік пен батырлықты паш ететін мынандай музыка аспабы тұрғанда, қос ішекті домбыра тұрғанда алаш азаматы, түркі жұрты көк бөрілі байрағын төмендетуі мүмкін бе? Мүмкін емес қой, Бегман аға!

Мына қос шектен ағылған лағыл лөбіз күллі жан дүниемді астан-кестен етіп, мендегі бар қасиетті сүзгіден өткізіп тазасын қалдырып, қоқыс қажетсізін лақтырып тастағандай әсер етті. Бойым жеңілдеп, ойым жаңарғандай болды. Ғажап дүние... ғажап! – деді түркиялық Кенан дос қоңыр домбыраның ғажап үніне таңданысын жасыра алмай.

Домбыра шанағынан төгілген буырқанған күйлерден түркиялық Кенан Коч сонау ықылым заманғы бұрқ-сарқ қайнап жатқан түріктік рухты жан жүрегімен сезінсе керек. Қан тартады деген осы да! Болмаса ағылшынның не немістің домбыраның қоңыр үніне сүйсінуі мүмкін, алайда Кенандай ағыл-тегіл болуы екі талай.

Қос ішектің тербелісінде ұлттық, түріктік рух аңқып тұр ғой, аңқып тұр!

Шіркін, домбыра, сен толғанған кезде, тамыр-тамырды қуалай аққан қанның тасып, тұла бойыңды ерен қуат пен қайрат кернеп, аруақтанып, арқаланып шыға келетінім бар. Рухты күй шалқыған кезде тегеурінге тегеурін, жігерге жігер қосылып бара жатады. Ол – намыстың, рухтың төлқұжаты, жемісті ойдың, тындырымды істің бастауы. Жастарды ақылды, жау жүрек етіп, қарттарды жайраңдаған жастығын сағындырады.

Бұл күмбірлеген күйлерді кім сыйлаған қазаққа? Осыншама ғажайып сезімге үйрөткөн кім? Күндіз күні, түнде айы қалықтаған көк аспан, шетсіз де шексіз сайын дала,

қырандардың суылдаған қанаты мен тұлпарлардың дүрсілдеткен тұяғы, сүйем жерін қорғап жан беріп, жан алысқан жас қазақ сарбазының атойы, Қазақ Елінің бүкіл тарихы үйреткен оларды, құйқылжыған күйлерді.

Немерем Ердияр кешкісін сабақтан келе әкесіне:

– Әке, мен мектепте ұйымдастырылған домбыра үйірмесіне қатысқым келеді. Соған маған домбыра сатып алып беріңіз, – деді.

Әкесі:

– Балам-ау, одан да басқа өнімді іспен айналыссаң етті. Мәселен, футбол, шахмат дегендей. Егер нәтиже көрсетер болсаң, еліңді дүние жүзіне танытатын боласың, әрі табысты да. Ал Қаршыға болдың дейік, сені қазақтан басқа кім таниды? Ешкім де, – дегені. Міне, бүгінгі түсінік! «Бүгінгі қазақ бұрынғы қазақ емес, мүлдем өзгерген қазақ» (Г.Бельгер). Ал менің әжем маған:

– Балам-ау, домбыраның әсем сазына жетер бұл жалғанда әуен жоқ. Оны тыңдап үйрен. Ол көпті көрген, көп білетін көсем ғой, – деген еді-ау со-о-нау баяғыда, менің жас кезімде. Әліпті таяқ деп білмейтін «сауатсыз» әжем қазақтың жүрегіндегі халқына, жері мен отанына деген отын, тіліне, діні мен діліне деген жалынын, өткен мен бүгінгісіне деген сүйіспеншілік жылуын мәңгі сөндірмей сақтап, ұрпақтан ұрпаққа жеткізуші алтын көпір осы қоңыр домбыра екендігін білгендігінен ескерткен екен-ау.

Үзілген жіп түйінделіп барып жалғанатындай, үзілген салт-дәстүрдің де қайта жалғасуы екіталай екенін сезгендігінен айтқан екен-ау өз әжем. Осынау қарапайым түсініктің екі институт бітірсек те парқына жетпейміз-ау, жетпейміз. Қайд-а-ан!

Бүгінде домбыра үйірмесіне қатысамын деген немерем сабағынан басқа екі өнердің шылбырын ұстауда. Біріншісі – домбыра да, екіншісі – шахмат.

Немерем тартқан күйлерді тыңдап отырып, жаратқанға мың мәрте шүкіршілігімді білдіремін. Дәстүрдің жалғасқанына. Қоңыр үннің, менің ата-бабам дүниеге әкелген жанға жайлы қоңыр күйінің әлем «оркестріне» қосылып үндескеніне.

Домбыраны төрдегі кілемге іліп қою жеткіліксіз, оны ойнай да білу керек, қазағым!

Домбыра – қазақ халқының мінез-құлқын, арманы мен мүддесін көрсететін киелі аспап.

Кейбір отбасының табалдырығын аттасаң көз жауын алар шетелдік қымбат жиһаздардан, төсеген қалың кілемдерден көз сүрінеді. Сыңғырлап тұр. Мін таппайсың. Еуропа. Сүйсінерлік. Байлық пен мансаптың көрсеткішіндей. Шаңырақ иелері осы тұрмысына мәз. Төрт құбыласы түгел. Алайда мұнда қазақтықтың иісінің бірі де жоқ. Ұмытып барады екем. Қазақылық бар. Ол төрде ілініп тұрған жалпақ бет үй иелерінің суреттері.

Ал егер төрде қоңыр домбыра ілулі үйге бас сұқсаң болғаны: көпкен қазы мен қартаның иісі,

киікоты аңқыған қымыздың иісі. Ашытқан көженің қышқылтым иісі, қуырылған құйрықтың иісі мұрныңды жарып тұрады. Иә, мұнда қазақтар тұратыны беп-белгілі.

Қайран домбыра! Қазақтың күллі қасиетінің қазынасы, сақтаушы киесі. Бізді ұлы көшпенділердің ұрпағы екенімізді, қазақ екенімізді, қазақылықтан көз жазып қалмауымызды, өзімізге тән, ешкімге ұқсамайтын ғасырлар бойы қалыптасқан салт-дәстүріміз бен болмысымыздан айырылып қалмауымызды үнемі ескертіп келе жатқан жоқ па?! Қайраң менің "нағыз қазағым", мына қиын қыстау заманда, жаһандану заманында қазағыңды адастырмай өз отбасына, өзінің қасиетті шаңырағына, ұлттық келбетіне қайта келтіргейсің. Сөнен өтініш!

Афинадағы домбыра. Мұзарт шыңдардан да биік көз ұшында бүркіт қалқиды. Тылсым жіппен іліп қойғандай, қанат қақпай кок күмбөзін баяу сызады. Құс атаулының бекзаты қыран ғой бұл. Қазақ ақындарының жырларында осынау сұңқар жайында жырланатыны да сондықтан. Өзге қанаттылар күйбеңдеп шыр-шыр етіп бұтадан-бұтаға қонып, күл қоқыстың айналасынан айналшықтап шықпаса, бүркіттер көктің көбесін сөгіп, алыс қияда самғайды. Басқалардай құйқылжыта сайрамайды, шаңқылдаған даусы айбынды, бұла күшке толы, рухты. Өзге қанаттылар күн ызғары сәл білінді-ақ туып-өскен өлкесін тастап, жылы да жайлы мекенге кетіп отырады. Ал қырандар қанша

боран бораса да, қанша қиянат көрсе де туған шыңын еш жұмаққа айырбастамайды. Оққа байланса да сол биігінде қалады.

Қазақ елінің аспанында қырандар қалықтаған, қалықтап жүр. Оның әр шаңқылында ерлік пен қаһармандықтың лебі еседі.

Ежелгі Элада Грек мифологиясы әдебиетінің негізгі арқауының ұлы ескерткіштері – «Илияда» мен «Одиссеяның» отаны, Платон мен Аристотель сынды данышпандар өлі, ежелгі грек әдебиетінің көрнекі өкілдері Эзоп, Эсхил, Софокл, Евклид, Аристофанды дүниеге келтірген құнарлы топырақ, «Құдайлардың көңілінен шығатындай ойын ұйымдастырып», «қасиетті тыныштық» орнату мақсатында Зевс құдайының құрметіне тұңғыш рет олимпиадалық жарыстар өткізген тарихи мекен. Өркениет көшбасшы елдерінің бірі – Грекия.

Адамзат небір таңғажайып құндылықтарды дүниеге келтіргені белгілі. Соның бірі де бірегейі кібісі жылдары өткізіліп тұратын олимпиада ойындары. Төрткүл дүниеден жиналған «сен тұр мен атайын» дейтін сайыпқырандар күш сынасып, бақ таластырар сайыс алаңы. Кім күштірек, жылдамырақ, шыдамдырақ, ептірек екенін анықтайтын бәсеке мекені. Қай ел қыранының қуатты, рухы биік екенін айқындайтын сынақ мекені.

2004 жыл Олимпиада ойындарының отанына шартараптан жүректі де шойын білекті қыз-

жігіттер бас қосты. Енді ғана еркін тыныс алған көшпенді ел де жау жүрек перзенттерің ақ батасын беріп, ақ жол тілеп, ұлы дүбірге аттандырып салды.

Алтын кірпікті күн аясында қыран құсы қалықтаған көк байрақты қолға алып, аламан бәйгеге түскен «Құлагерлерімізге» дем бермек оймен біз де аттандық Афинаға. Афина – таңғажайып тарихи оқиғалар тоғысқан әлемге әйгілі Афина. Сұлулық пен сымбаттың үкісіндей, үйлесім мен үндестіктің үлгісіндей Акрополь мен Агора алаңында әлемге әйгілі сәулетші Фидийдің қол таңбасы қалған Афина. Әсемдік пен әдеміліктің әуезіндей, талғам мен таланттың дәл өзіндей Эрехтейондар храмы, олимпиалық Зевс құдайының көздің жауын алған ғибадатханасы бар Афина. Он бестегі қаса сұлудай сылаң қаққан Афина.

– Осы Афина сөзінің түпкі мағынасы нені меңзейді, – деп сұрадым Мүсір досымнан, Эрехтейон храмының қалдықтарын тамашалай жүріп. Өйткені ол Берлиндегі Гумвольдт атындағы университетінің магистратурасын тамамдап, әлем тарихы бойынша ғылыми еңбек қорғаған болатын.

– Қала Зевс құдайының қызы Афина Палладаның есімімен аталған. Ал Зевс деген – грек мифологиясы бойынша «адам атаулының және құдай біткеннің әкесі». Ежелгі Элладаның бас құдайы Зевс Олимп тауын мекен еткен. Миф бойынша бұл тауды мекендеген құдайлардың

әрқайсысында белгілі бір қызмет берілген. Афина болса – соғыс, өнер, қалалар мен елдерді қорғау құдайы, Гермес – сауда құдайы, Афродита – ғашықтық пен сұлулық құдайы, сонымен бірге ақылдық пен тапқырлықтың иесі. Бұл қалада Афинаның құрметіне бүкіл халықтық мерекелер өткізіліп тұрады.

– Мүсеке, олимпиада ойындары басталғанша қаланың көрнекті орындарын тамашалап алсақ оңды болар еді.

– Ол не дегенің, Беке, Афинаның кез көлген бұрышы, алаңы, ғибадатханасы, қала берді қақпасы мен кірпішіне дейін өткен тарихының ескерткіші. Бүкіл қала дана грек халқының өткені мен бүгінгісін көрсететін ашық, аспан астындағы мұражайы десе де болады.

– Десе де қаланың ең негізгі тарихи іргетасы, өзегі бар шығар, Мүсеке, – деді Лес.

– Иә, әрине, бүгінгі Афинаның көркі дүние жүзі архитектурасы інжу-маржанның бірі әрі бірегейі Акрополь ансамблі.

– Ансамбль қай жылдары салынған, – дедім мен.

– Акропольдің архитектура мұралары біздің заманымызға дейінгі 444-429 жылдары «Периклдің алтын заманы» деп аталатын кезеңде аса талантты сәулетші Фидийдің басшылығымен салынған.

– Мәссаған, біздің эрамызға дейінгі сәулет өнері, – таңдайын тақылдата бас шайқап, – ал біз болмақ..., – деп Лес сөзін ары қарай

жалғастырмай тілін тістей қалды.

– Жігіттер, мына ғажапқа назар аударындар, – деп жалғастырды Мүсір, – бұл Акрополь ансамблін құрайтын классикалық периптер – Парфенон және Эрехтейон ғибадатханалары мына өздерің көріп тұрған Нике Аптерос ғибадатханасы – ежелгі грек архитектурасының шыңы. Ал мына Афина Палладаның қола мүсінін ұлы Фидий сомдаған.

– Жігіттер, – деді Мүсір біз үшін маңызды ақпарат айтқалы тұрғанын аңғартып әдейі «жігіттер» сөзіне екпін түсіре, – жігіттер, ең басты біздің заманымызға дейінгі VII-VI ғасырда өмір сүрген Эллада (Грекия) өмір сүріп, жеті данышпанның бірі атанған Анахарсис жайында айтпаппын ғой сендерге.

Біз елең етістік. Шынында да Анахарсис баба жөнінде хабардар емес едік.

– Анахарсис бабамыз... жеті данышпанның бірі... Эллада елінде? – дестік екеуіміз жарыса.

Иә, ол абыз бабамыз жайында «тарих атасы» деп әлем таныған Геродоттың, сонымен бірге аты аңызға айналған ежелгі ойшылдар Платонның, Лукианның еңбектерінде анық мәліметтер берілген.

– Мүсеке, жаңылысып тұрған жоқсыз ба? Геродот, Платон сияқты ұлы данышпандардың еңбектерінде?... – деді Лес таңданысын жасыра алмай.

– Иә, Леке, Геродот біздің бабамыз жөнінде: «Анахарсис көп елде болып, онда өзінің ұлы

даналық сөздерін айтқан...» десе Диоген Лаэртский «Атақты философтардың өмірі, ілімдері мен нақыл сөздері» деген кітабындағы «Анахарсис» деген тарауында оның кеме якорын ойлап тапқандығы, гончар дөңгелегі мен кеме желкенін жетілдіргені жайында сөз етеді.

Сонымен бірге ұлы бабаның: «Басқа бәле тілден», «Бір адал дос мың сенімсіз достан артық», «Базар-адамдар бірін-бірі алдап, тонау мақсатында әдейі ойлап табылған орын», «Элладада ақылды адамдар сөз сөйлейді, мәселені ақымақтар шешеді» деген күні бүгінге дейін халық аузынан түспейтін қанатты сөздерін келтіреді. Анахарсисстың шешендік өнерін Афина ақсүйектерінің мойындау белгісі ретінде «Сақ осылай деген» қанатты сөз тараған.

– Мүсеке-ау, Анахарсис бабаның даналық сөздерінің болмыс-бітімі қазақтың белгілі шешен-билерінің сөзімен қабаттасып жатыр ғой, – дедім мен таңданысымды жасыра алмай.

– Міне, Беке, дұрыс пайымдадыңыз. Осы сабақтастықтың өзі Анахарсисстің біздің бабамыз екенін дәлелдеп тұрған жоқ па?

– Мүсеке, – деді Лес, – гректер өткен тарихын аса құрметтейтін ұқыпты халық қой. Біздің бабамызға да арнап бір белгі қойған болар. Сол жөнінде не білесіз?

– Ақылман бабамыздың жат жерде, бөтен елде өзінің ақылдылығымен, аса білімділігімен, дүниетанымының кеңдігімен үлкен құрметке ие

болғандығын Афина билеушісі, атақты реформатор Солонның мына сөзінен-ақ байқауға болады: «Афиналықтар, мен сендер үшін әділетті заң жасадым, оны өздерің үшін де, мемлекет үшін де пайдалы деп есептеймін. Ал мына жат елдік азамат... скиф бола тұрып ақылға бай, дана. Ол менің көзімді ашты, ойымды байытты, көптеген пікірлерімді басқаша байыптауға көмектесті, толып жатқан кеңес беріп, білім мен пайдалы іске үйретті. Сондықтан да бұл азаматты ел үшін де, мемлекет үшін де құтты деп санап, оның мүсінін мыстан құйып, ең бір құрметті жерге қалаулыларыңның мүсіндерімен қатар қойыңдар деп өтініш еткен, – деді Мүсекең

– Тілі де, ділі де бөлек, мәдениеті мен өнері дамыған Эллада елі даналығын мойындап, төрінен орын берген дегдар бабамыз Анахарсисті оның ұрпақтары, біздер, күні бүгінге дейін неге білмей келгенбіз, – дедім мен күйініп.

– Бодандықтың қыл бұрауы оған мұрша берді ме, Беке, «ұлы» халық бұратана елдің өткенін, тілін, дінін, салт-дәстүрін жоюға бар күш-жігерін жұмсайтыны белгілі ғой.

Әсіресе ұлт мақтаныш ететін Анахарсис секілді түркі ұлыларының әлемдік өркениетке қосқан жетістіктері мен ұлттық құндылықтарын ұрпақ санасынан сызып тастауға тырысады. Көшпенділерден шыққан даналарды танымауымыздың басты себебі осы.

– Тәуелсіздіктің аясында қол-аяғымыздың темір құрсаудан босаған шақта ең әуелі, дала өркениетін, көне түркі мәдениетін жасаған бабаларымызды танып, олар қалыптастырған түркілік рух, ұлттық намысты қастерлеу – біздің ұлы мұратымыз, – деді Мүсекең студенттердің алдында лекция оқып тұрғандай шабыттана.

– Олай болса, – деді Лес, – ұлы бабаның жәдігеріне барып, аруағына құран бағыштайық, гүл шоқтарын қоялық, – деген ұсыныс жасады. Бәріміз оның бұл ұсынысын қош көрдік.

– Аңызға айналған спорт мерекесін ұйымдастыру идеясы қалай туындаған. Алғашқы бұлақ көзін ашқан кім, Мүсеке, соны айтыңызшы, – деді Лес Анахарсис жәдігөріні іздеп шыққан жолда.

– Ежелгі Эллада елінің мемлекеттерін бітпейтін де таусылмайтын қанқасап соғыстар әбден титықтатып тұрған. Эллин патшасы Ифит өз елін қан жоса қырғыннан сақтап қалудың жолын іздеп, Дельфидегі дана қарттан ақыл сұрай барады. «Құдайлардың көңілінен шығатын ойын ұйымдастыр», – дейді ақылман қарт. Олимпиада ойындарын ұйымдастыру идеясы, міне, осыдан туындайды. Ежелгі гректердің даналығы адамдар мен мемлекеттер арасындағы бәсекелестікті шешуді соғыспен емес, бейбіт жарыстар, күш сынасулар арқылы шешуді жүйелеп бергендігінен танылады. Шынтуайтқа келгенде, бүгінде спорттық

жарыстар ұлтты ұйытатын, ұлттың рухын көтеретін тегеурінді күшіне айналды, – деді Мүсір олимпиада тарихынан хабардар етіп.

Алмас. Қазақтың аспанында қырандар қалқиды. Қанат қақпай ақ басты шыңдардың ұшар басынан төкаппар да маңғаз жер ана төсіне өткір көз қиығын сала көк күмбездің көбесін сөге баяу сызады. Өзге қанаттылар нәпақа іздеп күл-қоқыс пен шөп-шаламның біріншісінен екіншісіне шыр-шыр етіп тыным таппаса, ал бүркіттер сонау заңғар биіктен көз ілеспес жылдамдықпен жасындай жарқылдап жемтігіне сорғалайды. Аспан астының тегеурінді қанатты кожасы сандуғаштай ет жүрегіңді өлжіретер көмейінен күй төкпейді, алайда олардың кеңістікті кесіп өтетін шаңқылы да зор, айбынды. Ерлік пен батырлықтың ұранындай. Қиянат көрсе де, оққа байланса да өз туған шыңын тастамайды. Мертіксе де өз жартасына соғылып жан тәсілім етеді. Өйткені қырандар өзгеше өмір сүре алмайды. Иә, басқаша өмір сүруі мүмкін емес.

Алмастың екінші қарсыласы түркменнің ақалтеке тұлпарындай шиыршық атқан сайын қыран жігіті Бәшір шаршы алаңға шықты. Қимылы алапат. Қарсыласын жүндей түтіп жіберердей жер тарпиды. Оның алғашқы жөкпе-жегінде латыштық былғары қолғап шеберін үшінші раунтта қалпақтай ұшырып түсіргенін көз көрген. Оң қолының соққысы өте ауыр «Алмасымыз қалай қайрат қылар екен?» деген

күпті ой жүрегімді шайлықтырады.

– Леке, – дедім мен «төбелеске» өзім шығатындай қобалжып, – сен қаршадайыңнан бокстың жілігін шағып, майын ішкен «теніктің» бірісің ғой, мына түрікменнің бәйгеге үкілеп қосқан «ақылтекесінің» жұдырығы қаншалықты тегеурінді, шаршы алаңда шиыршық атуы сойқан ғой, құдай сақтасын.

– Түрікменнің Бәшірі – соңғы үш-төрт жылдың беделінде шаршы алаңда қарсыласын бет қаратпай жапырып жүрген «бұзықтың» өзі. Қытайда өткен осы олимпиадаға лицензия алу турнирінде бүкіл қарсыласын қыран жапқандай еткен бұл. Бүкіл түркімен халқының «медаль алса осы алады-ау» деп үкілі үмітпен қосып отырған оғланы – осы Бәшір. Алмас аса сақтықпен қорғана ойнамаса, оның оң қолының соққысына бір іліксе, ес жиюы қиынға түсетіні анық, – деді Лес жекпе-жектің ауыр болатынын меңзеп. Мұны естіген менің көңілім білтесін басқан шырағдандай пәсеңсіп қалды.

– Шаршы алаңында жұдырықтасуда, менімше, күш, жүрек және ақыл шешуші роль атқаратыны сияқты, – деді Мүсір сөзін Леске бағыштап.

– Дұрыс, сонымен бірге, сіз айтқандарға жылдамдық пен «төбелесу» техникасын қосыңыз. Осы қасиеттерді бойына сіңірген боксшы ғана мынадай аламан бәйгеде жақсы нәтижеге қол соза алады, – деді заманында шаршы алаңда атой салып, сансыз қарсыласын

сансыратап, мойнына «алқа» ілген Лес.

Жекпе-жек басталды. Шаршы алаңға өзім шыққандаймын. Әлдеқандай заман болады деп жүрек дірдек қағады. Түрікменнің гүрзі жұдырығы Алмасқа емес, маған сілтеніп жатқандай. Іштөй аруақтарға сыйынып, Алладан медет тілеймін. Өткір ұстараның жүзінде жүргендеймін. Алма-кезек жұдырық сілтесіп бірінші раунд аяқталады. Менімше, төбелес итжығыспен тәмамдалған сияқты. Анау айтқан ешқайсысының басымдығы байқалмады.

– Түрікменнің «ақылтекесін» «сындырды» Алмас, – деді Лес, – тұлпардың тұлғасына қарап танитын атбегідей бізге алма кезек масаттана көз тастап.

– Қалай?

– Қалайша? – дедік Мүсір екеуміз бірдей таңданысымыз бен қуанышымызды жасыра алмай.

– Біздің Алмас қарсыласының алғашқы шабуылын қиып тастап, ол оң қол сілтегенше, екі мәрте жойқын соққы беріп, шегініп үлгереді. Қазақтың мұзбалағы дұрыс тактика таңдай білген. Аяқ алысы мен қол сілтесі үйлесім тапқан. Қарсыласына қарағанда, біздің бала тың. Соққылары жігерлі.

Лекең қаншалықты тігісін жатқызып Алмастың артықшылығын айтқанымен, олимпиададай аламан бәйгеге осалдар көлмесі анық. Кім біледі? Жазатайым түрікменнің ауыр оң қолының ыңғайына келіп, қапыда көтуі мүмкін

ғой деген күдік те үрей ұшырады.

Бәшір де сен тұр мен атайын деген бір елдің үміт артар атан жілікті, сом білекті, атпал азаматы ғой. Алмасты бірнеше рет тығырыққа тіреп, шыбын жанымызды шырқыратқан кездері де болды. Алайда төртінші раундта түркімен «ақылтекесінің» қарқыны бәсеңсіп, қанаты қайырылған қораздай ұнжырғасы түсті. Біздің қыран айызымызды қандыра оңдырмай қуып жүріп сабады. Шаршы алаңдағы жекпе-жекте өзіміз үстем болғандай «Алмас, Алмас» – деп, тақиямызды аспанға аттық. Бізге «Бала болып кеттіңдер ме?» деген ешкім жоқ. Кеңірдегіміз жыртылғанша айқайға бастық. Жеңіс шіркіннің дәмінің тәттісі-ау!

Ширек финал. Алмастың келесі қарсыласы – украиндық Поляков.

– Леке, мына қарсыласымыз жайында не білесіз? – деді Мүсір шаршы алаң төбелесінің білгіріне.

– Қазақта мынандай қанатты сөз бар: «Борсықты ұрған сайын семіреді» деген, бұл жанкешті таяқ жеген сайын ширеуге түсетін «тентек». Қытайдың ұлы қорғанындай мықты қорғанысы бар. Өткенде Алмас Бәшірмен жұдырықтасқанда, бұл француздың ұзын бойлы айлалы да маневрлі боксшысын шаршы алаңда қуып жүріп, қан жоса еткенін көргенсіздер. Дүлей күш иесі. Бейне танк дерсің, жолындағы кедергісін тапап, жаншып жүре береді.

– Леке, бізді жекпе-жек басталмай жатып

жүрегімізді ұшырып жібердіңіз ғой, сонда біздің шансымыз жоқ па? Соны айтыңызшы, – деді Мүсір үні тарғылданып.

– Сіздер сұрадыңыздар, мен Поляковтың кім екенін, қандай атлет екенін айттым. Жұдырықтасу нәтижесі біздің жігіттің қандай тактиканы таңдайтынына байланысты. Айтты дерсіңдер де қоярсыңдар, украиндық жігіт оңай шағылатын жаңғақ емес.

Лестің мына сөзі көңлімді жүдетіп, қамықтырып, қапырықты ойға қалдырды.

Ширек финал басталды. Алғашқы минутта-ақ украиндық «танк» арма да жоқ, бар бол да жоқ, бас-көзге қарамай оқ боратып, есепті алтыда бірге жеткізді. «Өлген жеріміз осы шығар» деп жігеріміз құм болып, өзегіміз өртеніп, еңсеміз өзіліп біз отырмыз кірерге төсік таппай. Ел намысы мен жер намысын арқалаған арысыңды, ерім деп бәйгеге үкілеп қосқан «Құлагерді» украиндық Батыраш сойыл сілтеп, көз аштырмай жатса, жер болмай көр, қазақтың намысы сынға түсіп, көк байрағымыз көкке көтеріліп, әнұранымыз шалқыр деген үмітіміз үзілгелі тұрғанда, өртенбей көр, еңсең өзілмей көр.

– Алмас, сені анаң туғанда ұл тудым деп қалжа жеген шығар. Сен батыр бабаларыңның сарқытысың, намысыңды жіберме! – деп айқайды салды Мүсір іштегі алай-дүлей сезімнен даусы тарғылдана шығып, түсі өрт шалған ағаштың қабығындай түтігіп.

Алмас қайдан ести қойсын оны. Қайдан? Мына сырнайлатқан, кернейлеткен, барабандатқан айқай-шудан құлақ тұнған спорт сарайында. Онiкi құр далбаса ғой, далбаса. Бауыздалған қойдың ең соңы тұяқ серперi секiлдi.

Күнделiк дәптерден. Батыр балаларыңның ұрпағысың демекшi. ХIХ ғасырдың соңы, Хорбин қаласы. Французша күрестен жолы болмай: «Тәйiрi бұл да күрес болып па, ерiккеннiң ермегi ғана. Ал шын мықты болсаңдар, ережесiз айқасқа қайсың шығасың» деп джиу-джитсудың дүлейi Саракики қос қолын көкке бiлеп ортаға шықты. Атағы шартарапқа тараған талай бiлектi палуандардың жүректерi дауалмай төменшiктеп қалған. Есiмiн өстiгенде көмейiнен от шашқан жетi басты айдаһардың да жүрегi шайлыққан Иван Поддубный, Иван Щемякин, Алекс Аберг, Збычкац Цыканеевич сынды төрткүл дүниенiң тектiлерiнiң ешқайсысының Саракикиге қарсы шығуға жүректерi батпады. Тек қазақтың жүректi де бiлектi қайсар перзентi: «Қоянды қамыс, ердi намыс өлтiредi» дедi де тәуекелге бел байлап ортаға шықты. Бұл Қажымұқан өдi.

Жан берiп, жан алысқан алапат айқас басталды. Ережесiз күрестiң сырына қанықпаған Қажекең алғашында жоса-жоса қанға бөктi. Ақырында мейманасы тасыған жапон жiгiтiн кiлемге атып ұрып, бас терiсiн сыпырып қолына

берді. Осылайша Саракикидің жаны мәңгілікке жай тапты.

Айқастың екінші раундтында қазақтың қара домалағы Арыстанды-Қарабастының желіндей дүлейленіп кетті. Соққыны қарша боратып «танкінің» адымын аштырмады. Шаршы алаңның о бұрышынан, бұ бұрышына қуып тоқпақтатсын келіп. Жаңа ғана көңілімізді албастыдай басқан қап-қара түнек серпіліп, жан жадыратар бір жылы ағыс, нұрлы қуаныш жан дүниемізді баурап алды.

Мігірсіз кеңістіктің бітім-болмысын жанына, одан асса жүрегіне сіңіріп өскен, сайын даланың жомарт мінезі қанында бар Алмас тегеурінін үдөтіп, үшінші раундта-ақ айқын басымдықпен, Лес айтпақшы, кез келген кедергіні таптап кететін «танкіні» тізе бүктірді. Біз танауымыз делдиіп, желпініп қалдық. Желпінбей ше мынадай төрткүл дүние күш сынасатын аламан бәйгеде қарсыласын ширек финалда төртінші раундқа жеткізбей сағын сындыру көрінген пәнденің қолынан келе бәрмесі хақ.

Жартылай финал. Алмастың кезекті бәсекелесі – ресейлік Олег Саитов.

– Леке, Олег жөнінде не білесіз? – деді Мүсір кезінде «төбелес» десе ішкен асын ысырып қоятын досынан сыр тартып.

– Бокс мектебі қарыштап дамыған екі-үш мемлекет бар. Солардың біріншісі бостандық аралы атанған Куба болса, екіншісі солтүстіктегі көршіміз.

Ресейдің АИБА-ның әлемдік рейтингісінде атағы шыққан боксшылары көп. Сол жарық жұлдыздарының бірі де бірегейі – Олег. Ол, басқасын айтпағанда, бұған дейін екі дүркін олимпиада алтынын иеленген саңлақ. Мұндай аты шулы аламан бәйгеде ең жоғарғы пробалы медальдарды бостан-босқа үлестіре бермейтіні белгілі. Мұның өзі оның қандай боксшы екенін көрсетіп тұрған жоқ па? Өте тәжірибелі де маневрлі, төбелестің қыр-сырын жетік меңгерген сұңғыла спортшы. Ал орыстар Ресейдің мәртебесін арттыру мақсатында оны үшінші рет чемпион етеміз деп келіп отырғаны даусыз.

– Ойда-қырда бізге шанс жоқ десеңші, Леке, – деді Мүсір қамығып.

– Неге болмасын? Менімше, жылдамдық пен қара күш жағынан ол біздің оғланнан кемшін түсетін сияқты. Алмаста жастық жалын бар, жігер бар.

– Жақсы сөз жарым ырыс деген, жекпе-жек басталмай жатып үмітімізді үзбей, бәсе, солай десеңізші, – деді Мүсір даусы жылып.

– Мені бір жәдігөй ой мазалап тұрғаны, – деді оның әрбір пікіріне құранның аятындай сеніп алған Мүсір.

– Аузын айға білген Ресейдің құрметіне төрешілер пенделік жасап Саидовты «сүйреп» шыға ма деген әзәзіл ой. Алмастың шығар биігі қола медаль-ау деген дүмбілездеу көңіл-күй қанша жасқасам да кетер емес, – деді Лекең

күдігін жайып салып. Лестің мына тосын ойы біздің көңілімізді көбеңсітіп тастады.

Жартылай финалға шыққан қос жігіт былғары қолғаптарын түйістірді. Қазақтың жас түлегі әдеттегідей барлау жасамай-ақ Арыстанды-Қарабастың желіндей құйындатты дейсің. Олегтің атақ-даңқынан сескену жоқ. Шаршы алаңның марқасқасына айналған Саитов қорғанысты шөбер қолдана білгенімен, бірінші раундта бес ұпайға есе жіберіп алды. Шаршы алаң жөкпе-жөгі көкжиегінде әлі жарқырап көрінбеген, былғары қолғап шеберлері әлемінде танылмаған қазақ көкжентінің мына дүр-дүр сілкінісінде зор қайрат лебі барын орыстың аманатын арқалаған аса тәжірибелі, алдына жан салмас сұңғыла өккі атлеті аса сақтықпен жұдырықтаспаса, мерт өтетінін көңіліне түйді-ау деймін. Шабуылға шабуылмен жауап беріп, екінші раундта үш ұпай кем түссе, үшіншіде ұпай сандары теңесті. Лестің «төрешілер Ресейдің мәртебесі үшін Олегті сүйреп шығады» деген «жәдігөй ойы» шындыққа айналды-ау деген жорамал ұнжырғамызды түсіріп, көңілімізді құлазытып сала берді.

Финалға, ақтық айқасқа жолдама «төбелестің» төртінші кезеңінде шешілетін болды.

Жанды шүбірекке түйіп, Алладан медет тілеп біз отырмыз.

Шешуші кезең. Айқын басымдық танытпаса, жеңістің көгілдір құсын қолдан ұшырып

алатынын сезсе керек Алмастың қарқыны алапат. Екпіндете жұдырық сілтеп жүр. Тас қорғаннан саңлау тапса, жасындай қадалатын оң қолын қадай ұрып ресейліктің шаңырағын шайқалтып, табанына таяныш тапқызбай барады. Тәжірибенің аты тәжірибе ғой. Олег қанжардай қадалған соққыдан талай рет нурег жасап, әрең құтылып кетіп отырды. Көрер көзге қазақ оғланының дөп тигізген соққысын есепке алмай төрешілер біздің жүйкемізді жұқартумен болды. Қан қысымым көтеріліп, зығырданым қайнады. Қос қолды көкке білеп:

– Алмас, Ал-мас, Ал-мас, – деп айқайды салып, жер тарпыдым. Жер-жерден қазақтың көк байрағын желпи түсіп, мені қоштап «Алмастаған» қаһарлы ұран спорт сарайын басқа көтереді. Аламан бәйгеге түскен қай тұлпар демеген қиқу естігенде аянып қалсын, Алмас та ширыға түсіп, қарсыласын соққының астына алды. Екі сағатқа созылғандай жекпе-жектің соңғы екі минуты да аяқталды-ау, әйтеуір. Үш ұпай артықшылығымен біздің сайыпқыранның пайдасына шешілді.

Тәңір тілеуімізді беріп, пора-пора болған маңдай терімізді сүрттік-ау.

– Ал, жігіттер, – деді Лес, – өкі қолын ысқылап, құттықтаймын, кем дегенде олимпиаданың күміс медалі қалтада, үмітсіз шайтан деген.

– Бүгін қарқынына қарағанда Алмас алтынан алқа тағуы тиіс. Қазақтың үкілеп бәйгеге салған

ұл-қызы үмітті ақтамаса, өл бөтіне қалай қарамақ? «Бірде бірің жеңіс тұғырына көтеріле алмай не беттеріңмен келдіңдер, алтын алғандардың сендерден несі артық демей ме жұрт» – дедім мен Лестің сөзін бөліп.

– Олимпиададағы Алмас қазақтың ең соңғы жалғыз үміті ғой. Бүгінгі төгеурінді де сауатты бокстасуына қарағанда ел намысын биіктен көрсетер, – деді Мүсір.

– Алмастың ендігі қарсыласы шаршы алаңда шалт әрекетіне екінің бірі шыдас бере бәрмейтін бостандық аралының азулы арыстаны Арагонес екенін ұмытпаңдар, жігіттер, – деді Лес.

– Ал азулы арыстанның құдіреті неде сонда? – дедім мен.

– Біріншіден, төрт бірдей кубалық олимпиаданың алтын алқасын тағып үлгерді. Арагонес те сол салтанатты жеңіс шеруінен көрінуге бар күшін салары хақ. Екіншіден, өте төзімді шоқпарман ұрып құлатпасаң, жай жұдырығыңды шыбын құрлы көрмейді. Үшіншіден, өте тәжірибелі. Сол қолы аса қауіпті. Алдыңғы төрт қарсыласын да техникалық накдаунмен жеңгенін өз көздеріңмен көргенсіздер. Әсіресе сол қолымен бүйректен апперкот, жақтан хук соқыларын қапысыз жұмсауға аса шебәр.

– Ой, Леке-ай, кубалық дүлейдің қасиеттерін тәндіріп, адамның кәпелегін ұшырып жібердіңіз-ау. Ал біздің жігіттің оған қарсы қояр қандай қайраты бар?

– Ол өте сезімтал, долы дауылдың қай тұстан соғатынын алдын ала біледі. Жойқын күшке сай сауатты қорғаныс ұйымдастыруға шебер. Кубалыққа қарағанда Алмас жылдам. Оған жастық жалынын қосыңыз. Оның ауыр соққысы оң қолында. Иектің астынан найзадай қадап ұрған соққысына екінің бірі шыдас бере бермейді. Ең тәуір жері қандай қиын қыспаққа түспесін асып-сасуды, қызбалыққа салынуды білмейді. Оны алтын медальға алып баратын бірден-бір қасиеті осы.

Айтпақшы, ұмытып барады екенмін, Алмастың осы олимпиадаға төрт бірдей жекпе-жегінен байқағаным, ол үш қашықта да бірдей төбелесе алады. Алыстан шабуылдап, жақын қашықтықта оң қолмен жақтан хук соққысын беруге әбден машықтанған. Ал орташа қашықтықта әрі шабуылдап, әрі қорғанысты сауатты пайдаланады.

Финал. Арагонес екі иығын жұлып жеп шаршы алаңға сыймай шиыршық атады. Күрзідей қолдарын бір-біріне сарт-сұрт соққылап, қарсыласына қолданатын тактикалық әдіс-тәсілдерін қайта-қайта қайталап ет қыздыруда. Қол сілтөген сайын өріктің шайырындай бұж-бұж бұлшық еттері одан бетер білеулене түседі.

«Ойпырмай мына зәңгінің түрі жаман ғой, жасаған қазақтың «жалғызына» жар бола гөр» дедім іштей. Гректің ежелгі мифтеріндегі Крит бұқасындай аласұрған шаршы алаңдағы періні

көріп. Спорт сарайы азан-қазан. Сырнайлатқан, көрнейлеткен, барабандатқан әлем-жәлем тобыр. Арагонестің өр қимылына айыздары қанып, қазандағы быламықтай бұрқылдайды.

Міне, қазақтың үміт еткен «жалғызы» да шаршы алаңға шықты. «Крит бұқасына» қарағанда қораштау көріне ме қалай? Әйтеуір солай көрінді көзге. «Иә, жасаған жар бола гөр, батыр бабаларға берген күшті бере гөр» деп іштей сан мәрте қайталаймын, – жанды шүбірекке түйіп. Біздің қолдан келер қайран тек сырттай тілектес болу ғана.

Құдайлардың құдайы Зевс мекендеген Олимп тауының алтын шыңына шығу үшін жан беріп, жан алысатын айқас басталды. Бұл – өз салмақтарында мына дөңгеленген дүниеде жұдырықтасу өнерінде теңдессіз тұлға екенін дәлелдейтін ақтық айқас. Анау-мынау айқас емес, жүректі де текті ұлым деп бәйгеге қосқан елінің намысын биіктен көрсететін, рухын көтеретін құдіретті айқас. Қазағының көк байрағын көкке көтеріп, қаһарлы әнұранын шырқататын айқас бұл. Қазақ деген батыр халықтың, Қазақстан атты жас та ерікті елдің бар әлемге әйгілі ететін жекпе-жек бұл.

Екі раунд бойы шаршы алаңда аспан күркіреп, найзағай жарқылдады, қой тастарды домалата сел жүріп, орман-тоғай отқа оранды. Дауыл тұрып, боран борады. Қиямет- қайым дерсің! Құдай сақтасын, құдды қиямет- қайым...

Біз пақырды үміттің жазиралы жасыл

желегіне жетөктей, күдіктің сахара шөліне сүйрелей, екінші раунд та аяқталды-ау.

– Жігіттер, сүйінші алтын біздің қоржында, – деді Лес даусы жарқындана кернеген қуанышын жасыра алмай танауы делдиіп.

– Аузыңа май, Леке, сүйіншіңе қалағаныңды ал, қуанышыңның себөбін түсіндірші бізге, – деді Мүсір көзінен үміт оты ұшқындап.

– Біріншіден, – деді Лес сұқ саусағын көкке білеп, – кубалық финалға дейінгі аламан жарыста күш-қуатын сарқып алған. Қимыл-қозғалысы да, қол сілтесі де бірінші раундтағыдай емес, сылбыр, екіншіден, жығылған үстіне жұдырық дегендей екінші раундтың орта шенінде иектен берілген Алмастың жасындай соққысы жүрегін шайлықтырып тастады. Жекпе-жектің соңында иектен ойсырата тиген апперкот Арагонесті шаршы алаңның керме арқаны сүйеп қалмағанда, аяғы көктен келер еді. Байқадыңдар ме, үзіліске қанаты сынған қораздай қалжырап шыққанын. Ал мынадай алапат айқаста жүрегі шайлығып, жүні жығылған боксшының қайрат көрсетуі екіталай. Мұнан шығатын қорытынды, біздің көк байрағымыз көкте желбірейді деген сөз.

– Арагонестікі солай-ақ болсын.

– Ал біздің батырдың қазіргі бабы қалай? – дедім мен Лестің жекпе-жектің нәтижесін алдын-ала кесіп-пішіп қойғанына дұдамалдана.

– Иә, Леке, соны айтыңызшы бізге, – деді Лестің пікірін Ата Заңдай қабылдайтын Мүсір.

– Жаңа кубалық шаршы алаңға екі иығын жұлып-жеп шыққанын көрдіңіздер. Сонда мына итің өлі тың екен ғой деп ойлаған едім. Сөйтсем «бөрі арығын білдірмес, итке сыртын қампайтардың» кері екен. Ал Алмас рингке шыққанда, нені байқадыңдар? Нені? – деп бізге алма-кезек қарап. Біз жауап орнына иығымызды қипаңдаттық та қойдық. Айтарға уәжіміз жоқ болған соң не істейміз?

– Жанарынан ұшқын атып тұрмады ма? Қазақта батыр да батыл жігіттерді «жүрегінің оты бар» демеуші ма еді. Дәл қазір ол жанартаудай жалын атып тұр. Спортта «атлеттің екінші тынысы ашылды» деген термин бар. Бұл – жарыс барысында спортшының қуатына қуат, машығына-машық қосылған кезде қолданатын термин. Алмастың қыранша сілкінуін қарашы, байқайсыңдар ма, бойынан зор жігер лебі өсіп тұрған жоқ па? Менің ойымша, жекпе-жектің ендігі жартысында біздің бала грек мифтерінде суреттелген, Крит бұқасын не құлатады, не сілікпесін шығарып бұрыштан бұрышқа қуып жүріп сабайды, көріңдер де тұрыңдар, – деді.

Жілік майы толық кезінде шаршы алаңда «жекпе-жек, жекпе-жек» деп атой салған Лекеңнің мына сөзі бізді желпінтіп тастады.

Шаршы алаңда алтын алқа үшін жан берісіп, жан алысқан ұлы шайқас басталды. Жекпе-жектің жілігін шағып, майын ішкен Лекең айтқандай, Арагонестің «жүні жығылды»,

«жүрегі шайлықты», «күш-қуаты сарқылды» дегенімен, қай-да-а! Ол грек мифтеріндегі Зевс құдайының баласы Геркулеспен арпалысқан табаны жер-анаға тисе, әл-қуаты қайта толысатын Антейдей шыбын жаны шырқырай шайқасты. Жан беру оңай ма..?! Оңай емес...

Қазақтың баптап ұшырған қыраны заңғар биіктен жасындай жарқылдап жемтігіне сорғалады келіп, айызымызды қандыра. Алмастың ауыр соққылары ойсырай тигенімен «таяққа әбден піскен» кубалық жігіт теңселіп барып әрең дегенде бой түзейді. «Төбелеспен» көзін ашқан кубалық жекпе-жекті құламай абыроймен аяқтады.

Жеңіс. Қазақтың сом білекті, арыстан жүректі оғланы алтын кірпікті күн астында қыраны қалықтаған аспан түстес көк байрағын көтеріп, көк түріктің қазақ деген батыр ұрпағы барын Қазақ Елі деген жас өгеменді ел барын төрткүл дүниеге паш етті.

Көш-керуен орта жолға келген шағына қарамастан Алмастың мына жеңісіне жүрегіміз жарыла, балаша қуандық. Қолымыздағы туымызда көкке желпіп, даусымыз қарлыққанша «Алмас, Қазақстан, Алмас, Қазақстан» деп аласұрдық. Ел намысын биіктен көрсетудің құдіреті дегеннің не екенін осындай кезде көз жеткізеді екенсің. Жалымыз күдірейіп, айбарлана «біз осындай халықпыз» деген ой бойымызды кернеп, мақтаныш сезімге бөледі. Көзімізге жас үйірілді. Қуаныш жасы.

Есімізден танып, төбеміз көкке екі-ақ елі жетпей шамырқанып тұрғанда, сұлу келіншек шығыс өйелдеріне тән ибалықпен бізге жақындап:

– Жеңістеріңіз құтты болсын, ағалар, – деді сынық қана езу тартып. Күлімсірегенінің өзі көркемдіктің бір кемел нұсқасындай. Уылжыған көркем келіншекке таңдана қарастық. Бізді таңдандырған оның келісті сымбаты емес, біздің ана тілімізді тау бұлағындай тап-таза мөлдіретіп тұрғандығы.

– Сіздерді олимпиада басталғалы сарсыла іздеп, әрең таптым-ау ақыры, – деді қазақы жылы жымиып. Мұнысы Еуропаның асыл затын қазақтың әсем ою-өрнегімен безендіргендей әсерлі де жүрекке жылы тиді.

– Қарағым-ау, сіз сарсылып іздеу салатын біз кім едік сонша? Жаңылысып тұрған жоқсыз ба осы? – деді Мүсір таңданысын жасыра алмай.

– Жоқ, ағалар, қателесіп тұрғаным жоқ.. «Олимпиадаға қазақ бауырларымның бірі болмаса бірі сөз жоқ келуі керек. Соларды тауып әкеліңдер» деп жарғақ құлағы жастыққа тимей іздеу салдырып жатқан қарт әке-шөшем. Сол кісілердің тапсырмасымен келіп тұрмын, – деді келіншек.

Осы кезде әшейінде қыздай сызылған, ұяң жігіт шаршы алаңда білекті де жүректі, батыр бабаларының сарқытындай болған Алмастың құрметіне алтын кірпікті күн астында қыраны қалықтаған көк байрағымыз баяу көтеріліп, тұла

денені шымырлата еліміздің әнұраны орындалды. Тамыр-тамырды қуалай жан дүниені тебіреңткен саздың құдіретті күшінен сілтідей тынып, тікесінен тік тұрған бүкіл спорт сарайына масаттана жан-жағыма көз салсам, құдайым-ау, бізді олимпиада басталғалы кәрі әке-шешесінің тапсыруымен қазақтарды сарсыла іздеген әсем келіншек те «Менің елім, менің елім, Гүлің болып егілемін...» деп таңғы шықтай мөлдіреп тұр. Оның қазаққа, Қазақстанға деген шынайы сөзімін байқаған менің жүрегім елжіреп:

– Шырағым-ау, жаратқан жіберген бізге тілектес періштемісің, жоқ әлде пөйіштен келген үр қызымысың, кімсің өзің? Айтшы? Біздің тіліміз түгілі әнұранымызға дейін тамылжыта шырқайтын кімсің өзің? Айтшы? – дедім мен.

– Аға, – деді жәудіреген көзінің қарашығында нұр ойнап, – мен періште де емеспін, жаратқан жіберген үр қызы да емеспін, бар болғаны Мәри деген қарындасыңыз боламын, – деді өлгі жүрекке жылы қазақы жымиыспен. Құдайым-ау, жымиысы қандай сүйкімді еді.

– Сіздерді іздегендегі мақсат: қазақта қоңсы қонған көшке ерулік беретін дәстүр бар емес пе? Әке-шешем сол салт-дәстүр бойынша сіздерді ертең дәм-тұз татып кетсін деп үйге шақырып отыр. Соған біреуіңіз де қалмай сағат онда келіп, қарттарымызды қуантып кетулеріңізді өтінемін, – деді де, мекенжайлары жазылған тілдей қағазды маған ұстатты.

Мәри бізбен жылы қоштасып, ығы-жығы көп халықтың ішіне араласып көрінбей кетті.

Біз қос қуанышымызды бойымызға сіңіре алмай күпті болып, мейманамыз толып, ақаршақар күйде жер-көкке сыймай қонақ үйге келдік.

Олимпиада отанында қазақтың қайсар ұлы айды аспанға шығарып, ұлт рухын биікке көтергенде, мына кемпірқосақтай түрленген дүние баз біреулерге өгей де жат көрінсе, бізге сырлы да нұрлы жағынан танылды. Қазақтың бақытты күндерінің бірі еді.

Ертесіне уәде бойынша олимпиада басталғалы бері қазақтарды іздеу салдырған қарттардың есігін қақтық. Есікті жетпістің о жақ, бұ жағына келген қария ашты. Бізді көре сұысты реңі бірден жылып:

– Ой, айналайындар-ай, сендерді де көретін күн бар екен-ау – деп шетімізден кең құшағына алды.

– Әй, бәйбіше, көл бөрі төркіндерің келді, қазақтар., – деді ақсақал жадырай.

– Құдай-ау, бұл күнге де жеттік-ау әйтеуір – деп ас үйден ұн ұлпасы жұққан қолын алжапқышына сүрте аналық мейірімі төгіле шетімізден жарқылдай амандасты.

Бұрын көріп білмеген бейтаныс қарттардың мейірім-қайырымдары асып төгіле қарсы алуы бізді тебірентіп жіберді. Нағашымыздың ел-жұртына келгендей елжіреңкі күй көштік. Қарттар асты-үстімізге түсіп, бізді отырғызар жер таппай құрақ ұшып жүр. Үлкен залға бас

сұқтық. Жүрегім тулап ала жөнелді. Қақ төрде қазақтың қоңыр домбырасы ілулі тұр. Көзіме оттай басылды. Бәрін күтсем де, мына Гомер елінде мұны күтпеген едім. Тоғыз жерден топырағы қосылмайтын, тілі де, діні де, ділі де бөлек жұртта домбыраның осыншалықты қадірленуі қалай? Төрден орын алуы неліктен? Жұмбақ..? Қазақтың төл саз аспабын көргеннен, «келгенше қонақ ұялады» көңіл-күйінен арылып өз өтеніме келгендей тынысым көңейіп, темір тордан құтылған еркін құстай сезіндім.

«Қазақты төрге оздырып, қазақтың өзіне қадірсіздеу тілі мен домбырасын пір тұтқан бұл қандай жұмбақ жандар?» деп ойлады.

Алғашқы абыр-сабыр басылған соң Лес:

– Көке, – деді асты-үстімізге түскен отағасына, қазақта «мыңның түсін түстөгенше, бірдің атын біл» деген бар. Сол айтпақшы, мен өзімізді таныстырайын, – деп төртеуіміздің аты жөнімізді атап-атап шықты. Төртіншіміз таңдап киіп, шайқап ішіп жүргеніне қарағанда жоғары аттақырдан жем жеп жүрген күйлі отбасынан шыққан Жора есімді жас жігіт болатын. Ол бізге қонаққа барамыз дегенге қызығып қонақ үйден ілескен-ді. Орысша, ағылшынша ағып тұрғанымен, ана тіліне келгенде мақұрым.

Қария өз отбасымен таныстырып өтті. Кешегі Мэри қарындасымыз үйлі-баранды болған қыздары екен де, ұлы Николас өз алдына шаңырақ көтеріп көткен көрінеді.

Таныс-білістен соң Симон аға:

– Ал, жігіттер, есімдеріңізді біліп алдық. Қазақстан ұлан-ғайыр құтты мекен ғой. Соны қай жеріненсіңдер? – деді, Мүсір бәріміздің атымыздан:

– Біз үшеуіміз Шымкенттенбіз, ал мына балаңыз алматылық, – деді Жораны жанырымен нұсқап.

– Әй, шал-ау, «төркіндерің келді» – деп дұрыс айтқан екенсің дә, – деді жүзі жадырап, – мына ағаларың мені қазақшалап Кентауға алып қашқанға дейін Шымкентте өсіп ержеттім. Айналайындар, шынында, төркінім болып шықтыңдар. Мұнан шықты Симон сендердің жезделерің. Қазақтың салт-дәстүрі бойынша оның құлағын бұрап кетіңдерші, – деп жарқылдай күлді отанасы.

– Құлақ бұрау ма, құлақ бұрауды мына Лес ініңіз қатырады. Бүгінше осыған сенейік, – деді Мүсір қалжыңға қалжыңдай жауап қатып. Бәріміз күліп жатырмыз дирижер таяқшасына ілесе алмай жаңылысқан музыка аспабындай біздің неге күлгенімізді білгісі келіп Жора:

– Почему вы смеетесь? – деп менен жайлап сұрады. Мән-жайды түсіндірдім. Мұны байқаған отанасы:

– Немене ол бала қазақ емес пе?

– Қазақ қой, – деді Лес.

– Да, я казах, апа, – деді әңгіменің сырт нобайын түсінген жігіт.

– Қазақ болсаң, неге қазақша сөйлемейсің,

қалқам-ау. Кімді пір тұтып жүргеніңді білемісің өзің, байқұс бала. Өз халқыңның қадірін білмейді екенсің ғой. Оны біз білеміз. Сол жақтан көшіп келген күллі грек отбасылары біледі, қазақтың қадірін. Қазақтай дархан да бауырмал халық жоқ бұл жаһанда, біліп қой. Сол ғазиз жұртты сағынғандықтан, олимпиада басталғалы, әйтеуір біреуімен жүздесіп қалу үшін іздеу салдырдық. Соның бүгін сәті түсіп қуанып отырғанымызда сенің мына қылығың...

– Бәйбіше, – деді Симон аға, оң қолын көтеріп, «қой, үйге келгенде үйдөй дауыңды айтпа» дегендей ишара білдіріп, – одан да інілеріңе дастарқан жайып, шайыңды әкелсеңші, ақ түйенің қарны жарылатын күн туды ғой, бүгін інілерің келіп, – деді әпкеміздің сөзін бөліп.

– Әпкеміздің ескертпесі орынды ғой. Бұлбұлдың сауысқанша шықылықтап тұрғаны бұл кісіге ерсі көрінген дә. Ал біздің бұған етіміз үйренген. Ерсі де көрмейміз, – деді Мүсір ренжи сөйлеп.

Даяна әпке дастарқан басына шақырды. Үстел үстін қайыстырып тастаған. Олардың арасынан зәйтүн майына жүздіріп пісірілген бауырсақ кең қаттама нанын көргенде, бұл шаңырақтың қазақ халқына деген іңкәрлі сезімі ерекше екенін таныдым.

– Даяна әпке, мен Афина дастарқанынан қазақтың бауырсағы мен қаттамасын жеймін-ау деген ой үш ұйықтасам түсіме де кірген емес. Мына құдіретті қара, – деп мен сап-сары бүйірі

тоқ бір бауырсақты алып дәмін таттым.

– Тамаша, дәмі тіл үйіріледі. Құдды анам жарықтық сүтке ашытып пісірген тоқаштан айнысайшы, – деп бас бармағымды шошайттым.

– Әпкең бұл тағамды пісірудің технологиясын бізбен қатысатын күллі грек әйелдеріне үйретіп шықты, – деді Симон аға дауысын ширата шығарып.

– Айтыңызшы, оларға да ұнады ма, – деді Мүсір сұрағын кейуанаға бағыштап.

– Ұнағанда қандай, бауырсақтың дәмділігімен қоса, қанша уақыт тұрса да көгермейтін қасиетін айтсайшы, – деді Даяна әкпе.

– Мәссаған. Мұны мен білмеуші өдім. Бауырсақ көгермейді деңіз. Оның бұл қасиетін үйдегі келіндеріңізге айтып барайыншы, – деді Лес, бауырсақты тұңғыш рет көріп тұрғандай бірін алақанына салып.

– Кемеңгер ата-бабаларың көшпөнді тұрмыс-тіршілікке лайықты тағамдарды таңдаған ғой, қарақтарым, – деді өпкөміз.

– Қазақтардың қазысы мен қартасын айтсақшы ауызға салсаң сап-сары майы өріп жүре беретін. Тіл үйірер дәмін айтсаңшы, дәмін шіркіннің! Қазы-қартаны тіске баспағалы қай заман? Кемпіріне қарап:

– Әй, бәйбіше, Қазақстаннан келгелі қанша жыл болды осы? – деді.

– Менде қай өс қалды дөйсің, шамамда

жиырма жылға жақындап қалды-ау деймін. Біз көшкен жылы Мэри бесінші класты бітірген еді. Онда жасы он екіде болса, қазір отыз бірде, яғни біз қоныс аударғалы он тоғыз жыл болып қалыпты ғой.

– Зымырап өшіп бара жатқан уақыт-ай. Қазақтармен қоян-қолтық араласқан қызықты күндер кешегідей-ақ көрінеді, – деді Симон аға басын шайқап арманды да мұңды үнмен.

– Айтпақшы, Мэри қарындасымыз қайда, көрінбейді ғой, – деді Лес сәл үнсіздікті пайдаланып.

– Қарындастарыңыз бір фирмада аудармашы қызметінде. Үзілісте кіріп шығамын деген, келіп қалар, – деді отағасы.

– Қазақстан жайында айтыңыздаршы, қарақтарым? Егеменді ел болып, жеке шаңырақ көтеріп жатыр деп естідік. Қазақтардың жеке мемлекет болып, түтінінің түзу шығуына тілектес болып отырамыз бұл жақта? – деді Даяна әпке.

– Не жайында білгілеріңіз келді, әпке, – дедім мен.

– Бәрін, түгел білгіміз келеді, – деді ол.

Біз тоқсан бірінші жылы егемендікке қол жеткізгенімізді, әрбір тәуелсіз мемлекетке тән өз әнұранымыздың, көк байрағымыздың және көкке ұмсынған қанатты қос пырақты елтаңбамыздың барын, астанамыз Алматыдан ел төріндегі Ақмолаға көшірілгені жайында бірімізден соң біріміз кезектесіп ағытып

жатырмыз. Бір сайдан бір сай шығар желкесінен болып жатыр. Сөзден сөз, әңгімеден әңгіме өрбүде.

Қос қарияның Қазақ елінің қол жеткен әрбір табысына өт жүректері елжірей өрекше ынта-ықылас танытуы бізді қанаттандыра түседі. Олардың пейіліне жанымыз шуақтанып, жұмсақ орындыққа бос тастаған денеміз жайылып еріп барады. Тек дастарқан басындағы ағыл-төгіл әңгімеге араласа алмай соқырдың ақшел басқан көзіндей бедірейіп Жора ғана отыр. Мына таза ықыласты, шын пейілді жандармен қауымдаса алмағанына, өзінің ұры тістей бұл жерде артық екенін сезініп, бізге ілескеніне өкінген сыңайлы.

Қарттардың сұрақтары таусылар емес. Біз жауап беруден жалығар емеспіз.

Қызу әңгімені телефон қоңырауы үзіп жіберді. Тілдесіп келген Даяна әпке:

– Әлгі қу қыз кешігіңкіреп келемін дөйді. Талдырып қойған зуаламды сол жайып бере ме деп едім. Амал жоқ өнді өзім кіріспесем болмас. Жезделеріңмен әңгімелеріңді жалғастыра бөріңдер, – деді.

– Әпке, әуре болмай-ақ қойсаңызшы, дүниенің тамағын іштік қой, – деді Мүсір разы көңілмен.

– Қарағым-ау, шақырылған қонағын құры шаймен қайтарған қай қазақты көрдіңдер? Сөндерге қой сойып, бас көрсетуіміз керек еді. Бұл жерде ондай мүмкіншілік жоқ. Дегенде өт асып, алдарыңа күлшөтей қояға міндеттіміз.

Әуре болмаңыз дегенің не дегенің? Осы әурешілікті өзіміз сұранып алмадық па, – деді де кемпір ас үйге беттеді.

Мүсір Симон ағаға қарап:

– Симон аға, сіздер атам заманнан, біздің эрамызға дейін-ақ мәдениеті мен әдебиеті қарыштап дамыған, әр кірпіші тарих шежірелі көне де әсем Афинада тұрасыздар. Бұл сіздерге бұйыртқан тағдырдың ұлы сыйы ғой, – деді.

– Оның рас, Мүсеке, қатесі жоқ мәдениеті де, әдебиеті де дамыған ел. Конституциясы мен заңы үстемдік құрған зайырлы мемлекет. Таласым жоқ.

Орнынан тұрып терезеге жақындап Мүсірді шақырды.

– Қане, сыртқа көз салшы, не көріп тұрсың?
– деді Мүсекең терезеден сыртқа көз тастады.

– Аспан кеудесіне найзадай шаншыла сұғынған ғаламат биік ғимараттар. Көз жауын алатын керемет сарайлар, көк төсіне шапшыған субұрқақтар, – деді Мүсір.

– Дұрыс. Ғажайып көрініс. Дауым жоқ. Бұл ғажайып дүниелер адамның қолымен жасалынған дүниелер. Келісесің ғой? Ал менің жаныма жаратқанның құдіретімен жаратылған кереметтер таңсық. Бұл жерден арайлап атқан алтын кірпікті күнді, шағырмақ күннің көкжиекті алқызыл нұрға бөлеп батқанын көре алмайсың. Бұл жерден сылдырап аққан бұлақты, самал желге жеңіл тербелген құрақты кездестіре алмайсың. Ең ақыры, жан дүниеңді сергітер

мақпал түнде құрбақаның құрылын, шегірткенің шырылын есте алмайсың. Мен Қазақ Елінде қаршадайымнан соларды көзіммен көріп, құлағыммен естіп өстім. Иә, сендерге өтірік, маған шын сендер үшін еш құндылығы жоқ, құрбақаның құрылын, шегірткенің шырылын, қарлығаштың құйқылжыта сайрағанын тыңдағым келеді менің. Қазақтың исі аңқыған жусанын иіскегім келеді. Мен адамзаттың емес, жаратқанның құдіретімен жаратылған табиғатты аңсаймын. Ұлғайған шағымызда табиғат анамның аялы алақанынан қапылыста айырылып қалып, жетімдік күй кешудеміз, қарақтарым, – деді.

Симон ағаның даусы жарықшақтанып барып сөзін аяқтады да үнсіз түнеріп ләм-мимсіз тұрып қалды. Иегі діріл қағып, ақ көйлегінің ашық жағасынан алқымы бүлк өткені білінді. Елімізде біз аса да мән бере бермейтін дүниелерді аңсаған ақсақалдың сағыныш сезімін селдей ағызған сәтін бұзуға өшкімнің дәті бармады.

– Кемпір екеуіміз, – деді Симон аға сәл үнсіздіктен соң сөзін әрі қарай сабақтап, – күні бүгінге дейін баланың тіліне еріп көтеріле қалғанымызға өкінеміз. Не түлен түртті екен бізді жылы орнымызды суытып.

– Басында көші-қон идеясы кімдікі еді, ақсақал, – деді Мүсір жанарында өкініш мұңы мұнартқан отағасына.

– Со жылдары, неге екенін қайдам, Қазақстандағы майда ұлттар тарихи

отандарына ағыла бастады. Қазіргі жастар ата-ана тілін тыңдаушы ма еді. Біздің Николас та алып-ұшып елге кетуге құжат жинады. Ақыры біз қалдық, ол кетіп тынды. Ұзын сөздің қысқасы, екі жылдан соң бізді де қояр да қоймай көшіріп алды. Содан мына тас қапшыққа қамалдық та қалдық. Алғашқы күндері Николасан:

– Мына көршілер бізді неге ерулікке шақырмайды, – деп сұрасам, ол қарқылдап күлді.

– Әке-ау, дәмәтпей-ақ қойыңыз. Тамағыңыз ісіп қалар. Қазақтың салт-дәстүрі бұл жерде жүрмейді. Ұмытыңыз, – деді.

Адамдар арасындағы қарым-қатынаста мейірімділік пен бауырмалдылыққа баулитын салт-дәстүрді қалай ұмытпақпыз? Қалай? Бұл жердегі мейір-шапағаттың кеткені дә, көршінің бірі қаза болғанын да білмей қаласың. Ың-шыңсыз, жоқтаусыз бес-алты туысқаны мәйітті арнаулы жерге апартып өртететін көрінеді. Мұндай сұмдықты естімеген алғашқыда біздің жанымыз түршікті.

– Бақилық болған марқұмды неге өртейді? – деп сұрасам, балам:

– Әке-ау, ұшан-төңіз жері бар бұл Қазақстан емес қой. Грекияда мәйітті жерлеуге жер жетпейді, деп қарап тұр.

– Сонда жер жетпейді деп шешең екеуімізді о дүниелік бола кетсек күл-қоқысқа айналдырмақ түрің бар ғой сенің, – десем.

– Жоқ, әке, сіздерді Қазақстанға апарып

жерлеп қайтамын, – деп қалжыңға айналдырды.

– Ойбай, жүгермек, туған жерімізге тіршілігімізге жеткіз. Өлгенде қалай апарарсың ит арқасы қиянға. Тірімізде жеткізіп сал, – деп шешесі байбалам салады.

– Әлі есімде, – деп сөзін сабақтады Симон аға, – Кентауда біз тұрған көшеде Аманжол деген жетім шал болды. Бір үйде бір өзі. Балашаға, туған-туыстан жұрдай. Сол кісі күні жетіп қаза болды. Салт-дәстүріңнен айналайын қазақтар сонадайдан «бауырымдап» дауыс салып, қабырғалары қайыса жоқтау айтты. Қара құрым ел жиналып жаназасын шығарды. Жыртысын берді. Ақ жуып, арулап жамбасын жерге тигізді. Ел болып жетісін, қырқын, жылын өткізді. Сондайды көріп өскен жанбыз ғой. Мыналардың тіршілігіне қалайша қарның ашпасын. Шалының соңғы сөзін естіген күлшетай үстіне үймө ет басылған легенді көтере кірген Даяна әпке:

– Шал-ау, маған ұрсып жатырсың ба? Міне, қарның ашыса, ас дайын. Ал, інілерім, бұл үйде қолға су құятын, бата алатын жортпас бала болмағандықтан, қолдарыңды өздерің жуып келуге тура келеді, – деді.

Біз жуынатын бөлмеге сап түзедік.

Дастарқан басында асқа қол сала алмай іркіліп отырып қалды.

– Олимпиадаға келгелі ұлттың тағамдарын сағынған шығар деп әдейі қамыр жайып, ет астым. Алыңдар, ұялмаңдар. Неменеге күйеу

баладай сызылып отырсыңдар, алсаңдаршы астан, – деді шетімізден шолып.

– Қасық, шанышқы болса, – деді Лес.

– Ойбай-ау, қай қазақ етті қасық шаңышқымен жеген. Ыстық астың дәмін тіл, асқазан ғана татпай, қол саусақтары да ләззаттанған кезде ғана ас сіңімді болмай ма? – деді Даяна ана.

Амалсыздан лөгенге қол салдық. Күні кешеге дейін етті қолмен жеген бізді қойшы, мұндайға әдеттенбеген Жора әбден терлеп-төпшіді. Қамырды оң қолымен шөкімдеп, сол алақанына салып, содан кейін ауызға апарады. Оның мына әрекетіне күліп жіберуге шақ қалдық. Отанасы Жораның мүшкіл қалін аяды ма, оған қасық әкеліп берді.

– Ой, әпке, бізді ханзададай күттіңіз ғой.., – деген Мүсірдің сөзін бөліп:

– Мүсеке, біздікі қазақтардың дастарқанына қайдан жетсін! Білеміз ғой. Қазақ әйелдерінің ұйытқан қасықты қойғанда қалпын жоймайтын қою айраны, аса жұғымды майтарысы, сап-сары уыз майы жалтыраған тіл үйірген қазысы мен қартасы, бәрінен де бойға қуат, дертке шипа қымызын айтсаңшы! Бір кесесін демалмай сіміріп алсаң пәрің ашылып, жан сарайың кеңіп сала берер еді-ау, шіркін! Оған тең келетін сусын жоқ қой өмірде. Көңіл аулайын деп айтып отырғаным жоқ, жігіттер, ақиқаты сол, қазақ дастарқанының молдығы мен құнарлығына ешбір ұлттың ішіп-жемі теңесе алмайды, – деді Даяна

ана.

– Қазақтар қонағын өз отбасында, дастарқанды жайнатып жайып тастап ағыл-тегіл әңгіме-дүкен құра отырып күтеді. Қонағына ұл-қызын таныстырады. Бала-шаға қонақтың кім екенін біледі. Міне, ұрпақтар сабақтастығы деген – осы. Мейір-шапағат тәрбиесі деген – осы. Ал мұнда қонақты ресторан-кафелерге шақырады. Онда опырт-топыр бірі кіріп, бірі шығып жатқан жұрт әңгімелесіп те, ішіп-жеп те жарымайсың. Әйтсеуір қонақ күтті деген аты. Өздері соған мәз. От басы, ошақ қасында сұхбаттаса отырып, мауықты баспаған соң адамның көңілі көнши ме? Екі баладан қос құдамыз бар. Күні бүгінге дейін біз олардың шақырғанында, олар біздің өтенімізде болған емес. Құдаларын құдайдай күтетін қазақтарға қайранмын. Әлі есімде, Амангелді досымның Майрасының барған жері құдалыққа шақырғанда мені де ерте барды. Құдай салмасын, не деген сыйлау, тоғыз үйден тоғыз қойдың басын жеп, күтті боп қайтқанымыз бар. Несін айтасың? Несін? Сондағы еңбектеген баладан, тоқсандағы шалға дейін төбесінен жай беріп қызмет еткеніне қайыл болғаным бар. Сондағы сөндерге айтайын дегенім не? Сол ынтымақ-бірліктің бәрі- қазақ дастарқанының құдіреті, – деді Симон аға.

Жүрегім шым етө қалды. Өйткені қазақ бүгінде жиын-тойды, қонақты, Симон аға мақтап отырған құдалықты да мейрамхана-

кафелерде күтуді әдетке айналдыра бастаған. Бұл үрдісті дәріптеушілердің бірі өзім тұғын. Алайда Афинадағы қазақтың бүгінгі өзгерісінен бейхабар қарттардың отбасындағы әңгіме көзқарасымды мүлде өзгертіп жіберді.

Сөйтсек, қазақ дастарқанының қасиетін қадірлеу салт-дәстүрлік мәні бар, ғасырлар қойнауынан екшеліп шыққан ұлттық болмысын көрсететін, халқымыздың басын қосатын, біріктіретін халық мұрасы екенін түсіндім. Осы басқаның қаңсығы бізге тақсық болатыны несі? Түсінсем бұйырмасын...

Баяғы өздері көрген қазақы көңіл, қазақы дарқаншылық орай-борай дауыл соғып, астаң-кестең тасқын сел жүрсе де, сәлт өтпеген жартастай қаз қалпында, мұрты бұзылмай қасқайып тұрған шығар деп ойлайтын шығар қос мұңлық. Со баяқы қазақы қалып-қасиеттің иран бағының ірге тасына жаһандану деген жөгі қара бас құрт түскенін қайдан білсін? Қайдан?

– Шежіре шешендігі мен ақпа ақындығын, кең пейіл дархандығын бойына дарытқан текті көк бөрі ұрпақтарының ежелден қалыптасқан салт-дәстүрі мен тұрмыс тіршілігі бүгінгі нарықтық заманда жүрісінен жаңыла.., – деп сөзің сабақтап келе жатыр еді, мен оның не айтпағын сезіп, Мүсірге қарттарға білдірмей бас шайқап ары қарай жалғастырмай-ақ қой дегенді аңғарттым. Сезімтал дос менің ойымды тез түсіне қойды да:

– Біздің өлге де жаңа қоғам, жаң қарым-

қатынас өз өзгерістерін ұсынуда, – деп сөз ауаның өзгерте қойды. Ондағы ойым астында тағы, басында бағы болмаса да намысын таптатпай, рухын жоғалтпаған, қаймағы бұзылмай, айраны ірімей ұйыған со кездегі қазақтар жайындағы қалыптасқан пейіл-көңіліне кірбің түсірмеу болатын. Мұным дұрыс па, бұрыс па таразылаған жоқпын. Әйтеуір неге екенін белгісіз ойда жоқта пайда болған сезім алқымыма кептеліп, жүрегімді майда мұң шарбылады.

– Бізді Қап тауынан қанды қол өз жендеттеріміз жер аударып Қазақ еліне әкелгенде, қақаған соғыс жүріп жатқан. Менің еміс-еміс есімде, жергілікті халық, қазақтардың да, тұрмысы жетісіп тұрғаны шамалы тұғын. Жоқшылық жасытса да, біздің құшақ жая қарсы алып, бір үзім нанын бөліскен жомарттығын қалай ұмытарсың о халықтың! Сен айтқан деп, – Мүсірге бағыштап, – жаңа қоғамың қан қасап алапат соғыстан ауыр емес шығар. Сол қырғынның өзі қазақтың жомарт жүрегін өзгерте алмаған. Сонау ата-бабадан бастау алған, ханмен берілген асыл қасиет қырық жыл қырғын болса да, үзілмек емес, – деді Симон аға бүкпесіз шын көңілден туған сөз ауанын танытып.

– Менің бір байқағаным, – деп шалынның сөзін әрі қарай жалғастырып, – қазақтар жомарттығымен қоса сауықшыл да ғой. Күнде десем өтірік болар, аптасына той-домалақсыз

күніміз өтпейтін. Несін жасырамын, кейде асылық өтіп: «Осы қазақтың-ақ тойы таусылмайды екен» деген кезіміз де болған. Өйткені сөндердің кәде, ырымға толы дәстүрлерің мол: келін түсіру, қыз ұзату, шілдехана, бесік той, тұсау кесер, күміс-алтын тойлар. Боса болмасын туған күндерді атап өту, әйтеуір толып жатқан қуаныш, ұлан асыр жиындар. Сөйтсек, қазақтар бұ фәниді жалған дүние деп атап, қамшының сабындай ғана шоп-шолақ сүреңсіз өмірді той мерекемен, ән-жырмен әрлеп өткізуге талпынған «жиған-тергенім тойға бұйырсын» деген бірден-бір сауықшыл жамағат екен-ау деп ойлаймын бүгінде. «Шақырғанға бармаған, шақырғанға зар болар» дегендей бүгінде сол тойлар, сол жиындар көзден бұл-бұл ұшты емес пе! – деді Даяна әпке терең күрсініп.

– Шіркін, сол тойларда асып төгілетін күмбірлеген күйлері мен әсем әндерді айтсаңшы олардың! Сезімнің шыңыраулы тереңінен шымырлай шығатын шырайлы әуен алпыс алты тамырыңды қуалай келіп, бой балқытар қалпымен әлдилей беретін, тербей беретін. Құлақ кесер ащылықтан ада қоңыр домбыраның қоңыр күмбіріне үйренгендіктен бе, бұл жердің қаңғыр-құңғыры жаныңды жадыратпайды да, тәтті мұңға да бөлемейді, – деді отағасы.

– Симон аға, домбыра демекші, мына қазақтың қоңыр домбырасы қайдан жүр бұл жерде адасып, – деді Лес даусынан таңданыс

лебі есіп.

– Иә, ақын Қадыр Мырза Әлі: «Нағыз қазақ қазақ емес, нағыз қазақ – домбыра» дегені бар емес пе? Сол айтпақшы, тарихи отанымызға бет бұрып үзеңгіге аяқ артқанымызда, қазақтың бәрін әкету мүмкін еместігін біліп, «нағыз қазақты» ғана еншілеген едік. Туып-өскен елді сағынғанда, домбыраны қолға алып, аздап перде басар әдетім бар. Осылайша «Нағыз қазақпен» сырласқанда әжептәуір мауқым басылып, зілтемірдей зілмауыр ойлар сергіп, әжептәуір жеңілейіп қаламын, – деді Симон аға әжім торлаған көзінен білінер-білінбес от ұшқындап. Тәрде ілулі тұрған домбыраны қасиетті мүкіммалдай аялай қолына алып:

– Бұл, – деді отағасы, – шығарда жаны бөлек, айнымас дос Амангелдінің көзі. Шіркін, Әбекең қолы-қолына жұқпай қос ішекті тербеткенде қазақтың сайын даласында мың сан тұлпар тұяғы дүбірлеткендей әсер қалдырушы еді. Жолындағының бәрін жайпап өтер құдіретті күш дерсің. Жаныңды бір ысытып, бір мұздатар ғажап күй кернейтін көңістікті.

Сол «тентек» біз көшер күні осы домбыраны қолына ұстай келіп, небір мұңлы да, зарлы әуенді аңыратсын-ай. Ол кемпіріне қарап:

– Әй, Даяна, біздің сай сүйегімізді сырқыратқан қандай ән еді? Есіңде ме?

– «Бекзатым» ғой. Қайдан естен шыға қойсын!

– Есіңде екен ғой. Иә, «Бекзатым» болатын.

Қара нар жүк көтермес бел кеткен соң,
Ен жайлау құлазиды ел кеткен соң.
Жолыққанша аман бол,
Амал қанша!?

Бірге өскен кішкентайдан құрбым едің,
Ойнаймын енді кіммен, сен кеткен соң.
Жолыққанша аман бол,
Амал қанша!? –

деп Әбекең келіншегі Түймекүлмен қосыла аңыратқанда, көшетін біз де, шығарып салушы дос-жарандар да көз жастарына тұншыға бұлыққан еді-ау. Ән аяқталысымен бордай езілген бізге Амангелді:

– Әй, «жарыместер» күн талтүстен ауған шағында жер ауыстырамыз дегендерің не қылғандарың? Сендерді жылы орындарыңнан қуған кім? Айтыңдаршы кім бар? Қай шайтан азғырды сендерді. Адам жаңылысқанымен табиғат жаңылыспайды. «Әлі-ақ өзегіңді өртеп сағындыртады», – деп еді қимас дос. Айтқаны айнымай келді де тұрды.

Сонда менің кемпірім көз жасын тия алмай: «Ана жүгермек бала ғой. Ол жақта нағашысы күтіп отырғандай «көшеміз де, кетеміз» деп жарғақ құлағы жастыққа тимей», – деді. Шындығында Николас болмаса кетеміз-ау, көшеміз-ау деген ой еш ұйқтасақ түсімізге кірмеген. Қойшы әйтеуір бәрін айт та, бірін айт, Амангелді мына домбыраны жас сәбидей аялай ұстап:

– Симон бауырым, қазақтың үш бірдей алтын тұғыры бар: олар ұлан-ғайыр жері, бай да шешен тілі, қайғы-қасиетте де, қуаныш-шаттықта да бірге жасасып келе жатқан мына қоңыр домбырасы. Соның екі діңгегін өзіңмен бірге алып кетіп барасың, олар: қазақтың тілі мен домбырасы. Мына қасиетті саз аспабын біздің көзіміздей көріп жүрерсің. Қазақ өліндегі тай-құлындай тебісіп өскен достарыңды еске аларсың мұны қолға алған сайын, – деп ішек-бауырымды елжірете ұсынған еді Амангелді дос мұны, – деді Симон аға көңіл көзінен жас ағыза.

– Шал-ау, домбыраны өзінің егелеріне берсеңші, қазақтың күмбірлеген күйлерін тартып құлағымыздың құрышын қандырсын. Сағындық қой.

– Рас-ау. Көне, жігіттер, қайсыңның өнерің бар? – деді отағасы шетімізден алма-кезек көз тастап.

Қарттардың өкінішіне қарай, бұл өнерден төртеуіміз де мақрұм екенімізді мойындадық.

– Бұл қалай болды сонда төртеуің де тарта алмайсыңдар ма? – деді Даяна әпке таңданысын жасыра алмай.

«Амангелді дос айтпақшы, қазақтың алтын тұғырынан жери бастаған мыналар қандай қазақтар, әуелі бұлар қазақтар ма?» деген көңіл түпкіріндегі реніштерін байқатпағанымен, менің байқауымша, Жорадан басқамыз рухани пұшаймандығымызды іштөй мойындап, ұялғаннан кірерге тесік таппай, жер шұқыдық.

Бұлттан шыққан күндей жайнап, маржандай тістерін жарқырата күлім қағып Мэри кіріп келгенде, жаңа ғана ұнжырғамызды түсірген бейсауат сәт өткір күн сәулесі буға айналдырған таңғы шықтай ізім-ғайым ғайыптанды да, ортамыз гүлзардай жайнап сала берді. Бұрыннан таныс-біліс жандардай ақаршақар болдық та қалдық. Кеше Алмастың жеңісіне масаңдау күй кешкен біз Мэри қызға аса көңіл бере қоймаған екенбіз. Оған жаратқан сұлулықтың төрт құбыласын түгел қиған екен. Қөш керуен орта жолға келгенше таңдай қақтырған талай сұлуларды кездестіргенбіз. Алайда Мэридің бойында өшкімге ұқсамайтын өзіне баурап алар ерекшелік барын байқадым. Он сегіз мың ғаламды жаратушы Мэри қыздың еуропалық талшыбықтай мінсіз мүсінін шығыстық қазақ аруына тән ұяң да биязы, инабатты да ибалы қасиеттерімен әрлеген екен. Қазақы жылы жымиыс құдайым-ау жымиысы қандай сүйкімді. Қандай жарасымды? Бір арудың бойында қос құрлықтың әсем кескін-келбеті әдемі үйлесім тапқан. Мына төрт құбыласы түгел ғажайыпқа Лес дос сұқтана қарап, ес жия алмай тұр. «Көңіл жүйрік пе, көк дөнен жүйрік пе» деген осы. Оқа емес, әсемдіктен ләззат алу жұмыр басты пендеге берген жаратқанның теңдессіз сыйы да.

– Қарағым-ау, ағаларыңды қонаққа шақырып алып, өзің басы-қасында болмағаның қалай? – деді Даяна әпке қызына мейір шапағатын төгө.

– Сіңбіруге уақыт жоқ, мама. Той соңындағы қарбалас. Мыңдаған туристерді, спортшыларды шығарып салу, қызмет көрсету... Өрең сұранып келдім онда да жарты сағатқа ғана. Ағалар кешіреді. Басқалар білмесе де, тойдан соңғы қарбаласты қазақ бауырларым біледі ғой, – деді жылы жымыып.

– Сіздердің мына сөз саптауларыңызды сырттан бір қазақ естіп тұрса, Афинада да қазақ отбасы бар екен-ау деп таңғаларына күмәнім жоқ. Құдды қазақтардың диалогі ғой мынау – дедім таңданысымды жасыра алмай.

– Інім-ау, біздің бүкіл саналы өміріміз қазақ атты перизат халықпен қоян-қолтық араласып өтті емес пе? Оның тілі, ділі, мәдениеті мен салт-дәстүрі біз үшін қадірлі де қастерлі. Шал екеуіміздің қазақылық өтімізден өтіп, сүйегімізге жеткен. Мына қос шырағым болмаса сендерден қалмай туған елге еш нәрсеге алаңдамай кетер едік, – деді Даяна әпке жүзі дауылды күнгі теңіздей толқып.

– Міне, ағалар, кемпір-шалдың көшіп келгелі көрген күні осы. Мұндағы өміргө көндіге алар емес. Есіл-дертттері қазақ өлі, құлын-тайдай тебісіп өскен құрбы-құрдастары. Бұлар төк өткен өмірлерін еске түсірумен өмір кешуде. Кейде жылы орындарынан қозғап, қарттарға қиянат жасадық-ау деп те ойлаймыз.

– Осыншама зарымызды айттық. Көнді ме ағаң «көшеміз де, көшеміз» деп, – деді Симон аға рәнжи сөйлеп, – Құдайға шүкір, ішім-жемге зөрү

емеспіз, басымызда баспанамыз бар, бір сөзбен айтқанда, керегінің бәрі бар. Бірақ біз бұл жерде ешкімге керек емеспіз. Сөйлесіп шер шығаратын, сырласатын пенде жоқ. Миллиондаған қалада жалғызсырайсың, жетімсірейсің.

Ал Кентауда мүлдем басқаша. Көшеге шықсаң, бірі: О-о, Симон інім, аман-есенсіңдер ме, жаман немелерің мен келіннің жағдайы жақсы ма? – деп жағдайымды сұрап, арқамнан қағып кетеді. Екінші біреуі: «Ей, Симон, Амангелдінің Түймекүлі алты қыздан кейін ұл тапты. Досыңның жүрегі жарылып жүрген шығар. Жүр жудырамыз... Ә-әй, сен қатыныңнан қорқасын ғой. Қойшы сені» деп қағытып кетсе, үшіншісі: «Симон көке, Өміртай көкемнің Ғалымжаны келіншек әкелді. Соған ертең сағат бірде беташар тойға сіздерді шақырып жатыр. Қалмай келіңіздер» деп қуантып кетеді.

Сен өтіп кеткенше, алдыңды кеспей жанарын төмен салып кідіріп тұрған қыз-келіншектерді көргеніңде ер-азаматты пірім деп таныған ұлттың салт-дәстүріне тәтті болмай көр. Сүйсінесің. Кейде кемпірім екеуімізді құдай да ұмытып кетті ме деген ойға келеміз.

– Папа, олай демеңізші. Сіздер бізге керексіздер, о не дегеніңіз? – деді Мэри шошына сөйлеп.

– Аузымызбен тістегендей ғып жеткізген енді сен екеуіңе керек болмасақ, онда жетіскен екенбіз. Әңгіме сендер жайында болып тұрған

жоқ, мына керең де соқыр орта жайында болып тұр ғой.

Әкесінің нала көңілін алдандырмақ ниетпен маржандай тістерін жарқырата тәтті жымыып Мэри:

– Папа, ағаларыма қуанышты хабар ала келдім. Соны айтуға мұрша беріңізші маған, – деді.

Біз елең ете қалдық. Симон аға да жаймашуақтанып:

– Қызым, қазақтар қуанышты хабар жеткізер алдында сүйінші сұрайды. Ағаларыңнан сүйіншісін алып барып айт қуанышты хабарыңды, – деді қалжыңдай сөйлеп.

Сұлу келіншектің әр қимыл-қозғалысынан жанарын жазбай отырған Лес:

– Қарындасымыз сүйінші сұраса, аянарымыз жоқ, – деп жан қалтасын қарманды. Тілі мен салт-дәстүрден тамыр үзген Жорадан басқамыз қуанышты хабар жоралғысыз қалмайтынын байқаттық.

– Ой, папа, қай-қайдағыны қайдан шығардыңыз? Ағалар шынымен көріп қалды ғой, – деді Мэри ренжи сөйлеп.

– Қызым-ау, жиырма жылда бір рет қазақ болайық та. Нең кетті сенің? Кәне, қуанышты хабарыңды айтып, ағаларыңды қуантшы, – деді отағасы жайдары үнмен.

– Сіздердің Алмастарыңыз ауыспалы Баркер кубогының иегері аталды.

Бұған біз мәре-сәре болып төбеміз көкке

жеткендей қуандық.

– Баркер деген кім өзі? Оның атындағы кубок ненің белгісі? – деді Даяна әпке.

– Вэл Баркер ауыспалы кубогі олимпиадада ең шебер боксшыға берілетін кубок, әпке, – деді Лес.

– Онда жарады. Алмастарың батыр бабаларыңның нағыз ұрпағы екенін төрткүл дүниеге танытты. Қазақтың қыран жігіттерінің биіктен көріне беруіне біз шын жүректен тілектеспіз, – деді Симон аға ағынан жарылып.

Біз Мэриге сүйіншімізді бермек боп әмианымызға қол салдық, байқаймын, Жора да көк қағаздың бірін суырып әзірлеп жатыр.

– За что хочешь дать, – дедім өзіне жай ғана біздің әрекетіміздің мәнін түсінген-түсінбегенін білгім келіп.

– Наверное за обед, – дегені.

– Ойбай, бұларың не? Қай қазақ жайған дастарқанына ақы дәмететін, – деп шыр-пыры шығып. Бәленің бәрін сен шығарып отырсың ғой, – деп шалына алара қарап. «Мэри қарындасымыздың сүйіншісіне» дегенімізге көнбей жөн-жоралығыны аяқтатпай тастады.

– Папа, – деді Мэри әкесіне көз тастап, – домбыраны солай ұстап тұра бересіз ба? Онан да ағаларға беріп, Баркердің қуанышына не бір ән, не бір күй тартып беруді өтінбейміз бе? Сүйіншінің өтеуі сол болсын, – деді.

– Қызым-ау, сен келмей тұрып ағаларыңның

неге қабілетті екенін білгенбіз? Әуелі ауылдың алты ауызын айтқызып барып, содан соң барып қонаққа көзек беретін қазақта кәде бар емес пе? Сондықтан Афинаның алты ауызын өзің баста, кәне, – деп домбыраны қызына ұсынды. Мэри қоңыр домбыраның құлағын келтіріп алып Дәулеткерейдің «Қосалқасын» төгілте жөнелді. Домбыраның қос ішегінен төгілген құдіретті күй алпыс алты тамырыңды қуалай келіп бой балқытар қалпымен тербетіп барады. Айнала төңіректі нұрға бөлеп, жүрегіңді елжіреткен пәрменді әсер әлде қайда бұ пәни дүниенің әуресарсаңынан, күйбең-күйкі тіршілігінен алыстатып, жұмаққа жетелегендей.

Жібектей жұмсақ саз табиғаты мөлдір-сезіммен тербетіп бөлгісіз нұрлы әлемді елестеткендей.

Қос алқасы ырғақ-ырғақ тербеліп, қолаң шашы тірсегіне түсе, қос шелекпен бұлаққа бара жатқан жас арудың періштедей кейпі сылаң қағады. Тұлпарын суаруға келген боп жолдан бұрылған батыр жігіт те бұлақ басына келген қос алқалы бойжеткенге ынтызарлық көңілін білдіруі жүрек толқытқан нәзік сезімге толы әсем де келісті көрініс жаныңды жадыратады. Домбыра шанағынан осыншама қуатты, осыншама тегеурінді, осыншама сазды, осыншама нәзік үндер иіріміне қалай құйылып- төгіліп жатқанын білмейсің!

Маналы бері сиқырлы күйдің ырғағынан шыға алмай, еріксіз соның тұтқыны болып

отырған сыңайлымыз.

Мына құдіретті күйді елжірей тыңдаған қос қария іздеген асылдарын жаңа тапқандай ерекше күйде.

Домбыра шанағынан шашыраған асыл нұрды тек Жораның жаттанған жан дүниесі ғана қабылдай алмай отырғанын байқадым. Өйткені одан өлжіреңкі кәйіп, елткен рең, жадыраған жанар байқалмайды. Соқырдың шел қаптаған көзіндей бедірейген де қалған. Өңі сұрланып, көңілі құлазып отыр. «Төлқұжатында ұлты қазақ деп жазылғанымен, тілінің ақауы бар қазақ қазақ болып жарытпайды екен-ау» дедім іштей күйініп. Тілі де, діні де бөлек елде, бөлек отбасында қазақтың бай да құдіретті тілі мөн қоңыр домбырасы салтанат құрып, төрден орын алып, құрметтеліп отырғанда бұның қара бұлттай түнеруі қалай?! Дәулеткерейдің «Қосалқасы» мұзарт шыңның мұзын ертіп, ағыл-тегіл сезім селін селдеткенде, Жораның селт етпеуі қалай!? Бұл ненің белгісі? Қазақтың өзегіне түскен жегі құрттың әуже алғанының белгісі ме екен, әлде..!

Терең сырлы, қоңыр мақпал әуенді мөлдір сезіммен тербетер күй жан дүниемізді нұрландырып барып тәмамдалды. Баршамыз орнымыздан тұрып шапалақты қарша жаудырдық.

– Қарындасым-ау, домбыраның құлағында ойнауды қайдан игеріп жүрсің, – деді Мүсір таңданысын жасыра алмай.

– Мектепте домбыра үйірмесіне қатысқанмын, аға, – деді Мэри көзінің қарашығында от ойнап.

– Ой, айналайын бармағынан бал тамған қарындасынан. Елге барып еуропалық қыз қазақтың қоңыр домбырасымен қазақтың қоңыр күйін төгілтіп, құлақ құрышын қандырды десем сенбейді-ау, сенбейді. Тағы да қандай қыз десеңші періштедей ару ғой, – деп қыздың сүйріктей саусақтарына ерін тигізді.

Қазақтың қарапайым саз аспабымен қазақтың өзін тәтті еткен қызына екі қарт мақтана-масаттана, ет жүрегі елжірей, мейірлерін төге қарады.

– Әй, жігіттер, шыли жер-көкке тигізбей мақтай бермеңдерші қызымызды. Көздерің тиіп кетер. Әсіресе мына Лестің көзі жаман. Кетеріңде қарындасыңа түкіріп кетпесең ауырып қалар, – деді Даяна әпке жөңіл күліп, қазақы ырымнан да хабардар екенін танытып.

– Ойбай, әпке, бір ауыз сөзіңіз, түкір десеңіз түкіріп кетейін. Мэри сынды қарындасымыз бейтаптанбасын біздің кесірімізден, – деді Лес қуақылана. Түкке түсінбеген Жорадан басқамыз жарасымды қалжыңға күлісіп жатырмыз. Ол болса күн сәулесі түсетін саңлауы жоқ ұрадай меңіреу, сазарыңқы. Бөлек тіл мүлдем бөлек дүние екен-ау.

– Қызым, жарты сағатқа өзер сұранып келдім деп едің. Сенің қонақтармен қоштасатын уақытың да таяп қалған шығар. Амангелді ағаң

үйрөткен әндеріңнің бірін айтып берші ағаларыңа, – деді анасы.

Мәри пәлсініп тұрмады көздерінде ерке назбен қуаныштың оты жанып, тістерін ақ маржандай жарқ-жарқ еткізе тәтті жымыып алды да домбыраның құлақ күйін келтіріп шырқата жөнелді. Әуелі баяу басталып, бірте-бірте кеңістікті керней мұңды әуен қалықтай жөнелді. Жан дүниемізді елжіретер бір жылы ағыс, нұрлы дауыс бәрімізді баурап алды. Тамылжыған саздың құдіреттілігі соншалық жан дүниеңді жабырқатып, көзіңе жас үйіреді. Көк аспанның төрінде үшкілденіп ұшып бара жатқан тырналар тізбегі көңілге қай-қайдағы мұң ұялатады, жабырқатады.

Соңғы шумаққа Жорадан басқамыз қосыла өндеттік.

Біздің жаққа бауыр басып кеткен бе,
Тамаша әнмен келіп еді көктемде.
Өскен жерге сыймай кетіп барады,
Өскен жерін қымай кетіп,
Қымай кетіп барады.

Қос қарияның жанарлары жасқа шыланып, туып-өскен елге деген сағыныш өзекті өртейтіндей күйзелісте тұрғанын байқау қиын емес еді.

Ата-анасының әлгінде ғана көктем селіндей тасыған шат көңілдері сахара шөліндей құлазып, орнын сағыныш мұңының тұнжыр тұманы

торлағанын пәрзенттік сөзімталдықпен түйсінген Мэри домбыраны төрдегі орнына іле салып:

– Осы әнді орындаған сайын ата-анасын сағынған жетім баладай көздері мөлтілдейді де қалады. Ылғи осы. Өздері қоярда қоймай айтқызып алады да соңынан көз жастарын көлдөтіп отырғаны. Пап, мам, – деп қатар отырған қарттарды құшағына алып, – өндігәрі мұңаюларыңызды қоймасаңдар, қазақтың күйін де, әнін де айтпаймын, – деді.

– Ағаң туып-өскен елден айырып еді, сен енді ең соңғы алданышымыз сүйіп-сүйсініп тыңдайтын өн-жырымыздан айырмақшымысың? Әдіра қалғыр, аузымызбен тістөгендей ғып жеткізгендегі сөндөрдөн көрген мархадамымыз осы ма? – деді Даяна ана қызына өкпелі үнмен.

– Мама, көшіріңіз сізді ресіжітсүйін дегенім жоқ еді. Қазақстаннан кеткелі жиырма жылға жақындап қалды ғой. Уақыт бәрін жазады дегені қайда? Бұлардың сағыныштары жыл өткен сайын қайта...

– Мэри қарындасым, – деді Мүсір қыздың сөзін бөліп, – уақыттың да пәрмені келмейтін нәрселер баршылық бұл өмірде. Ол физиологиялық әсер қайта уақыт озған сайын шыңдала, қуаттана түседі. Соның бірі – сағыныш. Әсіресе өскөн елге деген адамның сағынуы бірте-бірте жазылмайтын дертке айналады. Оны ғылыми тілде ностальгия дейді. Сағыныш дертінің бірден-бір емі – ол аңсаған

еліне бару, көкөрай шалғынына аунау, ауасымен тыныстау, суын ұрттау, сүйген асының дәмін тату, асыр-салып ойнаған орман-тоғайын армансыз аралау, ең бастысы құлын-тайдай тебісіп бірге өскен құрбыларымен сырласып шер тарқату. Сонда ғана жандары жай табады. Басқа ем жоқ, – деді.

Мүсірдің айтқан уәлі уәжіне қос қария аса ризалық танытып.

– Әп, бәрекелде Мүсеке, біздің көкейімізді жастар қайдан түсінсін? Мына тас қапаста өткен өмір өмір ме тәйірі? Таңнан тұрып арайлап атқан алтын күннің шұғыласына көз тігіп ұзақ қарамаған соң, қысқа күннің батар шағында қызғылтым сәулеге шымқалған ұлпа бұлттардың мұнарына қарап өмір жайында ой толғамаған соң, шетсіз де, шексіз көк аспанның жымыңдаған жұлдыз-моншақтарының әсемдігінен ләззат алмаған соң, ең ақыры құрбақаның құрылын, шегірткенің шырылын естімеген соң өмірді өмір деп атауға бола ма? – деді Симон аға.

Шынын айтсам, қос қарияның айтқандарының астарына тереңірек ой көзін салмағанымыз анық. Байсал шаққа жеткенге дейін елде жүргенде елеуі бермейтін, елеуі бермейтін не оған мән де бермейтін дүниелер жайында отағасының ой толғанысы мені таңдандырды. Иә, әншейінде жіті көңіл бөліп, ерекше зер сала бермейді екенбіз ғой. Япыр-ау, біз осы өз асылдарымызға осынша неге салқын да самарқау қараймыз? Неге? «Қолда барда

алтынның қадірі жоқ» деген осы ма? Ойымызды мизам таразысына тартар болсақ, қос қарияның айтып отырғанының бәрі баға жетпес құндылықтар екені ақиқат. Түсінігі бар адамға шындық қой.

– Папа, – деді Мэри, Мүсір аға өкеуіңіздің мына сөздеріңізден кейін өмірдің біз парқына бара бермейтін қалтарыстары да бар екенін ұққандай болдым. Қазақтар айтпақшы, құдай қаласа, келесі жылы жазда құрбақасы құрылдайтын, шегірткесі шырылдайтын Қазақстанға не қонақ болып барып қайтасыңдар, не түпкілікті көшіріп апарамыз. Осыған Николасты көндіру менің мойнымда, – деді.

Бұған бәріміз де мәз-мейрам болып, қауқылдасып қалдық. Қос қарияның мұңды жүздері жадырап шыға келді.

– Олай болса, – деді Лес сөзін Мэриге бағыштап, – ата-анаңызды елге шығарып саларда маған жедел хат жолдайсыз. Бұл кісілерді әуежайдан өзім күтіп аламын, – деді қызбаланып.

– Симон аға мен әпкемді жора-жолдастарымен кездестіру, жалаң аяқ, жалаң бас кездерінде асыр салып ойнаған жерлерін аралатып, қыдырту менің мойнымда, – деді Мүсір.

– Елдөгі құрбақаның құрылын, шегірткенің шырылын қос қарияға естірту менің үлесімде, – дедім мен де.

Лес Мэридің назарын маған аударып:

– Қарындасым, мына ағаң бар ғой. Үнемі осы, «ауырдың үсті, жеңілді астын» іздейді де жүреді. Қаттылықтың шыңына шыққан бұл. Құрыл мен шырылды тыңдатамын дегені не сасқаны. Өйткені олар төгін ғой. Одан күрделірек нәрсені таппағаны дә, – деп құрдастық қыжыртпа сөзбен түйреп.

– Леке, – дедім мен, – Мүсекең де, сен де шаһарда тұрасыңдар. Мен болсам Шымкенттен елу шақырым жердегі Аққұм елді мекенінде тіршілік етемін. Біздің ауылға талай рет барғансың. Оның табиғатын Алла тағала жаратқан қаз қалпында екенін өзің білесін. Қарттарымыздың аңсары ауған күллі сәулелі шақ, тылсымды дүниесі сол жерден табылатыны даусыз. Бұл, сеніңше, қонақты әуежайдан қарсы алғанға қарағанда ауырдың үсті ме, жоқ әлде асты ма, айтшы, – дедім Лестің қалжыңына қалжыңмен жауап беріп.

– Өмірі біреуге бір мысал ақыңды жіберме сен, – деді Лес болар-болмас басын шайқап, сұқ саусағын кезеп «қап сені ме!» дегендөй сес көрсетіп.

Еш нәрседен бейхабар, бізбен бірге келгеніне өкініп отырған Жорадан басқамыз мәз-мәйрамыз.

– Айналайындар, ықыластарыңа, риясыз көңілдеріңе рахмет. Қазақы көңіл, қазақы дарқандықты аңсап жүрген шағымызда сөндерді көріп, арқа-жарқа тілдесіп, қазақтай бекзат халыққа сағынышымызды ақтарып, сәл де болса

мауқымымызды басқандай болдық. Қазақтың кең пейілділігі, достық мақамынан айнымайтын кіршіксіз көңілі, тағдыр тәлкегіне ұшыраған мүсәпірлерді жеріне де, жүрегіне де сыйдыра білген жомарттығы үшін құрметтейміз, сағынамыз, қаншама уақыт өтсе де, ұмыта алмаймыз, – деді Даяна әпке тебірене отырып.

Қадым заманнан мәдениеті мен өдебиеті дамыған, өр ғимараты мен кірпішінің өз тарихы бар, олимпиада отанында отырып өз халқымызға деген осыншама ықыласты есту қуаныш толқынын тудырып, жан дүниемізді тәтті күйге бөледі. Таза ықыластың, шын пейілдің өзіне ішпей-жемей мас бола береді екен-ау адам деген. Көңілі көктемдей шуақ, іші таза, тұла бойы тұнған текті халықтың ұрпағы екеніңді сезіну ой-сананы алтын-кірпікті күннің жып-жылы, мап-майда, жанға жайлы сәулесімен нұрландыра түскендей.

Тілі мен діні бөлек, алайда Қазақ Елі, қазаққа деген ерекше ынта-ықыласының, сүйінішінің жөні бөлек отбасында отырып аузын ашса, көмекейі көрінетін, бөтеннің ала жібін аттамайтын, кең өтек, жуас халықтың қадір-қасиетін бөгде жұттың көзімен жаңа таразылығындай болдым. «Қолда барда алтынның қадірі жоқ» дегендей, сайын дала көшпөнділерінің сан ғасырлар желісінде қалыптасқан салт-дәстүр, болмыс-тіршілігі, жақсылыққа деген ұлы сенімінің, пәктік пен әсемдікке деген айрықша іңкәрліктің, имандылық жолында жанын пидә етуге бас

тіккен ерекше мәрттіктің іргетасы екенін бүгінге дейін неге түсінбегенбіз? Мына асыл қарттар көзімізді ашпағанда, «дәстүрдің озығы бар, тозығы бар» деп ата-баба салып кеткен сара жолын өзімізше түзетпек болдық-ау, ергежейлі санамыздың дiмкәстігіне қарамай. Ұят-ай! Күл-қоқыс пен шөп-шаламның айналасынан шыр-шыр өтіп ұзай алмай жүріп, қыранның қанат жайған заңғар биігін аласартпақ болғанымыз немді алғанымыз?! Құдайым-ау, өзгені зор, өзімізді қор санауымыз неліктен? Өзгелер бізден несімен артық? Біз зор санаған жұрттар ата-бабамыздың айбынынан сескеніп биік-биік қорғандар соқпады ма?! Сол сұс пен айбынның іргетасы бүгінгі біз «тозығы жеткен» деп жүрген салт-дәстүріміз, діліміз бен дініміз екенін неге ұмыттық? Апырай десөңші, неге гана ұмыттық екен..?

Осынау ойлар жан дүниемді құлазытып, жүрегімді паршалаумен болды.

Афинадағы домбыралы отбасымен қоштасатын сәт де келіп жетті.

– Симон аға, Даяна әпке, Мәри қарындасым, қазақты қазаққа жақсылап танытқандарыңыз үшін шексіз алғысымызды білдіреміз. Қазақ халқын қадірлегендіктен, сол ұлттың ұрпағы болғандықтан бізге жүректеріңізден төрінен жай беріп, ізет көрсеткендеріңізге пейілдеріңізге аса ризашылығымызды білдіреміз. Келесі жылы жазда туып-өскен, аңсап сағынған Қазақ Елінде сіздерді асыға күтеміз, – дедім үй иелерінің

қолын алып.

– Туып-өскен киелі жерге, сол құнарлы топырақты мекен еткен қасиетті елге дұғай сәлем айта барыңыздар бізден, – болды қос қарияның соңғы сөзі. Жанарлары жасқа шыланып, жүздері мұңға малынып, қазақты қазақтан бетер құрметтеген шуақты жандар ата жүректен мейірленіп шығарып салды. Бала пейілмен қоштасып біз кете бардық.

Біз болсақ көк жүзінде Грекиядан шығып, туған елге қарай ұшып бара жатырмыз. Афина көгінен, сон-о-о-у алыстан қоңыр домбыраның шанағынан төгілген жан тербер жұмсақ та жылы әуені естіледі. Сұлу да құлаққа жағымды, жүрекке жылы көңіл қылын шертіп, бірде шаттыққа бөлесе, бірде мұң болып тербейді. Сырлы күй бойыма ерекше күш-қуат құйып, кеудемді әлдебір мақтаныш кернейді. Жән дүниені елжіретіп, сезімді баурап барады.

Қазақ өзгерер, бірақ домбыра шанағынан төгілген ән-күй өзгермейді, қуаныш-қайғыда қазақтың жанына жалау болған «нағыз қазақ» өзгермейді. Оның мақпал үні күллі түрік баласын бір шаңырақтың астына шақырады, ынтымаққа үндейді.

ДОМБЫРА – қазақ үшін киелі ұғым. Оның екі ішегі сан ғасырлар бойы қазақтың жоғын жоқтап, мұңын мұңлаумен келеді.

Қазақ аспанында қырандар қалықтап жүр. Басқа құстар сәл суық түсті дегенше-ақ туған жерін тастап жылы жаққа кетіп отырады. Ал

сұңқарлар қанша қыспақ көрсө де, қиянат тапса да, шыңынан безбейді.

Қыран құйқылжыта сайрамайды, қаһарлана саңқылдайды. Оның әр саңқылынан ерлік пен батырлықтың лебі еседі.

ТІЛ

«Дауға салса, алмастай
қиған, ойға салса, қорғасындай
балқыған, өмірдің кез келген
орайында әрі қару, әрі қалқан
болған, әрі байырғы, әрі жас,
отты да ойнақы Ана тілінен
артық қазақ үшін бұл дүниеде
ештеңе жоқ»

Н.Ә. Назарбаев

Шіркін, менің қасиетті, жаныңды
нұрландырар анық та айқын, шешен де көркем
ана тілім, қазақ тілі! Сен менің таусылмайтын,
көл-көсір қазынамсың, барлық қайғы-қасіреттен,
кесапаттан құтқарар ақ періштемсің. Сен менің
шөліркеп сусағанда сусынымды қандырар
мөлдіреген бұлағымсың! Сен менің...

Менің көкейімде талай-талай айтылмаған ой
жатыр, мүлтіксіз сөйлейтін дауыс та бар. Ол
дауыс сенсің, менің ана тілім, қазақ тілі. Сенің
арқаңда ғана мен туған өлім жайында, үсті
пейіш, асты кеніш қазыналы жерім жайында,
туған халқымның тамаша қасиеттері хақында
сыр шертемін. Сенің арқаңда елімнің өткенін

танымын, келешегін болжаймын. Сен мені қолымнан жетектеп, үлкен өміргө шығардың, әлемді таныттың.

Туған анам көктегі тәнімді жерге түсірсе, сен рух отын жандырып, жанымды көкке көтердің. Кейбір қаракөз бауырларым бөгде тілде сөйлеп, оны өзінің жетістігі санап, мәдениеттілікке балап жүргендеріне қынжыламын. Мейлі ғой, қай тілде сөйлеймін десе де өз еркі! Ана сүтімен келетін, бесік жырымен берілетін туған тілін білмеу өз ұлтының ұя көшінен көз жазып қалған мүсәпірге, жарымжанға ұқсатамын оларды. Бөгде ел, жат жұрт шын көңілінен арқаңнан қақса құба-құп, сырты жылтырақ, іштей кемсіте отырып маңдайыңнан сыйпағанына мәз болғаныңа күйінемін. Мен оларға ақыл айтқым келіп отырған жоқ! Алайда сен, қайталап айтамын, сен, онсыз да саны аз біздей ұлт үшін, адасқан жансың, адасқан адамсың. Иә, жоғалған жұрағатсың...

Әжем жарықтық қағынан жеріген осындай жанды көргенде: «Жаратқан ерден ез тудыра көрмесін» дейтін. Тағы бірде: «Жаратқан пендесін адастыра көрмесін» дейтұғын.

Мына аласапыран алмағайып заманда «тілден айрылу – бәрінен айырылу» (М.Шаханов). Қасиетсіз тобырға айналу. Ал тобыр деген рухсыз, ынтымақсыз, пәтуасыз адамдар тобы. Тобырдың биік мақсаты болмайды. Бар арманы: қарнының тоқтығы,

өзінің амандығы. Басқасы пұл болмаса, күл болсын, оған бәрі бір.

Тобырды ұлт етіп ұйыстырар – құдіретті тіл. Иә, тіл – құдірет! Жанды да сыйқырлы құдірет!

Бауыржан інім айтады: Жайма базарда келімсек бір қытай саудагері ескі-құсқы киімдерін сатып тұр. Соларды менсініңкіремей, танауын көкке көтеріп, өрі қарай өте бөрген қазақ көліншегіне әлгі қытай таза қазақ тілінде: «Китке жарайды», – деп қалды. Әлгі көліншек саудагердің мына әрекетіне ішек-сілесі қата күліп, әлгі өзі менсінбей көткен тауарларды қайта қарап жатыр. Тіл құдіреті түкке жарамсыз киімдерді алғызып тынды ақыры.

Ел арасында мынадай аңыз-әңгіме естігенім бар. Бір қазақтың ер көңілді жігіті қалмақтың қара көз қызына ғашық болыпты. Қыз мынандай шарт қояды: «Мен саған тұрмысқа шығайын, бірақ он шартымды орында», – дейді.

Жігіт оның шарттарын бірінен соң бірін орындай бастайды. Алғаш жал құйрығы төгілген, ноқта-жүген киілмеген асау атты жуасытады. Аузынан көбік атқан бураны шөктіреді. Алқызыл түлкінің терісін бүлдірмес үшін көзінен атып түсіреді. Не керек, толып жатқан бірінен бірі қиын шарттарды орындайды. «Киіміңді суламай асау өзеннен жүзіп өт», «Көк бөріні қарусыз ұстап әкел» деген сияқты. Жігіт қыз шарттарының тоғызын мүлтіксіз орындайды. Ең соңғы шартын қояды.

«Енді сен, – дейді қыз, – өз ана тіліңді ұмыт та, біздің тілде сөйле», – дейді. Сонда жігіт сүйгеніне ләм-мум деместен бұрылыпты да, атына қарғып мініп, құйғыта шаба жөнеліпті. Қазақтың ер көңілді жігіті ана тілі үшін махаббатын талақ етіп, кете беріпті.

Қолымда менің өміріме әр беретін, нәр беретін, сырлы да нұрлы шам-шырағым бар. Ол менің адаспас үшін анамның жаққан шырағы – ана тілім. Егер ол абайсызда сөнер болса, өмірімнің қараңғы түнекке айналғаны. Дамылсыз соққан жүректің мертіккені.

Ата-ана ұрпағына мұра етіп тілін қалдырады. Ал ана тілін мұра етіп алған ұрпақ халқының салт-дәстүрлерін, діні мен ділін көздің қарашығындай сақтар, өзіне үй-жай, дүние-мүлік жинар. Домбыраның құлағын келтіріп, бабадан қалған күйін ойнар болар.

Қайран әсем де көркем ана тілім менің! Қазағыңа ризамысың? Әй, қайдам! Қадір-қасиетіңді бағалай алмай жүрміз-ау сенің? Басқаны қайдам, менің тірегім сенсің! Мен сенің көл-көсір байлығыңды мақтан етемін. Со-о-ноу тұңғыық терең шыңыраудан жарыққа, жасыл желекке асыққан бұлақтың мөлдір тамшысындай ана тілімнің інжу-маржандары тірлігімнің сән-салтанатын келтіріп, жүрегімді қуанышқа бөлейді.

Ана тілім, жанға жайлы ырғағыңа құлақ түрсем, сонда маған жер ананың төсін жарып шыққан бал бұлақтың сылдырын естігендей

болармын. Мен таудан құлап аққан өзен күркірін ұнатамын, мен қыранның қаһарлы шаңқылын, бәйгеге түскен қазанаттың дүбірін сүйемін, бұлбұлдың үнін, домбыраның күмбірін ұнатамын. Осынау сүйкімді дыбыстар, құлақтың құрышын қандыратын дыбыстардың бәрі менің тілімнен табылады. Табиғатта қаншама үн болса, менің тілімде де соншама дыбыс бар, соншама саз, сонша ырғақ бар, сонша саз, сонша ырғақ бар.

Уа, менің құдіретті ұлы тілім, алуан түрлі ырғағың неткөн әсем еді! Қазақ болып тұмаған пендеге тау тағысындай асау тілімді жуасыту да қиын-ау саған.

Үсті пейіш, асты кеніш сайын далам бар деп жар салу жеткіліксіз, оны сұқ көзден сақтау керек.

«Қазақ қазақпен қазақша сөйлессін» деп ұран тастау жеткіліксіз, оны күллі қазақстандықтардың қажеттілігіне айналдыру лазым.

Махамбет маған айтқан еді (М.Жүсіпұлы.Ташкент қаласындағы Өзбек мемлекеттік әлем тілдері университетінің кафедра меңгерушісі, ф.ғ. докторы)

2001 жылы Адам Маскевич атындағы Позин университетінің Шығыстану институтының түркология бөлімінің меңгерушісі, профессоры Кенрик Инковскиймен Варшава қаласында кездестік. Сонда ол кісі бір сөзінде:

– Мен Позин университетінде түркі бөлімін аштым, енді өзбек бөлімін ашпақшымын, – деді.

Мен:

– Неғыласыз өзбек тілін ашып? – дедім ренісімді жасыра алмай. Ол аз үнсіздіктен соң:

– Жиырма миллион өзбек бар, халық саны бойынша түркі халықтарының ішінде түріктерден кейінгі екінші орында тұр, – деді.

– Сіз егер өзбек тілін ашсаңыз оны тек өзбек қана түсінеді. Ал егер қазақ тілін ашсаңыз сізді қарақалпақ, қырғыз, ноғай, татар, башқұрт сияқты түркі халықтарының 50% түсінетін болады. Сондықтан сізге өзбек тілінен гөрі қазақ тілі тиімдірек, – деп сол жолы дегеніме жетіп, қазақ бөлімін ашуға себепші болдым.

Үш жылдан соң қыркүйек айында ол кісімен тағы жүздестік. Сонда:

– Біз қазақ бөлімін жапқалы жатырмыз, – деді ренжи сөйлеп, – неге десеңіз, біздің балалар іс-тәжірибесін өткізуге Қазақстанға жібергенбіз. Поляк балалары (қазақ бөлімінде оқитын) түрікше де, қазақша да өте жақсы сөйлейді. Олармен Қазақстанда бірде-бір қазақ қазақша сөйлеспепті, керісінше орысша сөйлейді екен. Сөйтіп Қазақстанға барған біздің балалар:

– Ол жақта қазақтардың өздеріне қазақ тілі керек емес екен, ендеше неге үйренуіміз керек қазақ тілін?– деп ренжіп қайтты. Сондықтан қазақ бөлімі қажетсіз екен деп таптық.

Мен не айтарымды білмей, қатты ұялдым.

Натали Васильенсканың күнделігінен.
(Н.Васильенска Адам Маскевич атындағы университетінің түркология факультетінің 4-

курс студенті).

Қазақ жерінен алған әсерім керемет...Тек мені өкініште қалдырғаны, мұнда көшеде қазақтармен тілдесу барысында орыс тілі басым. Көптеген тұста:

– Мен орыс тілін түсінбеймін. Мүмкін болғанша қазақша тілдесіңіз, – деуге мәжбүр боламын.

Бірде дүкенге кіріп, қаймақ беруін сұрадым. Дүкенші қазақ қызы нө сұрап тұрғанымды түсінбей дал болды. Ол:

– Орысшасы қалай? – деді.

– Дүкенде зат бағасын сұрасаңыз немесе көшеде кездескен қазақтан әлде бір мекен жайды айтуын өтінсеңіз орысша жауап қайтарады. Тым болмаса қазақ тіліндегі қолданысқа қажетті бір-екі ауыз сөзбен де түсіндіріп бере алмады. Бұл өте ұят!

Лес досым айтады. Тілі үшін, жері үшін күреспеген халықтың өзі емес, оның қоқым, қиқымы.

Әр адамға өзінің ана тілі – негізгі тіл. Өзінің тілін сүймеген пенде, өзінің ұлтын сүйе алмайды. Өзінің тауын сүймеген адам, өзінің жазығын да сүйе алмайды. Өз отбасынан таппаған бақытты көшеден таппайды. Өз анасын қадірлемеген кісі өзге әйелдің бетіне түкірері хақ.

Айжанның күнделегінен. (журналист Көшенова). Биыл (2008) Тбилисиде соңғы 2-3 жылда жұмыс істей бастаған қазақстандық

компанияларда қазақтар ойын-сауық отауында Наурыз мейрамын тойлады. Сонда менің қасымда отырған «Мир» телекомпаниясы грузин қызметінің журналисі қазақ әдет-ғұрпын, көрсетілетінін, қазақ тілінде сөз сөйлеп, ән шырқалатын, балалардың қазақша тақпақ айтып, би билейтін сәтін сарыла күтті.

Мен де Грузиядағы қазақтардың Наурыз тойынан хабар жолдай алмадым. Өйткені жүз қазақтың арасынан қазақшаға жетік, ұлыстың ұлы күні жайлы айтып бере алатын бір қазақ таппадым. Өкінішке орай!

Анасының бесік жырын, тілін, әнін, күмбірлеген күйін өстімей өскен бала әке-шешесі болғанымен, рухани тамыры үзілген мүгедек жан. Ал әке-шешесіз өскен сәби өзгер бесігінің басында бесік жыры шырқалып, «айналайын қоңыр қозым» деген сөзді естіп өссе, ана тілінің уызымән нәрленсе жетім болмағаны. Өйткені қазақтың киелі даласы мен тауы, жазығы мен өзен-көлі, шөлі мен шөлейті – бәрі-бәрі қазақша сайрап тұр емес пе?

Адам деген түсінде не көрмейді? Туған жерді құмырсқадай қаптаған табғаштардан қорғап қанды шайқастың ішінде жүр екенмін-ау деймін. Бір қазақ сарбазына он жау сарбазы жан беріп, жан алысуда. Алдыңнан да, артыңнан да, оңыңнан да, солыңнан да, ораған дұшпан. «Арқа тірер жартас табылса, оңтайлы болар еді-ау» деп ойладым да жылыстай жүріп, жақын маңдағы жарқабаққа паналап тұра қалдым. Жау ту

сыртымнан қару сілтей алмайтындықтан еркін қимылдап оңға келгенін оңға, солға келгенін солға сұлата бердім, сұлата бердім! Қылышым табғаштардың төбесінде жасындай жарқылдады. «Алаштаған» ұраннан оянып кеттім.

Қазақ елі мен үшін қиын-қыстау кездерде арқа сүйер, пана болар жартас болса, қылышым өткір де сұсты ана тілім!

Жазушының жаңа шығармасын, ақынның сиясы кеппеген жырын, оқыған сайын, Ана тілім, сені жаңа танығандай, жаңа ғана түсінгендей, жаңа ғана көргендей боламын. Көркемдігіңе таң қаламын. Әсемдігіңе сүйінемін. Мен үшін сен сарқылмайтын, ұшы-қиырсыз қазынасың, таусылмайтын байлығымсың.

Күнделік дәптерден. Ресейде Отан алдындағы борышын өтеп жүрген қазақстандық орыс жігіті Сергей Петровтың хатынан үзінді: «...Құрметті папа, мама, қарындасым Даша, аман-есен жүрген шығарсыңдар. Менің жағдайым жаман емес. Бірақ өте жалғызсырап, зерігіп жүрмін. Біздіңше өшкім сөйлемейді. Шер тарқатып сөйлесетін бірде-бір қазақ жігіті жоқ. Рейске шыққанда, оңашада, өзіміздің әндерді айтып, туған елге деген сағынышымды басамын....»

Махамбет айтады. Мичиган мемлекеттік университетінің кафедра меңгерушісі, ғылым докторы Дэвид Преста бірде маған мынандай әңгіме айтты: «Бізде (Мичиган мемлекеттік

университетінде) қазақстандық 120 магистрант, аспирант, докторант оқиды. Бәрінің де заты қазақ. Біздің университетте қазақ, өзбек, түрік, ұйғыр тілін оқитын әрқилы топтар бар. Соған бізге оқытушы керек болып әлгі қазақтармен сөйлесіп көрдік:

– Сендер әр жерде даяшы, күзетші болып жұмыс істегенше, осы жерде қазақ тілінен сабақ беріп, ақша тапсаңдаршы, – дедік. 120-ның барлығымен сұхбаттастық, біреуі де қазақ тілінде сабақ беремін деп айта алмады. Содан бәрінің құжатын тексеріп көрсек, құжаттарында қазақ, есімдері де қазақша, бірақ қазақ тілінде сабақ беруге келіспеді, я бермеймін дейді, я білмеймін дейді, үндемей шығып кетеді. Сөйтіп бұл күнде Мичиган университетінде қазақ тілінен Ташкент облысындағы бір қазақ аулынан шыққан, қазақ филологиясын бітірген өзбек қызы сабақ беріп жүр, – дейді Дэвид Преста таңданысын жасыра алмай.

Сонда деймін-ау қазақтың мәңкүрттенген өгей жастары үшін (олай демеске амалым жоқ) шетелде білім алуға жұмсалған қаражаты адал да, оның тілі арам болғаны ма? Олар елге оралғанда қазақты қай ұшпаққа шығарар дейсің?!

Қайраң ғана сұрауы жоқ босқа шашылған Қазақ Елінің ен байлығы-ай десеңші. Босқа төгілген...

Қалима қарындасымыз докторлық диссертация қорғап келді дегенге құтты болсын айтуға тілектестер бас қостық: « ..Қарағым,

медицинада қандай жаңалық аштың, соны айтып берші мына бізге» дегенімізде, 6-7 пункттен тұратын ғылыми қорытындысының соқырға таяқ ұстатқандай етіп баяндап берді су жаңа доктор қарындасымыз. Біздің түсінгеніміз, адам денсаулығын сақтаудың 50 пайызы ішетін тағамына, 10 пайызы дәрігерлік көмекке, ал қалған 40 пайызы қоршаған орта мен дене шынықтыруға байланысты екенін дәлелдеп шыққан. Қарындасымыздың мына ғылыми тұжырымына қол соғып, ғылымның жаңа белестеріне көтеріле беруіне тілектестігімізді білдірістік. Біздің сар жөлісімізге қосылмай отырған Мүсір ақсақал: «Қарағым-ау, сенің мұныңды қазақ «Ауру – астан, дау – қарындастан» деп баяғыдан-ақ айтып қойған ғой, несіне он жылдай осыған бола өуре-сарсаңға түсіп жүрсің» демесі бар ма!

Мына ақсақалдың тың пікіріне бәріміз де үрпиісіп қалдық. Ойландырып тастады. Шыныда да қазақтың әрбір мақалы бірнеше ғылыми тұжырымдардың жүгін көтеріп тұрғанын аңғару қиын емес.

Қазақ отбасындағы қыз бала тәрбиесі жайында жазылған диссертацияның он шақты ғылыми тұжырымы қазақтың бір ғана «Қызды қырық үйден тый, қала берсе күннен тый» деген мақалына жетпейді, ширегіне де. Қайран қазақтың қазыналы тілі! Сенің қадіріңе жетпей жүрміз-ау! Кадіріңе жетпей жүргендер көп қой біздің қазақта.

Келешекте ауыз әдебиетін зерттеушілердің бірі қазақтың мақал-мәтелін басқа тілге аударып, кітап етіп шығарса, сонда бар ғой бөгде жұрт қазақтың қиынынан қиыстырар тапқырлық деңгейін, мазмұнының кеңдігін білер еді. Таңданар еді. Жағасын ұстар еді. Бұл – имандай шыным.

Күнделік дәптерден. Надежда Трифонова сары шетелдік автобустың салонында рақаттанып отырған. Кенет бір нәрсеге қатты ренжіді. Мініп жатқан жастар да, түсіп жатқан жастар да қазақ бола тұра, орысша сөйлейді. Ашуы келді. Кенет: « Әй,- деп айқай салды Надежда ана:

– Әй, әй, әдемі қыздар! Көркем жігіттер! Неге ғана қазақ қазақпен қазақша сөйлеспейді, а-а-а?

Сары шетелдік автобустың ішіндегі орысша сөздер сап тыйылды. Жастар да, жасамыстар да көккөз, сары кейуананың келісті кейпіне қарап, қайран қалысты.

– Ұят емес пе? Қашанғы өстесіңдер, осы а-а-а? – деді тағы Трифонова

– Қазақ қазақпен қашан сөйлеседі, қазақша?

Орыс кемпірінің осы «шатағы» да Шымкент шаһарында біразға дейін өңгіме ауанына айналған.

Жетесіз жастардың бұл қылығына орыс кейуанасының өзі намыстанып айқайды салғанда, біздің, қазақтардың: «Осы сендер неге бүйтесіңдер?» – дөуге шамамыздың келмеуі

қалай?! Қашанға дейін қалғи береміз. Құдайым-ау, серпілетін уақыт әлдеқашан жетті емес пе?

Қазақ тілінде жібектей есілген әдемі сөздермен қатар өңменіңнен өткізіп, тірідей өлтіретін сөздер де бар. Ол – қарғыс сөздер.

Ауылда екі әйелдің бірін-бірі «мақтамен бауыздасып» жатқанын естіп өдім. Біреуі:

– Соны айтып тұрған тіліңе күйдіргі шықсын, ілайым!

– Жоқ, сен тіл-көзден айырылып, мүрдем көт! – деді екіншісі.

– Жағың қарыссын!

– Сенің жағыңа жылан жұмыртқаласын! – десіп сөзбен кескілесіп жатты.

Мұндайды естігенде әжем: «Адам аласынан сөз аласы жаман, От шаласынан сөз шаласы жаман», «Іріген ауыздан шіріген сөз шығады», – дейтін жарықтық.

Осындай да қарғыс болады. Алайда өз ана тілін құрмәттемейтін адам (адам деуге келсе) ешқандай қарғыссыз-ақ, сый-құрметтен әдірам қалады. Жат тілмен жазылған перзентінің шығармасын ешқашан оқымайды жер-ана. Оқыған күнде де тиісті «бағасын» берері сөзсіз.

Көзі тірісінде көрнекті ақын қатарындағы адамның бөгде тілде жазылған шығармасын оқыған оқырман: «Халқының күллі рухани жәдігерін, тілін, әдет-ғұрпын салт-дәстүрін білмей жатып, сол халыққа ақыл айту, көсемсу – жарамсыз тірлік. Ал мына жазушыға келсек, қазір оның ішкі жан дүниесінде қазаққа қатысты,

қазаққа тиесілі еш нәрсе қалмаған... Ұлтқа деген құрметі жоғалған адамнан не күтуге болады» – депті. Жетесі бар адамға айтудай-ақ айтқан ғой сабазың. Айтқан-ақ...

Жазушының туындысынан жусанның иісі, айран мән қымыздың иісі, сүр ет пен қуырылған құйрықтың иісі мұрныңды жарып тұрса, қазаққа құнды еңбек сол. Өйткені қазақ өмір сүрген сайын даласын жусансыз, қорасын төрт түлік малсыз суреттеу шындыққа жанаспас еді. Шалажансар, дүмбілез шығарма болар еді. Жарымжан туынды болар еді.

Қазақ: «Тіл көтермегенді – тіл көтереді», – дейді тоқсан ауыз сөзден тобықтай түйін түйілген шақта. Озық ойлы, орақ тілді адам көргенде әжем: «Тілінен бал тамған абзал азамат екен» деп отыратын жарықтық.

Бір күні Сабина немерем: «Ата, ұлттың ұлылығы деген не?» деп сұрады. Шынында да ұлылық деген не? Ойланып қалдым. Ұлылық?... Құс екеш құс та өмір бойы ата-анасынан мұраға қалған (жақсы ма, жаман ба) әнді айтып, қайталай береді ғой. Ал бұлақ деген не? Оның өмір бойы сыбдыр қағатыны – жалғыз-ақ өні бар. Ұлылық деген осы ата-баба дәстүрін қастерлеп, ары қарай дамыту шығар, тегі. Ал қазақ неге әр түрлі тілде сөйлеуі тиіс. Сөйлесін-ақ. Сөйлей берсін, қарсылық жоқ. Алайда бақа екеш бақа да өз ата-бабасының үнінен жаңылған емес қой. Жаңылысқан емес... Өмір бақи жаңылыспайды да... Бізде, қазақтар да,

табиғаттың осынау ұлы заңынан көз жазбасақ игі еді. Ұлттың бақыты деген, ата дәстүрінен айнымау шығар.

Иә, мен сайын дала төсінде шылжырап қана болар-болмас ағып жатқан бұлақ көзімін. Болар-болмас қана. Солай болса да, өзім өзегін жарып шыққан ана – қойнауды, өзім шылжырап аққан жылғаны жанымдай жақсы көремін. Сол жылға бойында бой көтерген жасып желекті, мәуелі бақты, жайқалған бау-бақшаны, әрбір тамшы ылғалымды қажет еткен, сонау ұшы-қиыры жоқ құнарлы да киелі даланы ұнатамын, сүйемін. Сол киелі топырақта сылдыр қаққан мың сан бұлаққа қосылып, жағалаудағы түнерген жартасты асау толқындарымен соққылаған шалқар теңізге айналып, қазағымның қасиетті даласына нәр беріп, иран баққа айналдыру – басты арманым. Еш бүкпесіз шындығым осы. Ең басты мақсатым да осы болмақ.

Мен – қазақтың перзентімін. Қатардағы қарапайым ғана. Алайда мен тек қазақ алдында ғана емес, тек бүкіл Қазақстан деп аталатын ұлы елімнің алдында емес, сонымен қатар күллі түркі әлемінің алдында да борышты екенімді сезінемін. Мына аласапыран заманда басқаша өмір кешу де мүмкін емес. Бұл ойым басқа замандасқа күлкілі болып көрінуі мүмкін, қайтейін күле берсін. Ал мен үшін басқаша өмір сүру мың сан шыны сынықтары үстінде жалаң аяқ, жалаң бас билегенімен тең, ұстараның өткір жүзінен жүргенмен бірдей.

Қазақ тілінің астарлы қабаты мен мәнін түсіну үшін тек қазақ болып тууы тиіс. Басқа ұлт қазақтың салт-дәстүрін, ділі мен дінін білмейтін жамағат хакім Абайдың: «Атадан алтау, анадан төртеу, жалғыздық көрер жайым жоқ» деген сөзінің түп-төркінін түсініп көрсін. Түсінбейді! Қайдан түсінсін?

Әлі есімде 1986 жылғы жастардың желтоқсан айындағы көтерілісінен соң, әрбір сөз аңдуда, қадағалауда болған шағында ақын Е.Раушанұлының «Қара бауыр қасқалдақ» өлеңі жарияланды. Ондағы қара бауыр қасқалдақтың кім екенін, «қаңғып келген шүрегөйдің» кім екенін астарлай меңзегенін келімсектің өзі де, айналасындағы қазақтың өгей ұлдары да сезбеді, мәнін түсінбеді. Қазақ тілінің қанық бояуымен айшықталған астарлы мағынасын көзі ашық, көкірегі ояу қазақ жастары түсінді, халық түсінді. Тіпті елдің намысын қайраған, жасыған жігерді жаныған әнге айналдырып жіберді. Әуен қамыққан көңілді жұбатып, рухты көтереді. Шабыттандырды. Шамырқандырды.

Қайран ғана, жылағанды жұбатып, жабыққанды қуантқан тал бесікте жатып-ақ анамның бесік жырынан бастап бойыма сіңісті болған – ана тілім менің!

Көшпенділер қылышынан қан тамған қаһарлы ханның алдында да именбей: «Бас кеспек болса да, тіл кеспек жоқ» деп әділеттің ақ сөзін айтқан-ды. Тіл құдіретін сөзінгеннен, білгеннен айтқан болар бұл сөзді ер

бабаларымыз.

Сайын дала перзенттері жабысқан ауру-сырқауды сөзбен, өлеңмен емдейтін. Әлі есімде менің бала кезімде әжем қатты сырқаттанып қалды. Күннен-күнге ауруы асқынып, күш алып бара жатты. Ауыл жастары көшкө жиналып келіп, әжемді орталарына алып, түннің бір уағына дейін төгілте ән айтумен болды. Үш-төрт күн бәдік айтыс айтылуы мұң екен, әжемнің беті бері қарай бастады. Аздап асқа ілікті. Тіпті ешбір дәрі-дәрмексіз-ақ жазылып кетті. Құлан таза айыққанда: «Жақсы сөз – жарым ырыс деген осы екен-ау» деп еді жарықтық әжем.

Сол оқиғадан бері күні бүгінге дейін сөз құдіретіне бас имеген бірде-бір күнім болған емес бұл өмірде. Бұл сөз – шаршағанда таянышым, шөлдегенде сусыным, сайысқанда қылышым, тоңғанымда жылу берер ошағым. Маған күш берген, қуат берген, пайым мен от берген сол ошақтың жылуы. Қазақ тілінің шапағаты.

Төлқұжатыңа «Қазақ Елінің азаматымын» деп жаздырып, жаздырғаныңа ғана масаттану ештеңе емес, шын мәнінде соған лайық азамат болу міндетің. «Мемлекеттік тіл – қазақ тілі» деп Конституцияға жаздырып, жаздырғанымызға масаттану ештеңе емес, шын мәнінде мемлекеттік тілге айналдыру әрқайсымыздың міндетіміз болуы тиіс. Бұл тілді қолдайтын, бұл тілден айнымайтын рухың болуы тиіс. Бұл тілді қорлатпайтын елдігің мен ерлігің болуы қажет.

О, Жаратқан! Ұл-қызыма, келер ұрпағыма өз тілін басқаға қорлатпайтын жігер бере гөр. Намысы тапталған, өзін қор, басқаны зор санайтын, әркімнің жетегінде кететін мәңгүрттөрден сақтағайсың келер ұрпақты.

Мәскеуде оқып жүрген кезім. Бөтен ел, бөгде тіл. Елді аңсайсың, сағынасың. Ленин атындағы кітапханада үйілген кітаптарға көміліп отырмын. Аяқ астынан қазақтың қара көз бойжеткенін көзім шалып қалды. Туған жердің жусанының исі аңқып кеткендей боп көрінді. Тым болмаса ана тілінде сөйлесіп, мауқымды басып алайын деген ой келді маған. Қарындасыма жетіп барып, қазақша сөйлей бастадым. Бойжеткен қандасым болғанымен, сөзімді түсінбей басын шайқады. Қуанышым су сепкендей басылды. Ол маған соншалықты алыс, соншалықты жат болып көрінді. Екеуміз кең арналы өзеннің екі жағасында тұрғандай сөзіндім. Ол менен түңіліп, мен одан түңіліп өз жөндерімізге кеттік. Кетістік-ау, оның не ойда кеткені маған беймәлім, ал менің жан дүнием көпке дейін құлазумен болды. Біз неге осындаймыз деп күйзелумен болдым. Тұнжыраған ойлардың бірі келіп, бірі кетеді.

Күнделік дәптерден. Бірінші қыркүйек. Білім күні. Биыл біздің шағын ауданда іші-сырты сыңғырлаған, еңсесі биік, сәулетті қазақ орта мектебі ашылды. Немеремді жетектеп, жаңа ашылған білім ордасына келейін. Күллі жамағат көңілді. Құшақ-құшақ гүл. Мектеп алдында

салтанатты жиын. Құрылысшылар мектеп директорына әсем ғимараттың кілтін салтанатты түрде тапсырды. Жалынды сөздер айтылды небір. Ән шырқалды. Қуанышты көңіл арнасынан асып төгілуде. Осынау сәулетті мектеп үшін өкіметке, құрылысшыларға арналған марапат сөздер. Алғыс сөздер. Сөздер. Бәрі қазақша. Сары шашты, көк көз, сымбатты келіншек те баласын қазақ сыныбына беретінін қазақша айтып, жиналған жұртты шапалақ ұрғызып, риза етті. Бәрі ретімен дұрыс болып келе жатқан.

Осы кезде шашы сарыға боялған, жалпақ бет қазақ әйелі орысша өктем дауыспен: «Неге бұл школа қазақша оқытатын школа болуы тиіс? Неге орыс тілі сыныптарын ашпайды? Неге бөлектенесіңдер? Кім шығарған жаңа мектепте тек қазақ сыныптары оқытылсын дегенді? Кім?.. Айтыңдаршы кім? Мен баратын жерге барамын...Баратын жерге... Қарашы бұларды... Орыс сыныптарын аштырмай қоймаймын. Тапқан екенсіңдер сендер!...» деп шатынасын кеп, аузынан көбігін атып, бұрқырасын көп...

Жап-жақсы басталған білім күнін, ата-ана мен балалардың қуанышты күнінің шырқын бұзған жалпақ бет, шашын сарыға бояған әйел баласын шырылдатып баратын жеріне кетті. Біз сондаймыз... Құдайдың құдіреті...

Мүсір досым айтқан еді. Университетіміздің акт залында мемлекеттік тіл жайында, қазақ тілінің тағдыры жайында дөңгелек үстел

болды. Қазақтың небір тіл жанашырлары өз ойларын ортаға салды. Солардың арасынан, әсіресе, қазақ тілі кафедрасы профессорының тіл жайында, оның мәртебесі жайында айтқан пікірлері ұнады маған. Ол: «Тілімізді «Ана тілі» деп атауымыздың өзінде үлкен мән бар. Ана перзент үшін қаншалықты қымбат болса, қазақ тілі қазақ үшін соншалықты қымбат»- деп сөзін аяқтағанда мен разы болып, ұзағырақ қол соққанымда, қасымда отырған тарих кафедрасының профессоры:

– Жылтырағанның бәрі алтын емес. Бұл кісінің сөзі мен ісінің арасы жер мен көктей айырмашылығы бар. Оның сұлу сөзіне иланбай-ақ қойыңыз дегені.

– Неге?

– Отбасында өзі айшықтап отырған ана тілінде өзінен басқа сөйлейтін жан баласы жоқ. Үрім-бұтағына дейін жат тілде шүлдірлейді. Мүнікі «Молданың айтқанын істе, істегенін істеме дегеннің кері», - дегенде филолог ғалымның аярлығына таңданғаннан жағамды ұстадым.

Күнделік дәптерден. Теледидарда «Саз әлемі» жобасы өтіп жатқан. Өнер жарысы. Эстрада өлкесінде «сен тұр, мен атайын» деген әншілер бірінен соң бірі сахнаға шығып өз өнерлерін көрсетуде.

Елге танымал, эстрада жанрының жарық жұлдыздарының бірі, әсіресе жастардың сүйіп тыңдайтын әншісі сахнаға шықты. Көрермендер

сүйіктісін шаттана шуылдасып, қарсы алды. Ән жақсы-ақ басталды, дауыс та әсем. Ең жоғарғы ноталарды да қиналмай қамтиды. Алайда сахна жұлдызының бірде-бір сөзін ұғып болмайды. Тілі жансыз, түсініксіз, солғын. Бар болғаны оқтың-оқтың шыңғырған айқай естіліп тұрды. Әнші өлеңнің күллі сөзін жұтып қойды. Мұндайда өнер сүйер жұрт: «Әдемі-ақ өлең еді күлдіргі, Пұшық мұрын айтамын деп бүлдірді» дейді.

Әділ қазылар алқасы да сахна жұлдызының жіберген қателігін бетіне басып, жарыстың екінші кезеңіне өткізбей тастады. Сауап болды. Ақылы болса, екінші рет әннің сөзіне мән беретін болды сабазың. Бүгінде өлеңді бүлдіретіндер көбейіп кетті. Өкініш сол: оларды сынайтын, қателігін көрсететін әділ-қазылар да азайып барады, тіпті жоқтың қасы десе де болады.

«Екі жақсы қосылса, ынтымағы жарасып, шаңырағы берік болады» дейді халық. Сол сияқты музыкасы мен сөзі келіскен дүние де құнды әрі өміршең. Есте ұзақ сақталып, ұрпақтан-ұрпаққа жалғасады. Бүкіл дала әндетеді. Әлгіндей эстрада жұлдызы салған шала-жансар әнді естігенде Мүсір дос: «Өзеннің арнасы болса да суы жоқ секілді бәлдір-батпақ бірдеңе ғой мынау», - дейтін.

Шынында да өлеңнің сөзі құдіретті ме, жоқ әлде музыкасы ма? Сөзі болар, сірә. Иә, сөзі. Өйткені бір данышпан: «Егер сөз болмаса, дүние қазіргідей болмас еді» деп бекер айтпаған

шығар. Шынтуайтқа келгенде, әсем әуендерді де тудыратын сөз емес пе? Біле білсең бар дүние сөзден жаралғаны дау тудырмайтын ақиқат.

Бұлардың қайсысы ақымақ?

«Есіңде болсын, үнсіздік жақсы жауаптардың бірі болады». Далай-ламаның он өкі өсиетінің бірі.

Күні бойы мәслихаттасқан кісілердің арасында бір ауыз пікір айтпаған, әңгімеге тек құлақ түрумен болған балғын жігітке сөз өрісін өрбіткен қарттардың бірі:

– Қарағым, жұмыр басты пенде екіге бөлінеді: бірі – есті, екіншісі – ақымақ болып. Егер сен естияр адам санатында болсаң, онда ақымақ болғаның; ал егер ақымақ болсаң, онда зерделі болғаның. Соның қайсысына жатасың?

Сонда жігіт: «Ақсақал, «дарияның жанынан құдық қазба» деген, менің үнсіздігім тәнге қуат, жанға нәр беретін ұйқы тәрізді, қиял қанатты, ойы сабақты даналықтан ғибрат алу үнсіздігі», – депті.

Қарт: «Қайдам, қарағым, менің ойымша, үнсіздік ойсыз түн тәрізді қиянат пен зұлымдыққа болысады. Үндемегеннің айтар өсиеті жоқ, ұрпаққа тәлім берер ойы жоқ. Хайуанаттың мәңгілігі – ұрпақтар жалғасында, ал пенденікі ұрпағы мен ақыл-ойында. Ақыл-ой айтса ғана жалғасын табатындығын ұмытпағайсың».

Жігіт: «Аз сөз – алтын, көп сөз – көмір» демекші, нәрсіз, дәмсіз сөзпаздық –

мылжыңдықтың белгісі, қария. Сыңаржақ пікір, шикі ой – ұрпақтар келешегіне кесір. Мендегі ой пісіру, ақыл шыңдау үнсіздігі. Өйткені үнсіздік – даналықтың қисыны, соған жеткізер баспалдақ.

Қария: «Үндемегеннен үйдей бәле шығады», деген ескіден қалған өсиет бар, қарағым. Үнсіздік санада ұялай бастаған арам ойдан арылуға да, ғибратты ойдың пәрменділігін арттыруға да дәрменсіз. Айтылмаған ой – бастауы жоқ көлдей жансыз, өлі. Өлі көлді асау ағыс қана, қабағат қозғалыс қана жан бітіріп, күл-қоқыстан тазалайды. Сондықтан үнсіздік ақымаққа тән қасиет пе деп ойлаймын.

Жігіт: «Ақсақал, көргеніңіз бөн түйгөніңіздің көптігінен айтқандарыңыз қисынды да шығар. Меніңше, бұл пәнидегі ең ауыр да қиын нәрсе – біреудің сөзін бөлмей, үнсіз тыңдай білу. Әсіресе адамзаттың көктемі – жастық шағында қиынның-қиыны. Саналы жанның, оның ішінде жас адамның ғибратты сөзді үнсіз тыңдап, оның парасатын тану – өнер. Жаратқанның берген сыйы деп білемін».

Қария: «Қарағым, үнсіздік – әлсіздік пен дәрменсіздікті бүркемелеу. Ол – құнарсыздық пен құрамсыздықтың белгісі. Дақыл құнары, ой құрамды жерде шығар болар. «Көре-көре көсем, сөйлей-сөйлей шешен боларсың» деген бар. Шешендік – үлкен өнер. Өнер шыңына тынымсыз қозғалыс арқылы өрлер болар. «Шың басына қалықтай ұшып қыран да шығар, бауырымен жылжып жылан да шығар». Қалықтай ұшу да,

бауырымен жылжу да қозғалыс. Ал үнсіздік болса, қозғалыссыз тылсым тыныштық. Пышақты қайраққа жанғанда ғана өткірленеді. Ойды оймен жарыстырғанда ғана ұшқырланады».

Жігіт: «Жол анасы – тұяқ, Ақыл анасы — құлақ» деген бар, ақсақал. Мендегі құлақ – мазасыз да дәмсіз сөзден гөрі тыныштықты қалаған құлақ. Құнарлы да шұрайлы ойды санаға сіңіретін ұқпа құлақ. Мендегі үнсіздік жомарт далаға алтын дән себілгеннен кейінгі, қауырт еңбек майданы басталар алдындағы үнсіздік. Жанар таудың жалынын атар алдындағы тыныштық, қария.

Қария: «Ой түбінде бұғып жатқан асыл сөз шер тарқатса шығатыны белгілі. «Көңіл кірі айтса кетеді» деген жөне бар. Бір мысқалдап болса да ой түйінін тарқатқан дұрыс, балам. Тұңғыықтағы гауһардан, қолдағы қола артық емес пе?»

Жігіт: «Екі елі ауызға төрт елі қақпақ қоюға үндейтін «Отыз тістен шыққан сөз отыз рулы елге тарайды», «Басқа бәле тілден», – деп өсиет айтып кетпеппе еді дана бабаларымыз. Мен сол қағиданы ұстанған жанмын, ақсақал».

Қария: «Көрікті адамдар бір-бірімен пікірлес болады» дәуші еді бұрынғылар. Екеуміздің ойымыз орайлас болмады. Біреуіміз ақымақпыз, – депті.

Сонда олардың қайсысы ақымақ болды өкен? Білсеңіздер, айтыңыздаршы?

Жақсы сөзді, яғни, тауып сөйлеген адамның

сөзін «мірдің оғындай, сексеуілдің шоғындай,» ал қауып сөйлеген адамның сөзін «пілдің боғындай» деседі дала тұрғындары.

Тағы да бұл жайында: «Сөзшең дым білмейді, білімді үндемейді» дейді көшпенділер.

Осындай да бола береді. Ұшақта отырған бір мекеме бастығының көмекшісі: «Кемедегінің жаны бір» деген, жаратқанның бір өзі жар бола көрсін» десе керек.

Сонда әлгі шиновник: «Причем тут пароход, мы же летим» депті әлгі көмекшісіне ақымаққа қарағандай таңырқай көз тастап, сөйтіпті де, ауық-ауық басын шайқапты.

Бұлардың қайсысы ақылды, қайсысы ақымақ екенін бір құдайдың өзі білмесе, мен ажырата алмай отырған жағдайым бар. Олай дейтінім, ақымақ болса, ол қалайша шиновник бола алады? Таңмын! Ал әлгі кеме жайында айтқан көмекші ақылды болса, неге шиновник болмайды? Қайранмын!... Мен түсінбейтін кілттипандар көп-ау мына өмірде!...

Ел аузында қалған мынандай әңгіме бар: «Жаңаталап» ауылының тұрғыны Ералы деген кісінің баласы Отан алдындағы борышын адал атқарып, абыроймен оралыпты. Армияда қатарынан оза қызмет еткені көрінеді, омырауы тола медаль. Әйтеуір мақтан етуге тұрарлық перзент. Жүріс-тұрысында мін жоқ-ау, мін жоқ.

«Ойбай-ау! – десті Отан алдында перзенттік борышын адал атқарып келген жауынгермен көзбе-көз тілдескендер, – Ойбай-ау

құй сен, құй сенбе нәйәті екі-үш жылдың ішінде анасының ақ сүтімен дарыған ана тілін мүлде ұмытыпты. Қаймана қазақ біз түгілі ата-анасымен де орыс тілінде сөйлесетін көрінеді. Алғаш өз үйінің табалдырығынан аттаған күні әкесі жауынгер баласын құшаққа алып, баяғыдай, армияға кеткендегідей тілдескісі келіп: «Қарағым, аман-есен келдің ба?» – десе, ол: «Я по-вашему не понимаю, говорите по-русски, – деп, әкесін шалқасынан түсірген дейді сабазың. Жауынгердің мына қылығына ауылда жағасын ұстамаған жан жоқ. «Жаңаталап» ауыл адамдары сәл оғаштау қылық көрсеткен жастарына: «Ералының күйдіргісіндей лағып кетпеші айдалаға» дейтінді шығарып алды бүгінде.

Баласының мына «өзгерісіне» ата-ана ел бетіне қараудан қалды. «Әскер қатарында бір нәрсеге шалдығып қалды ма?» деп, дәрігерлерге де тексертті, бір шипасы болар деп молдаға да дәм салғызып, ішірткі де ішкізді. Көмегі болмады, септігі тимеді.

Амалы таусылған ата-ана өз қолын өзі кессін бе? «Құдай қылды, біз көндік» деп қолын бір сілтепті де қойыпты. «Жаңаталап» ауылының озат жауынгері күні бүгінге дейін әлі шүлдірпеуін қоймаған көрінеді. Баласымен тілдесу үшін сорлы ата-ана орыс тілін үйреніп жүрген көрінеді. Қайтсін, бауыр өті баласы ғой.

Осылайша қазақтың шектен шығып кететіні бар. Осы жерде мен «шектен шықпау»

жайында аңыз хикая айтып бөргім келіп отыр.

Шектен шықла. Бұл ежелгі Эллада елінде болған дейді. Елінің ертеңін, келешек ұрпақ қамын ойлаған ел билеушісі есімдері жалпақ жұртқа мәшһүр болған жеті данышпанына өтініш айтады. Араларында біздің де ұлы бабамыз Анахарсис те болса керек. Оның анасы грек қызы болғандықтан, өз ана тілімен қоса эллин тілін де терең меңгерген екен.

– Сіздердің, – деп бастапты алтын тақ иесі,
– Эллданың даңқын шығарудағы еңбектеріңіз орасан зор екенінде күмән жоқ. Әрқайсыңыздың өз салаларыңызда дүние ақиқатын танытудағы ғылыми ой-тұжырымдарыңыз, қисынды пікірлеріңіз бен болжамдарыңыз күллі адамзаттың игілігіне қызмет ететіні даусыз. Сіздер жеті түрлі ғылымның тізгінін ұстаған, көп оқыған ұлы ұзтазсыздар. Әрқайсысыңыз өз салаларыңыздың озық ойлы ақылманысыздар!

Алайда сіздер көз жеткізген шындықты, сіздер таныған ақиқатты қара халық, диқандар мен бақташылар, наубайшылар мен қолөнер иелері оқып игере алмайды?

Бұхараның көпшілігі сіздер жазған еңбектеріңізді оқымайды да, ал оқығанның өзінде терең ой-талғамдарыңызды пайымдай да алмайды.

Сондықтан бөріңіз ақылдаса отырып, бар білгендеріңізді халыққа түсінікті, жадында сақтайтындай етіп, қоршаған орта ақиқатын шынайы бейнелөудің қарапайым әмбе бап

қағидасын бір-өкі ауыз сөзге сыйдырып мәңгі өлмес өсиет қалдырсаңыздар», – деп өтініпті.

Даналықтарымен ел мақтанышына айналған жеті ақылман жеті күн ойланып-толғанып келіп, ақыр соңында дүниедегі ақиқатты танудың әмбе бап қағидасын былай деп бір ауыз сөзге сыйдырыпты: «Шектен шықпа!»

Бар-жоғы осы-ақ! Ой елегінен өткізіп қарасаңыз, неткен тереңдік! Таң қаласыз! Қарапайым да түсінікті. Өмірдегі кез-келген мәселеде: жаныңды жадыратқан қуанышта да шектен шықпа, қабырғаң қайысып қайғы-қасіретте де шектен шықпа, мәртебең мән мансабың өскенде де шектен шықпа, байлығын тасығанда да шектен шықпа, көңіл ортайып жасығанда да шектен шықпа, теріңе сыймай ашуланғанда да, жаның жасып жылағанда да шектен шықпа, құрдасыңа қалжыңдасаң да шектен шықпа, тіпті ел билегенде де шектен шықпа, өмірдің барлық сәтінде де шектен шықпа, – дегенді тұспалдаған даналар бар ойтұжырымын осылай бір ауыз сөзге сыйдырып кетіпті.

Қоғам ауысып, заң өзгеріп, қазақы тіршілігіміз соңғы сипатқа көшкенімен, осынау бір ауыз сөздің мән-мағынасы бәз-баяғы қалпында екенінде дау жоқ.

Кейде қазақтың жоғарыдағыдай шектен шығып кететіні бар. Өкінішке орай.

Ел аузынан. Бірде Қожекең көшеде келе жатса, ағаш басында өзі отырған бұтағын

балталап жатқан адамды көреді де:

– Әй, саған не болған, оның не? Өлесің ғой, – дейді де өз жөніне көте барыпты.

Кесіліп жатқан бұтақ қашанғы шыдасын, уақыты келгенде опырыла сынады. Бұтақпен бірге әлгі де оңбай құлап, есінен танып, жан тәсілім ете жаздайды. Әлден уақытта өзіне-өзі келген ол:

– Апырай, жаңағы кісі менің өлетінімді қайдан білді екен, барып сұрап алайын, – деп Қожанасырдың соңынан жүгіре жөнеліпті.

Мүсір досым айтады. Таңертең ерте автобус аялдамасына келсем, үйелмелі-сүйелмелі екі нөмересімен бір кеууана тұр екен. Байқаймын әлгі балақайлар өзара орысша шүлдіресіп қояды. Қара көздеріміздің мына қылығы көңілімді құлазытқандықтан, көмпірге:

– Апа, немерелеріңіз орысша сөйлеуіне қарағанда, келініңіз өзге ұлттан болды ғой, – дедім.

– Қайдан қарағым, өзіміздің қазағымыз-ақ, қаланың да қызы емес, ауылдың-ақ қызы. Балдарға қиянат қылма, қарағым, тілі қазақша шықсын деп қанша құдайдың зарын қылсам да, көнбеді. Өз білгендерінен танбайды. Қайдан көнсін, бүгінгі жастар шешелерінен оқымысты болып туған ғой. Олардың ойынша біз түк білмес, наданбыз. Айтатыны: «Ене, немерелеріңіздің орысша білгені жақсы. «Орыс тілі – дүниенің кілті» деп данышпан Абайдың өзі айтқан. Біз кезінде Пушкиннің тілін білмей,

талай сыбағамыздан құр қалдық қой», дегеннен танбайды. Көрмеймісің, қарағым, мен мына дүбәраларды, бұлар мені түсінбейді. Біз бір-бірімізді түсіну үшін тілмәш керек, – деді әжей кейіп.

– Апа-ау, келін-балаңыз қазақтың болашағы кейінгі жастарға тікелей байланысты өкенін, ал олар тілінен айырылса, қазақылықтан мақрұм болатынын білмей ме? Ал мына сіз айтып отырған дүбәралардан тараған ұрпақтың қандай болатынын көз алдымызға келтіру тіпті қиын. Бұлай жалғаса берсе ертеңгі шөберелеріңіз тіпті жат жұрттық болып кететінін неге түсінбейді олар, – дедім күйініп.

– Қайдам, қарағым, балдардың өздері біледі дә, – деді.

Кейуана келіп тоқтаған автобусты көріп:

– Әй, Сәбит, Самит, давай автобус пайдем, – деп немерелерін жетектеп, автобусқа мініп кетті.

Осындайларды көріп, кейбір қазақтың өзі отырған бұтақты өзі балталап жатқанын қалайша түсінбейді екен деген ойға келесің. Күйінесің. Бармағыңды тістейсің. Ішің удай ашиды.

Күнделік дәптерден. Жолымыз түсіп «Нұр-Медиа» компаниясының Алматыдағы филиалының өсігін аштық. Алғаш офис менеджерімен жүздескенімізде:

– Здравьсте, Светлана Владимировна, – дедік. Біз қазақтар, бөгде жұрт өкілімен

сәлемдескенде осылайша қалыптасқанбыз. Қаршадайымыздан соған үйренгенбіз. Қазақ үшін бұл өзгермейтін дәстүр, басқаша болуы мүмкін емес деп қабылдағанбыз.

– Сәлеметсіздер ме! – дегенде, сызылып тұрған, ақша маңдай, көгілдір көзді, сымбатты арудың жауабына қысылып қалдық. Осынау бірауыз сөзімен-ақ біздің жүрегімізді баурап алды. Бірден-ақ жақсы көріп кеттік.

– Қарағым-ау, қазақ тілін, біздің тілді қайдан үйреніп жүрсің? – дедік қазақшылық жасап. Қазақшалап дегеніміз біздер, қазақтар, бөгде жұрттың біздің тілімізде тұнық сөйлеп тұрғанын көріп әрі таңданамыз, әрі төбемізге көтеріп құрметтейміз, сыйлаймыз, тақиямызды аспанға лақтырамыз. Неге өйтетінімізді түсінбейміз? Әлде бұл өзін ергежейлі санап, жат жұрттықтардың бізді елеп, назарына алып, тілімізді үйренгеніне тақиямызды аспанға ата қуануымыз құлдық психологияның салдары шығар-ау, сірә. Ал орыс қазақтың орысша мүдірмей сөйлегенін, тіпті бұлбұлша сайрағанына да таңданбайды да, құрмет те тұтпайды. Солай болуы тиіс, бұлжымайтын заңдылық деп қабылдайды. Өйткені олар өздерін ұлы халықтар санатына қосады.

Бұл дұрыс та шығар. Несі бар, үйренетін дәстүр, қабылдайтын қасиет.

Светлана Владимирқызы Крюгер:

– Қазақ тілін қайдан үйреніп жүрсіз дәйсіздер ме? Жаратқанның қалауы болар, кішкене

көзімнен-ақ осынау мейірбан, адал, аса төзімді, төкті мінөзді халықты жақсы көріп кеттім.

Нағашы атам мені балалар бақшасына апарып, қазақ бөліміне кіргізіп кетеді. Өзі меңгерушімен мен жайында келсіп, қайтып келгенше мен балалармен ойынға кірісіп кетіппін.

Сонда атам:

– Света, біз шатасыппыз, бұл қазақ тобы екен, сен орыс тобына баруың керек, жүр, – дегенде мен:

– Осында қаламын, ешқайда бармаймын, – деп жылап көнбеппін. Осылайша қазақ тобында қалдым.

Орыс мектебін бітіргенмен, Қорқыт ата атындағы мемлекеттік университеті филология факультетінің қазақ журналистика бөліміне оқуға түстім. Университет ректоры шақырып алып: «Қазақ бөліміне түскеніңе кейін өкініп жүрмейсің бе? – дегенде мен:

– Жоқ, аға, өкінбеймін. Алда қазақ тілінің жұлдызды сәтінің туатынына сенемін, – дедім. Ол ризашылығын білдіріп:

– Ел азаматы ретінде қазақ тілінің мәртебесін арттырып, туған еліңе адал қызмет ете бер, – деп батасын берді.

Үшінші курста қазақтың Арман деген жігітімен көңіл жарастырып, шаңырақ көтердік. Қазақ отбасына келін болып түсу маған қиын соққан жоқ. Өйткені мен қазақы ортаға сіңісіп кеткенмін. Оның бәрі шешен де әсем, бай да

көркем қазақ тілінің құдіреті деп білемін, – деді Света жұмсақ жымыып.

Тіл білмеудің өлегі. Тәтя Шураның қатал тапсырмасын орындау үшін түс әлетінде қаладан ескі шестеркасын қамшылап, дядя Иван Аққұм ауылын келді. Тапсырма бүгін кешке дейін ауылдағы Омар тамырларының бауында бекерден-бекер ит пен құсқа бұйырып, рәсуа болып жатқан өріктен төрт-бес шелек тосап қайнатуға жеткізіп беру болатын.

Бұлар ауылдағы қазақтардың жеміс-жидектері пісіп, сыйғызарға жер таппай шіріп жатқанын сымсыз телефон арқылы хабардар болған.

Тәтя Шура «береген қолым алаған» екенін біледі.

Зылиха мен балаларына тәте-пәте, балмұздақ, тағы басқа да ауылға қат заттардан сәлем-сауқат әзірледі. Дядя Иван да әйелінен қалсын ба, Омар досыма деп бір жәшік сыра, үш-төрт көк мойынды машина жүк салғышына сүңгітті. Әрине, Құдай қосқан қосағына білдірмей.

Бұл екі отбасының достығынан бір ақтаңдақ табылсайшы. Кезектесе қатысып тұрады. Кездескен сайын тамыр, тамыр, тамыр дөсіп, арқаларынан қағысып, емешектері үзілө қалады. Ұмытып барады екенмін, бұлардың достығында аздаған кедір-бұдыр кедергілер де кездесіп қалатыны шындық. Ол кедергі деуге келсе. Омар орысшадан, Иван болса қазақшадан жұрдай.

Құмарлары қанып көсіле сөйлесе алмайды. Әйтсеуір амалын тауып, бір-бірімен түсініседі. Тілдері жетпей жатса, ым-ишараларды көмекке шақырады.

Қатты сағынып қалған ба қайдам, дяд Ивандарының алдынан алдымен егіз ұлдары, олармен құйрық тістесе ерлі-зайыптылар, ең соңында облыс орталығындағы университетте оқып жүрген қыздары Арайлым жүгіре-жүгіре шығысты. Қонақ қазақ психологиясын бес саусақтай біліп алған. Өте балажан екендіктерін де біледі. Ол ағылшынның «Егер мені сүйсең, менің итімді де сүй» деген қанатты сөзінің мән-мағынасын ақыл-ой елегінен өткізген. Сондықтан «дяд Иван» деп жеткен Хасан мен Хусанға бір-бір тәтті балмұздақтан ұстатып, бастарынан сыйпайды. Балаларының базарлыққа мәз болғанын, қуанғанын көрген ата-ана іштерінен орыс тамырына разы болысты.

– О-о, Иван тамыр, аман ба? Маржа қалай? Жұмыс қандай?, – деп, досын кең құшағына алды Омар.

– Рахмет, Амар. Шура привет айтады, – бәріңе дегенді білдіріп қолын жайып, – Шура жақсы жүред, – деп қонақ та Омармен тәс қағысты.

– Әй, Ибан, бізбен здрасті демеймісің, жүдә қарамайсың ғой бізге, – деді Зылиха өтірік өкпелеген болып.

– Здравствуй, Зилиха, хорошо выглядишь, жаксы, – деп, оны да құшағына алмақ болып

ұмтылып еді.

– Ойбай, көтек, мына тамыр кәйтеді-ай, болмайды, Ибан, – деп, Зылиха ат тонын ала қашып, икемге көнбеді. Қалғандары бұлардың мына әрекетіне қыран-топан.

– Нең кетті-ей бәйбіше, бір рет орыстың құшағын көрсең көріпсің дә, – деді Омар әйелінің шыр-пыры шыққанына ішек-сілесі қатып.

– Әрине, орысты да, орманды да құшақтап көрген саған бәрі бір екенін білемін ғой, – деді Зылиха есте көмескілене бастаған күйеуінің «ерліктерін» меңзеп.

– Здравствуйте Иван Петрович, добро пожаловать. Почему не приехала тетя Шура? – деді Арайлым қонаққа перзенттік ілттипатпен жадырай қарап.

– Арайлым, здравствуй красавица моя, как учеба, доченька? – деп қыздың маңдайынан сүйеді де, Омарға қарап:

– Амар, киз, настоящая степная красавица болган. Жакси. Мо-ло-дец, – деді таңданысын жасыра алмай.

Иванның Арайлымды бой түзеп, бойжеткелі көргені осы еді. Мойылдай қара көзі, қолмен қырнап, әсем қалыпқа түсіргендей, қарлығаштың қанатындай қасы, ығына төгілген қап-қара шашымен астасып, аққұба өңіне ерекше жарасымды кейіп береді. Қыздың мұндай келбеті кімді болса да бейжай қалдырмайтын.

– Әй, Ибан, қызыма анау көкшиген көзің өтіп

кетер, түкіріп қой, былай, – деді қазақтың ырым-тыйымына сенетін Зылиха.

– Арайлым, не понял, что сказала Зылиха?

– Она шутя сказала сплюньте, чтобы не сглазить меня.

– Да, да, у русских тоже есть такая примета. Жакси Злиха, менікі түкіреді, – деп Иван Арайлым жаққа «тфу, тфу» деп түкірген сыңай танытты.

– Қонақты күтуге келгенде, дүниеде қазаққа теңесетін халық жоқ, сірә. Аста төк дастарқан жайылды қонаққа. Қазақтың төл тамақтары: құрты мен майы, женті мен ірімшігі, сүті мен айраны, қазысы мен қартасы, тандыр наны мен қаттамасы, сонымен бірге тетя Шураның тәте-пәтесі, құдай-ау, нө жоқ дейсің өзекті жанға керегінің бәрі табылады.

Мойны қылтиып сап-сары сыралар мен көк мойындар да сәл күттіріп барып қатар түзеді. Әкелерінің құны қалғандай, әй, бір сілтесін екі тамыр. Жестерінде, ішістерінде мін болсайшы шіркіндердің. Бірақ сөйлесулерінің, әңгімелесулерінің мәнісі жоқ. Сырттан құлақ салып отырған жан екі жарымес сөйлесіп отыр екен-ау деп ойлауы әбден мүмкін. Басы жарылған, көзі шыққан, тісі сынған өңшең мүгедек сөйлемдер.

Тетя Шураның кешке дәйін қайт деген тапсырмасы ұмытылған. Ондай тапсырма болған жоқ сияқты. Егер ғайыптан Исасы келіп:

«Әй, Иван, қайт енді, осы да жетеді», – десе, тілін алатынына мен кепілдік бере алмаймын.

Түн жарымында буы бұрқыраған өт келтірілді алдарына. Бұл кезде екі отағасының да буындары босап, тілдері күрмеліп, көздері кіртііп қалған еді. От көйлек киіп алғандар қазақтың ең қадірлі тамағының әр жерін бір шұқып қор етті. Жарытып жемеді.

– Тамыр, а, тамыр, давай ішейік, – деп Омар стаканын көтерді, тілі икемге зорға келіп.

– Жок, не надо, Амар, менікі уже пьяный. Давай маган киз бер, менікі жатады, – деді Иван басын салбыратқан күйі.

Қазақ- табиғатында шыдамды халық. Олар ұрыс-керіс үстінде талай-талай жанға бататын ащы-ащы сөздер айтып тастайды, өз кезегі келгенде ғана, естіген ащы сөзбен жауап қайтарады. Алайда мұның да шегі болады: жанжалдасқандар тек бір-бірін ғана балағаттап, айтылған зілді сөз тек сол екеуінің өз басынан аспаса ғана ұстамдылық танытуы мүмкін. Әйтпесе, Алла сақтасын, абайсызда ана намысына немесе қарындас намысына, әсіресе үкідей үлбіретіп мәпелеп отырған қыз намысына тиетін бір ауыз сөз айтылып кетсе, онда кімде-кімнің оң-төрісін жұдырық қана шешеді.

– Не деп тұрсың-ей, – деді Омар тұманданған санасы лезде шайдай ашылып.

– Да, Амар киз бер, менікі жатады, – деп қайталады қонақ.

– Мә, саған қыз, атаңа нәләт, мә, мә, саған

деп, әр мә деген сайын гүрзідей жұдырығымен ұрды да көтті, ұрды да көтті.

Ас үйде ыдыс-аяқ жуып жүрген Зылиха еркектер отырған бөлмеден шыққан айқай-шуды естіп жүгіріп келді. Омар бұрқан-талқан, жер беттеніп алған. Иван болса сұлап жатыр.

– Не болды, сорлы-ау табан астында не боп қалды сендерге, қай түлен түртті сендерді, – деді шыр-пыры шығып.

– Мына атаңа нәлет, «Қыз бер менікі жатады» деп күйсемесі бар ма, – деді Омар ашуға булығып, қалш-қалш етіп.

– Бәсе, бағана қызға сұғын қадауы сұмдық өді. «Орыстан досың болса, қойыныңда айбалтаң болсын» деген осы-ау, қараң қалғыр. Біз бұны төбемізге көтеріп, төрге отырғызып, барымызды аузына тосқанымызда көрсеткені осы болса, жарыған екенбіз, әдірам қалғыр, – деді Зылиха күйініп.

Ерлі-зайыптылар бұрқылдай жүріп «қадірлі қонағын» байлап-матап тастады.

Иванның таңертең мастығы тарап, там-тұмдап есі кіре бастады. Түнде қандай бәлеге ұшырағаны есінде жоқ, бірақ аяқ-қолын байлағанына қарағанда үлкен дауға ұшырағаны анық. Басы сынып барады. Тілі таңдайына жабысып, шөл қысып барады.

– Ау-у, Амар, а Амар, где вы, су бер, умираю, – деді тіршілігінен үй иелерін хабардар етіп.

– Әй, Омар, тұр. Анауың оянды білем, бір нәрсе деп жатыр, барсайшы. Абайла, құдай

ұрып, тағы да қол жұмсап жүрме, бәлеге қалармыз, – деді Зылиха. Түнгі «аламан бәйгеден» беті көнектей ісіп кеткен күйеуін ұйқыдан оятып.

Омар «қадірлі қонақ» жатқан бөлмеге кіріп кетті. Әйел екі еркектің бұл «жоғарғы деңгейдегі кездесудің арты» үлкен жанжалға ұласып кетпеуін жаратқаннан жалбарына тіледі. Егер, «соғыс өрті тұтанып кеткен жағдайда» «ара ағайындық жасауға» әзірленді. Құдай тілеуін берді. Ол жатқан үйді басына көтере қарқылдап күлгендері естілді.

Боз боранды, үскірік аязды түннің жайма шуақты арайлы таңға ұласқанына қуанып Злиха «маскүнемдер» отырған бөлменің есігін қуана ашты.

– Тағы да не бүлдіріп қойдыңдар, жазғандар-ау, қатындарың ұл тапқандай жыртақтағандарыңа жол болсын, – деді отанасы.

– Зылиха, Иван тамыр бізден қыз емес киіз сұрапты ғой, бұның «киз бер» дегені төсек салып беріңдер дегені екен бұл жазғанның.

– Да, Злиха, мен киз-кошму просил жатуға. Мен тил билмөйди... – деді өкінішті үнмен, иығын қушытып.

Содан бері Аққұм ауылындағы Омардың құрдастары оны көрген сайын: «Киз бер» деген орыс тамырың аман ба? Кейінгі кездері көрінбей кетті ғой, – деп әзілдейтінді шығарды.

Күнделік дәптерден. Астанада Лондон

Олимпиада жүлдесі үшін еркін күрестен өткен халықаралық турнирде Ақжүрек Таңатаров Қытай балуанымен белдесті. Қытайлық әрі мықты, әрі әдісқой көрінеді. Шаршы алаңда шиыршық атады. Ақжүрек те осал емес: сен тұр, мен атайын деген апайтөстің өзі. Екеуі ұзақ уақыт бірін-бірі ала алмай жүрді. Ақыры Ақжүрек қытайлықтан айласын асырып, үйіріп-үйіріп келіп кілем үстіне атып ұрды. Белдесу аяқталған соң қытайлық қазақша: «Олимпиадаға қазақ баласы жолдама алса болды маған. Мен жеңілгеніме өкінбеймін. Рахмет, аға» дегенде Ақжүрек қарсыласының қандасы екендігіне таң қалды. Әлгіде ғана бәсекелесіп жүрген бақталастардың ағалы-інілі бауырлардай бірін-бірі құшақ жайып, аймаласа кеткеніне көрермендер де, төрешілер де дағдара қалысты.

Бақсақ, қытай деп жүргеніміз екі жылдан бері Қытай ұлттық құрамасында өнер көрсетіп жүрген өзіміздің «қара домалағымыз» Ерланбек Кәтейұлы болып шықты.

«Өзің өзектен теппес, жат жарылқамас» деген осы-ау.

Сағынғали айтқан әңгіме. Өткен ғасырдың 1988 жылы. «Терезесі тең, бақытты» одақтас республикалардың Кремльдің жезтырнағына ілініп тұрған кез. Кеңестер одағы деп аталатын империяда ұлтаралық қатынастың ушыға бастағанын сезген Мәскеу саны аз, майда халықтарды «ұлы» халықтың айналасына топтастыру мақсатында Баку қаласында

«Лениндік ұлттық саясат және интернационалдық тәрбие» атты тақырыпта Бүкілодақтық ғылыми-теориялық конференция ұйымдастырды. Туысқан Әзірбайжан халқының астанасына жан-жақтан мүйізі қарағайдай ғалымдар бас қосты. Сол кезде «Халықтар достығының лабораториясына айналған» Қазақстаннан Бакудегі жиынға бару жеребесі маған түскен болатын.

1986 жылдың желтоқсанында қазақ жастарының өздеріне тиесілі құқықтарын талап өтіп алаңға шығуы Орталық комитеттің «намысына» тиіп, «қазақ ұлтшылдығын» қатты айыптап, қаулы қабылдап, оның соңы ұйымдарды, жоғары оқу орындарын «ұлтшылдар мен бұзақылардан» тазартуға, қазақ кадрларын аяусыз қудалауға ұласқан еді. Момын қазақтың басынан бақ тайып, көк аспанын қою қара бұлт тұмшалап алған кез-тұғын. Мәскеудің теперіші күннен-күнге асқынып, еңсеміз езіліп, намысымыз көрер көзге нақақтан-нақақ тапталған уақыт болатын.

Амал жоқ «партия басшы, біз қосшы» дегендей, орталық комитеттің өліміздегі ұлт мәселесі бойынша жүргізіп жатқан «сарабдал саясаты» жөнінде жасайтын баяндамамызға сылдыр суды молынан қоса әзірлеп, біз де Бакуге ат басын тіредік.

Ғылыми конференцияға әдейі әзірленген қонақ үйдің маған бөлінген бөлмесі он екінші қабатта болып шықты. Лифтіге менімен бірге

ұзын бойлы, жоталы, қоңқақ мұрынды, мұртты полковник шенді жігіт ағасы кірді. Тұр-тұлғасы кавказдық бауырларға келеді.

– Кешіріңіз, қай республикадан келдіңіз, – деді полковник орысшалап.

– Қазақстаннан, – дедім мен.

– Қазақсыз ба?

– Иә, қазақпын, – дедім, не мақсатпен сұрағанына таңдана суық көз тастап. «Ұлт-руын не қу, не құл жасырады» дегендей, азар түбі бұл да қазаққа күйе жағар деген оймен. Не көрмеген ұлтпыз!

– Мұхиттың алып толқындарын баса көктеп өтетін «Кеңестер одағы» атты алып мұз жарғыш кеменің 1986 жылдың желтоқсанында жүзісінен жаңылдырып, бағытынан адастырған ержүрек қазақ халқының алдында басымды иемін. Сол кездегі алаңға шыққан жастарды «жуасытуға» бізді де қатыстырған болатын. Жастарыңыздың қайсарлығына тәнті болғанмын сонда. Таң қалғанмын.

От басы, ошақ қасында қатындарымыздың қасында күңкілдескеннен басқа қолымыздан еш нәрсе көлмейтін біздерді қойшы. Құр бос сөз біздікі. Белсенділік жоқ. Қанды шеңгел қаскөйге қызыл жұдырықпен қарсы тұрған нағыз халық деп сіздерді айт! Қазақтарды...., – деп, қолымды қысып, бас киімін шешіп, басын иді.

«Жақсы сөз – жарым ырыс» деген ып-ырас екен-ау, мың сан құмырсқа жүгіріп өткендей,

тұла денем шамырқанып, қапәлімде не дерімді білмей тұып қалдым. Менің ұлтымның, жастарымның, желтоқсандағы көтерілісін Кремль «қазақ ұлтшылдығы, бұзақылық» деп сүтке тиген мысықтай еткісі келсе, былайғы жұрт мына ісін ерлік деп танып, басын иіп, қадірлеп жатса, одан артық мәртебе, одан артық қуаныш бар ма, тәйірі? Қазақтың ерлігіне, батылдығына бас иіп тұрған тағы кім дейсіз бе? Дүниенің тұтқасын ұстаған қызыл империяның сүйеніші мен қорғаны болатын полковник шенді әскери адам. Тірегі шайқалса, онда Кеңес одағының жаназасы жақын арада шығарылады екен-ау деп ойладым.

Осылайша әре-сәре күйге түсіп тұрғанымда лифт аялдап, полковнигім түсіп кетті. Мен оның аты-жөнін де біле алмай қалдым. Жайбасарлығыма әлі күнге дейін өкінемін.

Ертесіне конференция басталды. Алпысқа тарта ғалымдар келіпті елдің түкпір-түкпірінен. Олар бірінен соң бірі коммунистік партияның еліміздің ұлтаралық саясатын жер көкке сыйғызбай дәріптеумен болды. Бәрі сылдыр су. Өтірікті шындай, шынды құдай ұрғандай дегеніміздің кері. Өтірік сөз іш пыстырады, жалықтырады, шаршатады.

Маған да көзек келді. Орысша жазылған баяндамамды енді бастай бергенімде, залда отырған конференцияға қатысушылардың бірі орнына тұрып:

– Сағынғали Сандыбайұлы, – деді таза қазақ

тілінде, – сөзіңізді бөлгеніме кешірім сұраймын. Сізден өтінеріміз, баяндамаңызды қазақша жасаңызшы. Бұл жас кезімізде Қазақстан секілді ұлы елді, қазақ сияқты қайсар да қаһарман халықтың қамқорлығын көріп, ұлағатты тәрбиесін алған бір топ кавказдық ғалымдардың өтініші деп білерсіз. Біз қазақтың көркем де әуезді тілін сағындық. Соны естігіміз келеді, қазақтың киелі топырағында өткізген балалық шағымызды еске түсіргіміз келеді, – дегені. Залдан оны қоштаған әр-әр жерден дауыстар шығып жатты.

Бөгде жұрт, бөтен елде қазақты қайсар да қаһарман деп жатса, тіліңді көркем де әуезді деп таныса, далаңда киелі топырақ десе неге жүрек қуаныштан жарылмайды? Н-е-е-ге? Мәртебем көтеріліп, шоқтығым биіктеп, ешкімге жалтақтамай ана тілімде әй бір көсіліп, ұлтаралық қатынастың, шынайы келбетін баяндап шықтым. Ұйқылы-ояу залға қан жүгіріп, сөзімді аяқтағанда дүркіретіп қол соқсын келіп. Осылайша батыр елдің, ержүрек халықтың перзені екенімді дәлелдедім-ау деймін.

Қазақ екі нәрсеге берік болуы тиіс. Оның бірі – асты кеніш, үсті пейіш жері, екіншісі – ана тілі. Жері мен тілін рухы сынбаған, намысы тапталмаған жандар ғана сақтай алады. Иә, солай рухы жаншылмаған жандар ғана...

Жаңа өмірге келген нәресте тұңғыш рет шешесінен ана тілінде бесік жырын есітеді. Анасының ақ сүтімен бірге ана тілі бойына

сіңеді. Сол тіл арқылы дүниені таниды, жарыққа шығады. Өзін-өзі таниды.

Тал бесікте тербетіліп жатып-ақ туған елінің әнін үйрене бастайды. Туған елінің әсем әнін сайраған құс, сарқыраған өзен, сылдыраған бұлақ, гуілдеген жел, сыбдырлаған құрақ үйретеді. Сайын дала кеңдігін, шалқар көл тереңдігін, асқар тау биіктігін, бал бұлақ мөлдірлігін, таңғы шық тазалығын үйретеді. Сәби ер жетіп, оң-солын танығанға дейін ана тілі ата-бабаның даналығын танытса, туған елдің торқалы топырағы бойына нәр береді, қуаттандырады.

Ат жалын тартып, азамат болған ұлқызына: «Сен енді ер жеттің, жеріңді жауға таптатпа, тіліңді көлімсөкке қорлатпа», – деп қолына қару береді халқы.

Тағдыр сені қайда апарса да, алғаш кіндік қаның тамған жердің, сол жусанды даланың, сол ауылдың, сол мекеннің, сол халықтың өкілісің, қатардағы сарбазысың.

Егер сенің рухың биік, ар-намысың тұғырлы болса, өзіңнің перзенттік парызыңды орындап шығарсың. Ал егер ел үмітін ақтай алмасаң ше?..Ақтай алмасақ ше? Өзіңе сын.Өзімізге сын. Онда көрінгенге күлкі, кім-көрінгенге мазақлыз. «Еділді келіп алғаны, етекке қолын салғаны» дегеніміз аздай, «Алатауды алғаны, алқымға бұғау салғаны» деп зарлап қалмайық. Қазақ топырағының киесі, ана тіліміздің иесі ұрады онда бізді.

Қазақтың қара топырағы киелі ғой, шіркін!
Бізде ер баласын сүндеттететін дәстүр бар.

Күллі ауыл баласы оң-солымызды таныр-танымаста молданың алдына барып «жігіт» атанғанбыз кезінде. Әлі есімде, ойын баласымыз ғой, шапқылап жүріп, төтелес інім абайсызда сүндеттелген жерін жарақаттап алыпты. Бақырып-шақырып, үйді басына көтеріп жылап келді даладан. Қан саулап тұр. Әжем көшеден борпылдақ майлы топырақты әкеліп, әлгі жерге сеуіп тұрып:

– Кішкене ғана балапаным-ау, жігіт адам жылаушы ма еді, жылама, ертең-ақ жазылып кетеді, қорықпа, – деп жұбатқан еді жарықтық. Айтқандай-ақ жарақат ертесіне қара қошқылданып барып жазылып кетті. Туған елімнің киелі топырағы мен тау-тасын жырлап өтөр өдім, әттең, кестелеп айтатын ақын болмадым. Туған жерімнің өзен мен көлін, орманы мен тоғайын қаз-қалпында өрнектеп жалпы әлемге әсемдігін танытар едім, әттең суретші болмадым. Алайда Қазақ Елінің өкілімін деп сезінемін мен өзімді. Тағдыр менін басыма не салсада «қыз қуып, көкпар» тартқызған қазақ халқының ата-баба мұрас өтіп қалдырған ана тілімнің, ұлы даласының жаршысымын деп санаймын өзімді.

**Ақымақтың айтқаны келмейді,
сандырағы келеді.**

Орыс империясы, оның орнына кейіннен келген қызыл қасап жасаған Кеңестер де отар

елдердің ішінде жалғыз қарсы шығатын, өрлігі мен ерлігі биік дана, батыр қазақ қана деп біліп, оның кең даласын қан жоса етті, рухын жерлеп, намысын таптамақ болды, байлығын тонады, ең соңғы тірегі тілінен айырғысы келді.

Кремльдің сұп-сұр кардиналы: «Көпұлтты Кеңес Одағындағы барша халық бір тілде ғана сөйлесе, адамзаттың нұрлы болашағы коммунизмге соғұрлым ерте жетеді», – деп сәуегейледі. Бұл ойдың астарында қандай сұмдық барын қайдан білсін, «күштілерім сөз айтса шыбындап бас изейтін» ел тізгінін ұстаған басшылар қожайынның көзіне түсіп қалу үшін «шаш ал десе, бас алып» қазақ мектептері мен институттардағы қазақ топтарын шетінен бытырлатып аяусыз отай бастады.

Келешекте нан тауып жесін десең ұл-қызыңды орысша оқыт, өйткені «орыс тілі – дүниенің кілті» деген үрдіс белең алды. Қазақ халқының сүйеніші болар зиялы қауым ұл-қызын орысша оқыта бастағандықтан, қарапайым халық та бала-шағасын орыс мектептеріне сүйрелей жөнелді. Міне, осылайша аз ғана уақыттың ішінде ана тілінің өгей жұрағаттары өріп шыға келді. «Іштен шыққан жау жаман» демей ме халық. Қағынан жерігендер ана тілінің өрістеуіне басты кедергі болып тұр бұл күнде.

Тіліміздің мүшкіл халін қабырғамыз қайыса бес-алты мектеп ұстаздары сөз етіп отырғанбыз. Арамызда сөзін «тисе терекке, тимесе бұтаққа» бағыттап беретін ардың-

гүрдіңдеу жігіт бар-тұғын. Ол біздің уайымымызға қосылмай:

– Жігіттер, баяғыда біздің ата-бабаларымыз тоқшылық жылы құдды сәндер сияқты сары уайымға салынады екен «Келесі жылы ашаршылық, жоқшылық болады» деп, ал ашаршылық жылы керісінше қуанатын көрінеді «Ендігі жылы тоқшылық болады» деп. Көрдiңдер ме? Сәндер несiне сонша қара бұлтты қаптатасыңдар. Бүгiн ана тiлiмiздiң халi мүшкiл болса, ертең-ақ көсегесi көгерiп, көркейiп шыға келедi, әлi көресiңдер, – дегенi.

Ол кезде оның бұл «көрегөндiгiне» күлгемiз де қойғанбыз iштей. Бүгiнде оның «сандырағының» негiзсiз еместiгiне көзiмiз жетiп отыр. Қазақтың «ақымақтың айтқаны келмейдi, сандырағы келедi» дегенi құп рас екен-ау.

Күнделiк дәптерден. Университет тәмамдап, келген жiгiттiң ата-анасы орыс бойжеткенiне үйлөнуге түрлi сылтаулар айтып, рұқсат бермептi. Ең үлкөн кедергiлердiң бiрi – тiл екен. Алайда екi жас бiрiн-бiрi өте жақсы көрген көрiнедi.

Жiгiттен ұзақ уақыт хабар болмаған соң, қыз шыдамы таусылып, хат жазыпты сүйгенiне. Қазақ тiлiнде жазыпты ол. Жiгiт қыздың хатын әке-шешесiне көрсетiптi. Ата-анасы бастан аяқ оқып шығып, таң қалысыпты да:

– Қарағым-ау, – дептi, – осылай да осылай демейсiң бе? Қазақ тiлiн бiр қазақтай бiледi десең болды ғой, жазған балам-ау. Онда сөз бар

ма? Келінімізді ертөрек әкел, – деп рұқсатын беріпті. Өздері беташар тойына әзірлікке кірісіп кетіпті қуанышты ата-ана.

Халық біліп айтады: тілсіз мақау баланың көзге күйік болып туғанынан тұмағаны артық. Туған өлі мен жеріне, ана тілі мен діліне, ата-баба салты мен дәстүріне қамқор болмаған, иелік өтпеген ұрпақтың барынан жоғы. Иә, барынан жоғы жақсы...

Сөз соңында айтарым: сұңғақ бойлы, қыпша бел, ақ сазандай аппақ, көз қарықтырар сұлу белорус қызынан, жалғыз аяқ жолмен бұлақтан әкпішпен су көтеріп келе жатқан қара көз, қолаң шаш қазақ аруы неге ыстық мен үшін. Япырай, неге?... Түсініксіз...

Білдірер ойын ғылыми терминдермен өрнектеген Мәскеу профессорының пікірінен, айтар ойдың орамын бейнелі сөз, бедерлі теңеумен кестелей жеткізетін қазақ қариясының тұжырымы неге қадірлі мен үшін... Неге?... Түсінсем бұйырмасын...

Алыс елдердің аспанмен тілдескен небір сұлу ғимараттарын, көкке қол созған субұрқақтарын, аспалы көпірлері мен жер асты жолдарын, қойшы әйтөуір, небір кереметтерін көргенде тебіренбеген жүрек, таңданбаған көңіл, кішкене ғана өз ауылым Аққұмның шикі кірпішпен салынған тоқал үйлері мен жер – ана төсін жара, сылдырап аққан мөлдір бұлағын көргенде неге лүпіл қаға тебіренеді?

Олар неге соншалықты ыстық? Неге соншалықты көрікті бұл ауыл маған?

Талай жерде болып, талай елді араладым мен. Бірінен-бірі өткен ғажаптарды көрдім. Ол жақта қанша көрікті болса да таңдайымды қағып таңданған емеспін. Жүрегім лүпілдеп, аузыма тығылған емес.

Тоғыс өзенінің бойына қоныстанған ауылымды көруім мұң өкен, жүрегім аттай тулап, өкпе-бауырым елжіреп, қуанышым қойныма сыймай атой салады. Онысы несі? Неліктен? Түсінсем бұйырмасын!

Тағы да, кедір-бұдыр көшесін аралап келе жатып, өзімді кездестіргендей боламын. Анау құрдастарыммен доп қуалаған көгал. Ал мынау бұтақтан-бұтаққа өрмелеп жемісін қаққан әкемнің әкесінің әкесі өккен мың жылдық жаңғақ. Әр үйінді көрсем де, бір өшпес бейне өлестейді көз алдымда. Мына шеткі үй ерекше ыстық маған. Өйткені бұл отбасында ең алғашқы, бала кездегі жауапсыз махаббатымның кейіпкері болған жеңгем тұрады. Қайран жеңгем, бір топ бала үйіңе жарамазан айта барғанда берген кестелі орамалың күні бүгінге дейін қайныңның төс қалтасында ең бір мүкәмалындай сақтаулы екенін білмейсің ғой! Білмегенің де жөн шығар!

Аяқты аттаған сайын балалық шағыммен жүздесем. Қозы баққан күндерім мен ақсүйек ойнаған түндеріммен беттесем.

Бір кезде білсем де, бара-бара ұмыт

болған талай нәрселер қайтадан еске түсіп, ойдың ұшы-қиыры жоқ қараңғы түбінен қайтадан бетке қалқып шықты қазір...

Ой, шіркін, менің қымбатты Аққұмым! Қызғалдақты далаңды қанша араласам да, таң шапағындай сұлу ару қыздың көз жасындай мөлдір, саумал сүттей жылы Тоғысыңа қанша шомылсам да қызыққа тоймаймын, мауқым бір басылар емес менің. Көркіңе көзім тояттар емес. Неге? Неліктен?

Өйткені бұл ауыл – менің кіндік қаным тамған Жер. Туған топырағым. Дүниедегі ең қымбат та аяулы мекенім. Бұл мекен Қазақ Елінің бөлінбес бір пұшпағы. Қазақ Елінің бөлінбес бір бөлшегі.

Күллі он сегіз мың әлемді нұрға бөлеген Күн жалғыз. Жер – ананың аспандағы жан серігі Ай жалқы. Ал мен үшін үш алтын тұғырлы ҚАЗАҚ ЕЛІ жалғыз. ҚАЗАҚ ЕЛІ – бүкіл қазақтың жалқысы. Иә, күллі қазақтың жалғыз мекені ол. Бар қазақтың жұмақ тұрағы – сенсің ҚАЗАҚ ЕЛІ. Мәңгі жасай бергін қазақтың ОТАНЫ!

Мазмұны

БЕКЕҢНІҢ БЕЗБЕНДЕУІ.....	3
ЖЕР.....	8
ДОМБЫРА.....	57
ТІЛ.....	145

Бегман ЫСҚАҚ

*Мен болмасам, болмайын,
сен аман бол,*

ҚАЗАҚ ЕЛІ

Редактор: Сәбит Жолдасов
Корректорлар: Алма Пазылова
Эльмира Оразбаева

Басуға 22.06.2013 ж. қол қойылды
Қағаз көлемі А4. Қаріп түрі Times
Көлемі 12,625 шартты баспа табақ.
Таралымы 500 дана

«Әлем» баспасы. Тапсырыс № 2206
Алматы қаласы